

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 73

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2016

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща). Статті збірника
привірюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях**

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І. О. – доктор політичних наук (головний редактор); **Акуленко В. І.** – доктор юридичних наук;
Андрійко О. Ф. – доктор юридичних наук; **Бабкін В. Д.** – доктор юридичних наук; **Батанов О. В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Голосов Г. В.** – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-Петербург, РФ); **Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук; **Денисов В. Н.** – доктор юридичних наук; **Кваша О. О.** – доктор юридичних наук; **Коваленко А. А.** – доктор політичних наук; **Костенко О. М.** – доктор юридичних наук; **Кресін О. В.** – кандидат юридичних наук; **Кулинич П. Ф.** – доктор юридичних наук; **Лойко Л. І.** – доктор політичних наук; **Малишева Н. Р.** – доктор юридичних наук; **Нагребельний В. П.** – кандидат юридичних наук; **Оніщенко І. Г.** – доктор політичних наук; **Оніщенко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Пархоменко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Перегула Є. В.** – доктор політичних наук; **Прилуцький С. В.** – доктор юридичних наук; **Сіренко В. Ф.** – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України; **Скрипнюк О. В.** – доктор юридичних наук; **Тимченко Г. П.** – доктор юридичних наук; **Усенко І. Б.** – кандидат юридичних наук; **Хуторян Н. М.** – доктор юридичних наук; **Шкляр Л. Є.** – доктор політичних наук, **Ющик О. І.** – доктор юридичних наук.

Д 36 **Держава і право** : Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 73 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2016. – 212 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 321.01

І. П. ПЕЧЕРАНСЬКИЙ

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ХАРАКТЕР ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОНСЕРВАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Наголошується на актуальності комплексного аналізу українського консерватизму як світоглядного стилю, теоретичного концепту та дискурсивної практики, адже досвід останніх десятиліть чітко засвідчив, що сучасній українській консервативній ідеології так і не вдалося консолідуватися, сформувати чіткі контури власного обличчя, визначитись у своїх основних напрямках, більше того, оформитися в усталену ідеологічну систему в цілому. Консервативній ідеології так і не вдалося перетворитися на серйозну політичну силу, яка б впливала на сучасний політичний процес в Україні. Не в останню чергу, зумовлено це відсутністю досвіду комплексного осмислення традиції українського консерватизму, через що автор акцентує увагу на міждисциплінарному характері вивчення останнього. Методологія ця ґрунтується на синтезі (а) соціологічного та соціально-філософського, (б) історичного, (в) політологічного та (г) наукознавчого знання.

Ключові слова: українська консервативна ідеологія, комплексний підхід, міждисциплінарна методологія, принцип холізму, етнополітологічний та соціально-філософський аналіз.

© ПЕЧЕРАНСЬКИЙ Ігор Петрович – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії Київського національного університету культури і мистецтв

Печеранский И. П. Междисциплинарный характер исследования украинской консервативной идеологии

Отмечается актуальность комплексного анализа украинского консерватизма как мировоззренческого стиля, теоретического концепта и дискурсивной практики, ведь опыт последних десятилетий четко показал, что современной украинской консервативной идеологии так и не удалось консолидироваться, сформировать четкие контуры своего облика, определиться в своих основных направлениях, более того, оформиться в устойчивую идеологическую систему в целом. Консервативной идеологии так и не удалось превратиться в серьезную политическую силу, которая влияла бы на современный политический процесс в Украине. Не в последнюю очередь, обусловлено это отсутствием опыта комплексного осмысления традиции украинского консерватизма, из-за чего автор акцентирует внимание на междисциплинарном характере изучения последнего. Методология эта основывается на синтезе (а) социологического и социально-философского, (б) исторического, (в) политологического и (г) науковедческого знания.

Ключевые слова: украинская консервативная идеология, комплексный подход, междисциплинарная методология, принцип холизма, этнополитологический и социально-философский анализ.

Pecheranskyi Igor. Interdisciplinary nature of ukrainian conservative ideology research

In the article is underlined the relevance of complex analysis of the Ukrainian conservatism like the ideological style, theoretical concept and discursive practice, because the experience of the last ten years clearly demonstrated that the modern Ukrainian conservative ideology absolutely failed to consolidate, to form clearly frames of the own face, to determine in their main directions, and in fact, to take shape in the well-established ideological system as a whole. Conservative ideology couldn't become the serious political force which could influence on the modern political process in Ukraine. Last but not least, due to a lack of experience in understanding the complex traditions of the Ukrainian conservatism, where the author accented the attention on the studying the interdisciplinary nature of it. This methodology is based on the synthesis of (a) sociological and socio-philosophical (b) historical, (c) and political science and (d) scientific.

Key words: Ukrainian conservative ideology, complex approach, interdisciplinary methodology, principle of holism, etnopolitical and social-philosophical analysis.

Звертаючись до аналізу методології дослідження українського консерватизму, варто враховувати низку моментів, які обумовлюють актуальність даного питання. По-перше, зовнішній контекст, який відзначається загостренням глобалізаційних тенденцій та «суперечністю» євроінтеграційних процесів стосовно України, що в наших

олігархічних реаліях означає «матеріалізацію» ліберальної доктрини та накопичення приватного капіталу в руках окремих груп, що сприяє поглибленню денационалізації еліт, наростанню кризи духовних і матеріальних засад суспільного розвитку. По-друге, відсутність не лише політичної волі, але й ефективного та системного ідеологічного підґрунтя для впровадження реформ в нашій країні. І, по-третє, те, що в українській політичній науці сучасний український консерватизм не виділений з-поміж усього вітчизняного політично-ідеологічного контенту як самостійний феномен (поки що все обмежується історичними рефлексіями та окремими розділами в навчальній та іменами в довідниковій літературі); не виявлена його ідейно-філософська та теоретична основа; специфічні принципи та цінності радше констатовані, а не теоретично обґрунтовані; на належному теоретико-методологічному рівні не систематизована та не класифікована консервативна спадщина, а ще не визначений її вплив (або ж його відсутність) на політичний процес в сучасній Україні.

Українська консервативна ідеологія має глибоке соціальне, культурно-політичне та інтелектуально-політологічне коріння. Слід віддати належне тим підходам і роботам, які присутні сьогодні у науковому дискурсі та пов'язані не лише з іменами, так би мовити, «класиків» української консервативної думки (В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський та ін.), а вже й з постатями сучасних і новітніх дослідників цієї ідеологічної традиції (В. Босий, П. Гай-Нижник, С. Гелей, О. Голобуцький, Ф. Кирилюк, Н. Козак, Р. Коршук, В. Кулик, С. Кульчицький, Д. Левчук, В. Майданюк, С. Макарчук, І. Моргун, Я. Пеленський, Я. Пизюр, В. Потульницький, О. Семків, Ю. Терещенко, Ю. Шаповал, О. Шморгун, М. Шлемкевич, Г. Щокін та ін.). Проте, незважаючи на наявні чималі теоретичні та партійно-ідеологічні (статuti та діяльність Української національної консервативної партії, Української консервативної партії, Християнсько-демократичної партії тощо) напрацювання у цьому напрямку, на нашу думку, основна проблема залишається, яка полягає у тому, що *консервативні ідеологи розірвані та розтягнуті по всьому українському політико-ідеологічному простору, а фрагменти, більше того, цілі блоки консервативної ідеології використовуються сучасними політиками у власних кон'юнктурних або ж вузько-партійних цілях, які досить часто не те, що не відпові-*

дають консервативним ідеалам українського народу, натомість прямо суперечать останнім.

Важливо, що ця «розкиданість» ідеологем українського консерватизму, не в останню чергу, зумовлена відсутністю консолідації наукових кіл в єдиний дискурс навколо цієї політико-ідеологічної традиції, а звідси варто вести мову про окремі консервативні течії та тенденції, ніж про український консерватизм як про системну та структуровану ідейно-політичну течію (як це було у ХІХ ст., так і залишається актуальним для ХХІ-го ст.). Через те, метою статті є звернення до *комплексного підходу до осмислення української консервативної ідеології на міждисциплінарних методологічних засадах*. Досягається ця мета за допомогою реалізації наступних завдань: по-перше, розкриття важливості такого методологічного підходу для систематизації й структурування ідейного каркасу, а також для консолідації консервативного ідеологічного ядра; по-друге, аналізу основних методологічних підходів, які ґрунтуються на синтезі соціологічного та соціально-філософського, історичного, політологічного та наукознавчого типів знань, і, по-третє, спираючись на означених синтез та міждисциплінарність, наголос на важливості комплексного дослідження українського консерватизму як стилю мислення, ідейно-політичної доктрини та дискурсивної практики, що виступає умовою його становлення як ідеології державотворення в сучасній Україні.

В умовах того «ідеологічного вакууму», який прийшов на зміну тотальній ідеологізації суспільного життя, монополії та догматизації єдиної вірної теорії, а згодом її запереченню в ідеологічному хаосі та плюралізмі, сьогодні все чіткішою і нагальною постає потреба пошуку ідейної платформи для побуди траєкторії, стратегії та тактики модернізації української держави, яка б відповідала національним інтересам останньої, а не лише інтересам її західним чи східним партнерам. Беручи до уваги погляд на ідеологію як на конститутивний інструмент та смислотворчу форму раціоналізації суспільного життя, на початку ХХІ століття загострилася соціальна необхідність у *науково-обґрунтованій та інтегративно-творчій ідейній парадигмі*, яка б враховувала світову практику та була адаптованою до наших українських реалій. Чимала кількість вчених і політиків сьогодні звертається до досвіду консерватизму, вбачаючи у ньому ідеологічну

альтернативу наявним ідеям, яка здатна об'єднати роз'єднані соціальні елементи в єдиний життєздатний організм, досягнувши, при цьому, гармонійного балансу між традиційною та інноваційною складовою.

Аналіз традиції українського консерватизму, який у повній мірі володіє статусом самостійної та автентичної національним традиціям ідеології, коли ми ведемо мову про формування цілісної концепції суспільно-політичного розвитку, передбачає важливі кроки. Це, по-перше, інтегративне бачення, в межах якого тісно та продуктивно об'єднані стиль мислення (консервативний світогляд), політична доктрина й дискурсивна практика (ідеологія виражається не лише в текстах традиційно-політичних, адже, як переконливо довів М. Фріден¹, політичним ідеям властиво формуватися у кластери, які породжені не стільки «залізною» логікою філософських аргументів, скільки конкретним збігом обставин, що робить релевантними певні поєднання та інтерпретації базових ідей «політичного конструкту»). А, по-друге, і з цього бачення, закономірно впливає міждисциплінарний характер дослідження цієї традиції, що базується на комплексній єдності та співпраці соціологічного, соціально-філософського, історичного, політологічного та наукознавчого видів знання, що акумулює різні методи аналізу, об'єднуючи їх навколо спільної мети.

Цією метою виявляється *систематизація та структурування ідейно-політичного каркасу у зв'язку з консолідацією консервативно-ідеологічного ядра* на шляху подолання системної кризи сучасного українського суспільства. Відштовхуючись від цього, спробуємо розкрити основні підходи та методи аналізу українського консерватизму.

Неодноразово підкреслюючи *комплексність* дослідження українського консерватизму, ми тим самим виражаємо сподівання на всебічність і глибину осмислення його феномену на основі синтезу низки методів. У комплексному підході подається інструментарій розкриття сенсу та значення консервативної традиції як багатогранного феномену, включаючи не лише його політичні аспекти, але й соціокультурні механізми реалізації в межах політичної практики. При цьому, варто відмітити, що кожен метод, який реалізується в контексті міждисциплінарного підходу, має свою самостійну гносеологічну цінність.

Звертаючись до соціологічного та соціально-філософського блоку, ми помічаємо, що тут українська консервативна ідеологія, у тісній співпраці з політологічним аналізом, повинна бути представлена як складний соціальний феномен. Для цього, варто звернути увагу в межах соціально-психологічного (етнопсихологічного) аналізу на виявлення характеру психологічних основ консервативної ідеології, дослідити її на актуалізованому рівні, адже багато у чому консервативне ідеологічне ядро українців залежить від психології цього етносу, від етнічної та національної свідомості. Застосування цього методу необхідне для акультурації, міжетнічної поєднаності в сенсі адекватності етнонаціональної та консервативної матриць.

Інше питання в межах цього блоку – осмислення філософського пласту українського консерватизму, в межах якого, зокрема, знаходять вирішення питання онтології, аксіології, філософської антропології, політичної філософії, і є метою соціально-філософського аналізу. Наприклад, онтологічні засади консерватизму базуються на філософському обґрунтуванні цінностей сталих світобудови та життєсвіту, у зв'язку з визнанням природності та необхідності еволюційних змін. Український консервативний світогляд та національний характер є прямим відображенням культурних архетипів, що утворюють етичне ядро українського буття як сакрально-ірраціональної дійсності, яке перебуває у своїй органічній цілісності. Основні начала (традиції, цінності та інститути) як елементи цієї цілісності по можливості повинні зберігатися, а якщо і змінюватися, то без особливих потрясінь. А звідси й критика людського розуму в українському консерватизмі, який не всесильний, а тому не в змозі одразу змінити весь світ.

Поряд з цивілізаційним та аксіологічним підходами, які впливають з соціально-філософського аналізу, ще слід відмітити ідейно-змістовний, який відштовхується від цивілізаційної місії української нації й базових цінностей, що впливають з культурного ядра та етнопсихологічного складу українського народу, звертає увагу на сутність консервативної ідеології останнього, втілену в наступних рисах: органічність, анти(ір)раціональність, просторовість замість темпоральності, історизм і традиціоналізм, елітаризм і позитивна свобода, стабільність і спадкоємність, яка напряду впливає з історизму тощо. Більш того, у якості змістовного наповнення ідео-

логії українського консерватизму розглядається психологічний комплекс, стиль мислення, що протистоїть прогресивному радикалізму, як певна парадигма політичного мислення та дії. Це вказує на зв'язок ідейно-змістовного та етнопсихологічного підходів, про що зазначає Е. Абелінскас, маніфестуючи, що «консерватизм як політична ідеологія та політична дія являє собою лише одну з маніфестацій консервативного світоглядного стиля, актуалізованого сучасною культурною кризою»².

На перетині соціологічного та наукознавчого блоків знаходиться той таки структурно-функціональний аналіз, застосування якого дає можливість визначити роль та місце консервативної політичної ідеології в політичній системі сучасного українського суспільства, розкрити певні закономірності її становлення, взаємодії з іншими ідеологіями, створює фундамент для всебічного аналізу окремих структурних елементів українського консерватизму, виявляючи при цьому їхню сутність, специфіку, функції, особливості розвитку в контексті розвитку ідеології як системного утворення, так і інших суспільних, і зокрема державотворчих і етнонаціональних, процесів. Якщо звернути увагу окремо на структурно-функціональний метод у інтерпретації Т. Парсонса, то ми отримуємо розгляд політичного процесу як певної цілісності, що володіє складною структурою, кожен елемент якої має певне значення і виконує специфічні функції. Він дозволяє досліджувати взаємодію різних інститутів і сил у політичному процесі, наприклад, взаємний вплив держави на консервативні сили і, навпаки, вплив консерваторів на державну політику. Останній в сучасній Україні, на жаль, є мінімальним і не визначальним для державної політики.

Якщо вже говорити про наукознавчі методи, які можна застосувати до дослідження української консервативної ідеології, то окрім згаданих ще варто звернути увагу на принцип об'єктивності, сутність якого визначається тим, настільки повно та всебічно проаналізовані політико-правові ідеї українських консерваторів (походження влади, форма державного правління, закон та свобода, революція та еволюція, політичні та громадянські права) і наскільки ґрунтовно представлений весь спектр напрямків українського консерватизму, їхні ідеологічні вектори. Також, поряд з структурно-функціональним методом, до наукознавчої групи також слід

віднести системний (принцип холізму), застосування якого дозволяє розглянути політичну ідеологічну українського консерватизму як певну цілісність, що складається з сукупності елементів, які знаходяться між собою у відношеннях та взаємозв'язках. Власне, якщо вже оперувати терміном «система», то слід відмітити, що він заперечує соціальний атомізм, а буття, при цьому, постає як нерозкладне ціле, суспільство як живий організм, що живиться українськими традиціями та вірою в Божу підтримку. Це вказує на вагомість застосування конкретно-універсального аналізу до української реальності як органічної цілісності, що вказує на унікальність та автономність українського суспільства, яка можлива завдяки самобутності національної культури. Продуктивність такого аналізу можна помітити на прикладі застосування до дослідження роботи «Універсалізм в хліборобській ідеології» (1926) В. Липинського.

Аналіз історичного блоку міждисциплінарної методології варто почати з принципу історизму, під егідою якого можливий погляд на український консерватизм як на ідеологічний та соціально-політичний феномен, що має давню історію та знаходиться у процесі тривалої ідейно-політичної еволюції в контексті тих завдань, які виникають перед Україною. Відповідно до цього принципу застосуються, по-перше, історико-генетичний метод, що дозволяє виявити процес зародження та формування консервативних ідей та поглядів в конкретно-історичних умовах, розкриття логіку їх становлення та розвитку, через визначення їх історичних і теоретичних джерел, соціокультурних детермінант і філософсько-світоглядних підстав; по-друге, компаративний метод, на підставі якого проводиться порівняльний аналіз ідей, поглядів і концепцій окремих консервативних авторів та організацій (наприклад, поглядів таких відомих класиків як В. Липинського та В. Кучабського, чи програм Народного Руху України та Української Християнсько-демократичної партії); по-третє, метод реконструкції, ефективність якого полягає у можливості вибудувати та зібрати розкидані ідеї, погляди та теоретичні положення, які містяться у працях різних авторів (чи одного, як-от, реконструкція консервативного ядра у праці М. Сціборського «Націократія»), у документах і матеріалах політичних партій та рухів, в цілісній політично-ідеологічній концепції, а також напрямки в межах української консервативної ідеологічної традиції.

Політологічний аналіз українського консерватизму, його ідеологічного компоненту, окрім зазначених системного, структурно-функціонального, соціологічного методів тощо, які теж залучаються до його методологічного арсеналу, передбачає застосування нормативно-ціннісного методу. Згідно з останнім, піддаються оцінці політичні ідеї, положення та гасла на предмет їх відповідності культурному консерватизму української нації, у складі якого можна виокремити міфи про спільних предків та єдине походження, зв'язок з рідним краєм як конкретною територією, національний характер, традиційна релігія, культура, мова, спільна історична пам'ять та національна солідарність, тобто ті сутнісні ознаки, що складають зміст українського традиціоналізму³. По-суті, якщо відштовхуватися від цього методу, то ми отримуємо *досвід політичної аксіології українського консерватизму*, в межах якої найвищими цінностями є ті, що органічно виникають з накопиченого українською нацією досвіду свого історичного самоствердження, а саме, віра в Бога, тісний і гармонійний зв'язок з природою та землею-годувальницею, праця, приватна власність, конкретно-позитивна свобода, що знаходиться в основі позитивного права, національна самоповага тощо.

Окреме, не менш вагоме значення, має етнополітологічний метод, що, будучи пов'язаним з біогеодетермінізмом та етнодержавознавчим підходом, дозволяє поглянути на світоглядно-культурне консервативне ядро українців як на той *етнонаціональний синтез*, що виявляється державотворчим чинником і змістовним наповненням національної свідомості та української ідеї, сутність якої полягає у побудові національної, демократичної, соціальної, правової та духовно-розвинутої держави. Врахування в контексті біогеодетерміністського методу поняття «*біогенна самодостатність етнонаціональної спільноти*»⁴, дає змогу з етнополітологічної точки зору обґрунтувати процес націотворення як державотворчий процес, що протікає в етнонаціональних і консервативних формах, які відповідають закономірності збереження традиційних цінностей і морально-правових засад українського суспільства. Для того, щоб ідеологія в Україні не була чужою, незбалансованою та розкиданою на часто суперечливі ідеологеми, вона має ґрунтуватися, відштовхуючись від вищезазначеної самодостатності, на синтезі здорової етнократії та національної держави.

Поряд з ціннісно-нормативним одним із важливих методів у політології є саме інституційний, який, в межах дослідження консервативного контексту, сприяє вивченню політичних інститутів в історичному та сучасному аспектах (чи то новітні державні та недержавні інституції, політичні партії, чи відомий Інститут гетьманства, який займав важливе місце у політичній системі Козацько-гетьманської держави). Застосування цього методу, дозволяє розкрити не лише рівень консервативного потенціалу окремої інституції, наскільки її буття та діяльність відповідають (чи відповідали) українським консервативним інтересам, але й доповнити сучасний образ цієї ідеології, що прагне примирити свої постулати з історичними традиціями, виробити оптимальні та національні варіанти рішення нагальних соціальних проблем, підкреслити вагомість того потенціалу динамічного розвитку, який міститься у консервативній моделі, що завжди здійснюється у національно-історичному контексті та за сприяння та домінування ідей спадковості, збереження та захисту інваріантного пласту національних традицій та цінностей.

Підсумовуючи, хотілося б відмітити декілька моментів. По-перше, ситуація з наявною дискретністю та розбалансованістю консервативно-ідеологічного поля нашої країни на сучасному етапі його конституювання, на пряму пов'язана не лише з відсутністю розуміння *продуктивного синтезу консервативного стилю мислення, ідейно-теоретичного базису і дискурсивної практики*, але й з браком комплексної та міждисциплінарної методології дослідження українського консерватизму. По-друге, актуалізація методології зазначеного характеру, що базується на співпраці соціологічного та соціально-філософського, історичного, наукознавчого та політологічного видів знання, не тільки сприяє встановленню вищевказаного синтезу, але також забезпечує необхідний світоглядний та теоретичний фундамент для консолідації консервативної ідеології в масштабну та серйозну політичну силу, що матиме суттєвий вплив на сучасний український політичний процес. І, по-третє, в контексті міждисциплінарності консервативного дискурсу можна виділити такі методи – *методи соціально-психологічного та етнопсихологічного аналізу, системний та структурно-функціональний аналіз, принципи об'єктивності, холізму та історизму, історико-генетич-*

ний, компаративний, конкретно-універсального аналізу та метод реконструкції, нормативно-ціннісний, етнополітологічний та інституційний методи.

1. *Freeden M.* Ideologies and political theory: a conceptual approach. Oxford: Clarendon Press, 1996. 592 p. 2. *Абелинскас Э.Ю.* Консерватизм как мировоззренческий стиль эпохи постмодерна: авторф. дисс. ... канд. полит. наук: 09.00.10; Урал. отд. ин-та филос. и права РАН. Екатеринбург, 1997. С.19. 3. *Абизова Л.* Традиціоналізм українського суспільства: збереження національної ідентичності чи консервування минулого? // Українознавчий альманах. 2011. Вип. 5. С. 51-53. 4. *Кресіна І.* Евристичні можливості біогеодетермінізму // Політологічний менеджмент. 2003. №3. С. 34.

Pecheranskyi Igor. Interdisciplinary nature of ukrainian conservative ideology research

In the article is underlined the relevance of complex analysis of the Ukrainian conservatism like the ideological style, theoretical concept and discursive practice, because the experience of the last ten years clearly demonstrated that the modern Ukrainian conservative ideology absolutely failed to consolidate, to form clearly frames of the own face, to determine in their main directions, and in fact, to take shape in the well-established ideological system as a whole. Conservative ideology couldn't become the serious political force which could influence on the modern political process in Ukraine. Last but not least, due to a lack of experience in understanding the complex traditions of the Ukrainian conservatism, where the author accented the attention on the studying the interdisciplinary nature of it. This methodology is based on the synthesis of (a) sociological and socio-philosophical (b) historical, (c) and political science and (d) scientific.

In the conditions of "ideological vacuum" which changed the total ideology of social life, monopoly and made some dogmas of the only one right theory, and later its denial in the ideological chaos and pluralism, nowadays more clearly urgent need become the necessity of finding the ideological platform for building trajectory, strategy and tactics of the modernization of the Ukrainian state, which would meet the national interests of the latter, and not just the interests of the Western or the Eastern partners. Taking to the attention the view on the ideology like the constitutional instrument and content form of rationalization of public life, at the beginning of the XXI century the social necessity had been exacerbated in the scientific-based and integrative-creative ideological paradigm which accepted the world experience and would be adapted to our Ukrainian realities. Today great number of scientists and politicians turn to the conservatism experience, looking there the ideological alternative the present-day ideas which can connect fragmented social elements in one vital organism reaching the harmonic balance between traditional and innovative components.

The author underlines the complex of the investigation of the Ukrainian conservatism expressing the hope on the comprehensiveness and depth of his under-

standing of the phenomenon based on the synthesis of a number of methods. At the complex approach is given the instrument of opening the meaning and significance of the conservative tradition as a multifaceted phenomenon, including not only the political aspects but also socio-cultural mechanisms of realization in the borders of the political practice. However, it should be noted that each method is implemented in the context of an interdisciplinary approach, has its own independent epistemological value.

The updating of interdisciplinary methodology, based on cooperation of sociological and socio-philosophical, historical, scientific and political kinds of knowledge not only helps to install the abovementioned synthesis and also for providing the necessary ideological and the theoretical foundation for the consolidation of conservative ideology in large-scale and serious political force, which will have a significant impact on the current Ukrainian political process. In the context of multidisciplinary conservative discourse is possible to point out such methods like method of the social-psychological and etnopsychological analysis, systematical and structural-functional analysis, the principle of objectiveness, holism and historicism, historical –genetic, comparative, concrete-universal analysis and the method of reconstruction, normative valuable, etnopolitological and institutional methods.

Key words: Ukrainian conservative ideology, complex approach, interdisciplinary methodology, principle of holism, etnopolitological and social-philosophical analysis.

УДК:321.01

I. О. КОСТИРЯ

«ARCANE IMPERII» В СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНИХ НАРРАТИВІВ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Для картезіанської науки про суспільство point fixe стає соліцистський розум, який з успіхом «приручає контингентність» (taming contingency), вносячи за дужки історичний вимір людського стану. Результатом виявляється децизіонізм і неможливість комунікації між сувереном і керованими. Альтернативна модель громадянської науки пропонується в «Новій науці». Такий її статус дозволяє повернути в міркування про суспільство і природну соціальність, і комунікацію, історію, політику. Теорема природної розсудливості (prudential theorems) виступають у Т. Гоббса корелятом «плазматичної соціальності»; ясн і чіткі ідеї entia moralia у Пуфендорфа стають гарантією природної соціальності; механізм індукції і беконіанської категорії факту стають підставою соціальності у прихильників «комерційного республіканізму»; нарешті, у П.М. Дорія способом збереження громадського

будівлі стають пізнавальні афекти, що дозволяє побачити під покровом феноменального світу платонівські суті.

Ключові слова: політичне, «Нова політика», методологія.

Костыря И. А. «Arcane imperii» в системе политических нарративов раннего нового времени

Для картезианской науки об обществе *point fixe* становится солипсистский ум, который с успехом «приручает контингентность» (*taming contingency*), вынося за скобки историческое измерение человеческого состояния. Результатом оказывается децизионизм и невозможность коммуникации между сувереном и управляемыми. Альтернативная модель гражданской науки предлагается в «Новой науке». Такой ее статус позволяет вернуть в рассуждения об обществе и естественную социальность, и коммуникацию, историю, политику. Теоремы природной благоразумия (*prudential theorems*) выступают в Т. Гоббса коррелятом «плазматической социальности»; ясные и четкие идеи *entia moralia* в Пуфендорфа становятся гарантией естественной социальности; механизм индукции и беконианської категории факта становятся основанием социальности у сторонников «коммерческого республиканизма»; наконец, в П.М. Дориа способом сохранения общественного здания становятся познавательные аффекты, позволяя увидеть под покровом феноменального мира платоновские суті.

Ключевые слова: политическое, «Новая политика», методологія.

Kostyrya Inna. "Arcana empire" in the system of political narrative early modern times

For Cartesian science of *point fixe* society becomes solipsistic mind that with the success of «*taming contingency*», introducing the brackets to the historical dimension of the human condition. The result is *detsizionizm* and the impossibility of communication between the sovereign and the ruled. An alternative model is offered in civil science "New Science". This status allows it to return to the discourse of society and the natural sociability and communication, history, politics. Theorems natural prudence (*prudential theorems*) act Hobbes correlate "plasma sociality"; clear and precise ideas *entia moralia* in Pufendorf are guaranteed natural sociality; mechanism of induction and bacon's categories facts are the basis of sociality among supporters of "commercial republicanism"; Finally, the Doria way to preserve public buildings become affects cognitive, allows you to see the phenomenal world under the cover of Platonic essence.

Keywords: political, "new policy" methodology.

Дослідник М. Фуко¹ стверджує, що в пошуках механізмів впливу, прикладів домінування політики часто звертаються до історичного досвіду. Оскільки цей процес рефлексії й інтеріоризації досвіду відбувається регулярно з давніх часів, то історія в істинному

її значенні стала синтезом факту і міфу, де факт є свідчення і інформація для формування нарративу. В наш час епістемологія історичного дослідження намагається віртуалізувати принципи реалізму або конструктивізму, емпіричного свідчення або *roesis* історії в синтезі. Якщо в тексті перераховуються речі, їх властивості та відносини, то цей вид тексту називається описом. Якщо в тексті перераховуються події, які мають тимчасову структуру (минуле, сьогодні і майбутнє), сюжет, то цей вид тексту називається розповіддю або нарративом. Нарратив має чотиричленну матрицю: дескрипція якогось аспекту реальності, його пояснення, аргументованість або обґрунтованість запропонованого виведення, інтерпретація фрагменту реальності. Іноді на перший план висувається пояснення, іноді дескрипція, іноді завдання аргументації і обґрунтування, якими автор оповідання прагне роз'яснити, яким чином він дізнався про те, що він стверджує в нарративі, а іноді висувається і завдання інтерпретації, з допомогою якої він формує судження про значення описуваної в нарративі події. Нині існує безліч конфліктуючих між собою нарративів, в яких різні дійові особи по-різному розставляли акценти в описі історичних конфліктів. політичних нарративів. Вони демонструють, що такий нарратив завжди є результат певного дискурсу, в якому важливо не те, що розказано, але і те, як розказано. Постмодернізм критикує метанарративи, глобальні світогляди, що претендують на істинність, так як сам відмовляється від пошуків абсолютної істини. Дослідник Ю.М. Почта² наголошує на тому, що прибічники постмодерністських поглядів позитивно відносяться до невеликих нарративів, які базуються на локальних традиціях, які не претендують на універсальну теорію і пропонують лише одну з безлічі інтерпретацій. Ці нарративи розповідають колективну історію людей, які найчастіше були не суб'єктами, а об'єктами історії. Виходячи з факту зникнення модерністських уявлень про простір і час, постмодернізм кидає виклик глобальним світогляду – релігійним, політичним, соціальним. Він зрівнює марксизм, християнство, фашизм, капіталізм, іслам, фемінізм, раціоналізм і засуджує їх як логоцентричні, тоталізують метанарративи. Очевидно, і локальні нарративи, особливо релігійні, можуть мати тенденцію перетворення в метанарративи і стати фундаменталістськими і претендуючими на справедливість, позачасову істину і гегемонію.

Тому толерантність є найважливішим принципом взаємовідносин між сучасними локальними нарративами. У цьому сенсі нарратива як інструмент формування релігійної, етнічної, національної, політичної ідентичності, провідник вірувань, думок, прийняття рішень і процесу формування рішень найчастіше потрапляє в пастку слів. Дослідники Марина Кукарцева та Зара Валієва³ вважають, що уникнути таких помилок можна тільки методом дбайливого і сумлінного звернення до історичної пам'яті свого народу, здатністю до переоцінки своєї історичної культури, формуванням тенденції до об'єктивності у взаєминах з культурами «інших». Завдяки цьому зростає можливість для визнання рівноправності, адже визнання негативності в «нас» є визнання позитивності в «інших». Це відкриває шлях до внутрішньої консолідації нації, до здатності держави проводити політичний, заснований на справжніх національних інтересах. Нині нарратив втрачає роль істини в останній інстанції і сам виявився об'єктом критичної рефлексії з боку фахівців.

У своїй традиційній формі історія є перетворенням пам'ятника в документ. Сучасна ж історія – це механізм, перетворюючий документ в пам'ятник. Проте, необхідно зауважити, що у той же самий час історичний нарратив зберігає силу концептуалізованої ще Аристотелем різниці між історією і літературою. Аристотель стверджував, що історик і поет відрізняються тим, що перший говорить про те, що дійсно трапилося, а другий – про те, що могло б статися. Таким чином, ніщо не заважає історичному нарративу позиціонуватися системою фактів, будучи по суті системою значень і функціонувати в повсякденній свідомості як міф⁴. Початкова трансформація поняття «політика» із аристотеліанської «чудової науки»⁵ про суспільне благо в мистецтво реалізації суб'єктивних інтересів починається тільки в першій половині Чинквеченто. Ще Мак'явеллі не переглядає радикально вказану Аристотелем мету існування держави⁶. Швидше, в концептуалізації таких соціальних феноменів як держава та влада, він відштовхується від іншої основи. Аристотель доводить, що: 1) форма правління повинна бути відповідною характеру народу; 2) еліта не зможе владарювати в контексті такої форми правління, в збереженні якої не зацікавлена частина народу, найсильніша за свою численність або по якимось особливим своїм якостям; 3) справедливість вимагає, щоб ті члени держави, які най-

більш корисні для загального блага (еліта), мали більше прав, ніж інші; 4) правильне розуміння закономірності таких відносин – найважливіше завдання державної людини; 5) загальна лінія суджень еліти полягає у вирішенні теоретичних завдань не однозначно, а з врахуванням складності дійсності, зокрема політичної реальності; 6) пояснення політичного вимагає універсальних понять, що виходять за межі звичайного, однак без виділення в особливу групу (середньовічна схоластика вже означила ці поняття трансценденталіями і помістила над аристотелівськими категоріями *ens, unum, verum, bonum*). За кожним вжитим в праці «Політика»⁷ політичним терміном стоїть конкретний зміст. Одночасно філософ прагне зробити свою схему пластичною, здатною охопити всю багатоваріантність дійсності. Характеризуючи держави того часу, він констатує, що: 1) існують різні різновидності в середині окремих видів державного устрою (VI 4, 1289 b); 2) політичний устрій деяких держав об'єднує в собі признаки різних державних устроїв (VI 1, 1317 a); 3) існують проміжні форми між царською та тиранічною владою (V 9, 1314 a) – аристократія з нахилом до олігархії, близька до демократії (1317 a).

Велику увагу Аристотель приділяє питанню про державний переворот та його запобіганню в державах з різним устроєм. По суті, вся теорія Аристотеля, базується на спостереженні й звернена до реалій життя навіть в найбільш теоретичних ідеях. Мак'явеллі цікавить не нормальний хід подій в державі, а загрози існуванню соціального організму. Частиною його методологічного інструментарію складає концептуалізація політичного з позицій государя, завданням якого полягає не в побудові чи добудові розпочатого іншими, а в змаганні з примхами Фортуни засобами власного *virtù* для спасіння самого себе як суб'єкта влади та порядку в державі. Мак'явеллі, як і Полібій, бачив в римському політичному режимі ідеальну модель для держав, що претендують на постійне розширення своїх кордонів, а в режимі спартанському – зразок для тих республік, які хочуть зберегти здоровий спосіб державного життя на довгі часи, не претендуючи на збільшення територій.

Політичні нарративи Мак'явеллі шукає в *in extreme*, які вимагають маніпуляційної поетики. Зразками такої політичної дії Мак'явеллі знаходить в історії релігії від Нуми Помпілія та психо-

логічних нарративах, які мотивують поведінку римських понтифіків. При чому процес творення нарративів в формі релігійних міфів для виправдання непопулярних серед мас дій Нуми Помпілія демонструється як приклад успішної стратегії в інтересах держави. Заходи Католицької церкви по інтерпретації християнства як *ozio* (ескейпізм, праздність) замість *virtù* (доблесть) демонструються як приклад тактичних дій, що слугують інтересам еліти, а не держави, що і спричинило її деградацію. Тобто, Мак'явеллі, в цілому цінуючи операційну методологію, цікавився все ж не стільки історією як об'єктом дослідження, скільки місцем людини в ній та можливості її психіки. Про це свідчить використання і значення в працях Мак'явеллі поняття *virtù*, в тому числі для характеристики поведінки Нуми Помпілія. Тут необхідно зазначити, що нарратив релігійних технологій в політичній маніпуляції Нуми Помпілія послугував основою для аналізу психологічних стратегій прийняття рішень в доленосних політичних процесах багатьом дослідникам: Тіту Лівію, Валерія Максиму, Сексту Аврелію, Плутарху, Плінію Старшому, Аврелію Августину. Так, Плутарх в своєму нарративі зображує Нума Помпілія і героєм подібним до грека Лікурга і політиком здатним вдатися до брехні в критичній ситуації. А. Августин в праці «Про град божий»⁸ виправдує рішення сенаторів спалити книги Помпілія, оскільки джерелом для неї слугували чари вищі за знання смертних. А саме дар таємничої подружки Помпілія – Егерії – німфи лісового потоку.

Протягом Чинквеченто у автора «Государя»⁹ з'явиться безліч опонентів. Здебільшого це будуть ідеологи Контрреформації: вони стануть дорікати Мак'явеллі не тільки за аморальність, але через його неспроможність як практика. Але при цьому центром критики стає *ragion di stato* – «міркування державної користі». Як зазначають дослідники Ю. В. Іванова та П. В. Соколов¹⁰, левову частку історичної та політичної літератури Чинквеченто створили автори, які позиціонували себе як опонентів нарративам Мак'явеллі. Як правило, їхні праці сповнені пафосом поміркованості та консерватизму, сплаву реанімованої гуманістичної риторики з більш-менш погано прихованим імманентизмом в аналізі подій політичної історії. Тобто екстремізм і амбівалентність, властиві думці Мак'явеллі, його опоненти трансформують в послідовний консерватизм. Одним з таких

опонентів Мак'явеллі був Гійом де ла Пейр'єра (Guillaume de La Perrière). В своєму трактаті «Політичне дзеркало»¹¹ Пейр'єра звертається до нарративу з праць Мак'явеллі. А саме Нума Помпілія, другого з семи царів Риму, який написав ряд релігійних книг і заповідав закопати їх після його смерті. Ці книги були віднайдені століття пізніше і спалені по велінню сенаторів, оскільки зміст книг розкривав причини релігії. Г. Пейр'єра засуджує поведінку Помпілія, оскільки витоки його нарративи трансцендальні, тобто побудовані на магічному ритуалі. Тут, як зазначав Е. Мімесис Аербах¹², важливу роль зіграв заново відкриті барочними авторами нарративів пізньоримської політичної історіографії. Теоретиків зацікавив ірраціональний, «магічний» аспект зображення Тацитом моделі політичного управління. Тому техніка політичної маніпуляції адептів *ratio status* зображається аналогічно нарративу взаємодії влади та народу по Амміану Марцелліану та Тациту, тобто у вимірах магічного, насильницького зв'язку між сторонами. Під впливом цих барочних теоретиків виникають парадоксальні наслідки: 1) радикалізація політичної семантики дискурсу; 2) поєднання принципово асиметричних риторики й практики нарративу; 3) апорія ідеї про суверенітет. Як зазначав дослідник М. Віролі (Virolì M.), нову понятійність генерують як прихильники екстремістської політики в особі Мак'явеллі (*virtù*), так й гуманістичні критики метафізики (*res*) Лоренцо Валла¹³. Для Мак'явеллі нарратив Нума – втілення *virtù*, що підтверджується рішенням сенаторів. Нума не тільки створив релігію й механізми управління державою на основі магічних ритуалів, утаємничивши від громадян суть цієї маніпуляції, демонструючи прецедент союзу влади, релігії, громадян, але й через п'ятисот років, коли книги його були віднайдені, змушує потомків об'єднатися знову з метою збереження держави. Нарратив Нуми приводить сенаторів до розуміння наступного: 1) виправданням великої політики полягає в трансценденталізації поведінки еліти; 2) для римлян існує взаємноквертованість релігії та влади; 3) книги можливо знищити без ознайомлення громадян із їх змістом; 4) це можна зробити із дозволу громадян; 5) тим самим можливо продемонструвати взаємну довіру правителів та керованих; 6) населення відмовляється від знання, яке влада позиціонує як небезпечне. Таким чином такий нарратив демонструє готовність двох сторін – народу Риму й влади втратити те, що на політичній мові Нового часу буде названо *ratio status*.

Як бачимо, софістична політика еволюціонує в описанні політичного впливу по аналогії з магічним ритуалом. Жан Боден¹⁴ та Габріель Ноде представляють магію древніх та політичну теорію Мак'явеллі як елементи однієї традиції. Ж. Боден в праці «Метод найлегшого пізнання історії», а пізніше Г.Ноде в «Державному перевороті»¹⁵ в своїх пошуках істини відштовхувалися від критики концептів Мак'явеллі. Вони розглядали Мак'явеллі як «профанатора таємної політичної філософії». Проте саме профани заново відкрили у Тацита категорії *arsana* та *simulacra imperii*, у Аристотеля – категорії політичного софізму й державного перевороту. А там, де понятійні конструкції античних авторів лишилися недобудованими, створили неологізми – *prudentia mixta* Юста Ліпсея, *ratio status* Джованні Ботеро¹⁶. Прийнято вважати, що термін «*regione di Stato*» вперше вжив опонент Мак'явеллі – Джованні Ботеро трактаті 1589 р. «Про державний інтерес» (*Della ragione di Stato*). Однак сам Ботеро в посвяченні своєї праці архієпископу Зальцбурзькому повідомляє, що протягом останніх років, буваючи при дворах різних королів і князів по цей бік і по цей бік гір, він багато разів був присутній при дискусіях про державний інтерес¹⁷. Однак у Д. Ботеро політична маніпуляція дедуційована Мак'явеллі із нарративу Нуми отримує нові виміри рефлексії: 1) форму риторики контролю; 2) концептуалізацію *ragione di Stato* як «користі підданих». У протизагу нарративу у формі «страху» Тацита та Мак'явеллі. Д. Ботеро пропонує привнести в процес повсякденного владного управління нарратив обов'язку у: 1) вирішенні проблем громадян; 2) трансформуванні ортодоксального контролю в продуману роботу по укріпленню влади тут і тепер. Тобто силу «дисциплінарної» влади у Д. Ботеро поєднує з фаворатизацією маніпулятивних заходів та теологізацією турботи про населення та їх душі. В контексті такого «природного» контролю за населенням християнська влада, а точніше влада римського понтифіка та відданих йому государів отримують «користь» і не мають необхідності в *ragione di Stato* та *arsana imperii*. У владному нарративі Томаззо Боціо¹⁸ довіра підданих, *ragione di Stato* та *arsana imperii* як морально амбівалентні поняття взагалі виводяться із теоретичної конструкції. Тобто, Д. Ботеро, Т. Боціо як апологети папської влади, позиціонують релігію як техніку управління. В термінах Карла Шмітта¹⁹ такий процес означено

як репрезентація тотальності, що перекриває будь-яку доктрину та святість, політичне як поділ на своїх та чужих. Лудовіко Дзукалло (1568-1630) теж визнавав, що поняття *ragione di Stato* виникло давно, і стверджує, що воно існувало у фразах типу «*vis dominationis* (сила панування)», «*arsane imperii* (таємниця влади), тим самим означаючи семантичну пустоту терміну «*regione di Stato*». В трактаті «Про державний інтерес» Л. Дзукалло²⁰, аналізуючи цей древній дискурс, стверджує, що політичне обіймає «все тіло» республіки, в той час, як «державний інтерес» визначає політичне мислення лише в не багатьох випадках. Для розуміння природи *regione di Stato*, як пропонує Л. Дзукалло, необхідно визнати те, що держава передує перед законом та легітимністю. Позитивне мислення про «державний інтерес» означає те, що держава стоїть вище всякого закону та будь-якої легітимності. Тобто, це поняття необхідно пов'язувати із засобами, необхідними для досягнення головної мети – для надання державі такого устрою й такої форми, в яких потребує той, хто є суб'єктом державного інтересу, тобто правителя. Таким чином, державний інтерес вимагає: 1) існування конкретної людини, для якої певна форма й устрій є метою діяльності; 2) програми державного будівництва, що реалізується конкретною людиною чи групою людей. Дзукалло пропонує аналогію між діями правителя, що переслідує державний інтерес, і практикою лікаря, який як би вводить (*introduce*) здоров'я в хворе тіло, потім створює умови, щоб воно перемогло хворобу, і після того підтримує здоров'я в організмі пацієнта. Завдання політика теж полягає в тому, щоб ввести нову форму в державу і потім підтримувати вплив напрацьованого його зусиллями щеплення²¹.

Як бачимо, протягом XVII століття існувала ще політична версія «новодревньої філософії» і політичний аристотелізм використовувався в інших політичних теоріях. Саме тому у 1605 році Хеннінг Арнізей називав аристотелізм «автентичним методом», *genuina methodus*, політичного. Проте, як стверджує дослідник Б. Ліндберг (*Lindberg B.*), вже до 1700 р. політичний метод Стагирита був витіснений природним правом в стилі Пуфендорфа²². Зразком епістемологічної методи для Пуфендорфа вже став Ерхард Вайгель, автор твору під назвою «Аристотелева аналітика, відновлена з Евкліда». Ерхард Вайгель проголошував необхідність синтезу аподейксиса Аристотеля, аксіо-

матичної акрїбїї, властивої геометричному міркуванню, і Декартової моделі наукової достовірності. Роль Пуфендорфа в дискусіях про соціальність обумовлена не тільки тим, що він винайшов сам термін, але і тим, що: 1) він створив свою теорію соціальності на перетині кількох дисциплінарних дискурсів; 2) використав методи синкретичної «праїсторії» (відомої в ранній Новий час під багатьма іменами: *philosophia mosaica*, *Urgeschichte*); 3) сконструював власну версію природного права, поєднавши науковий метод Т. Гоббса і юридичне вчення Г. Гроція (цю спробу називають реконструкцією Гроцієвого юридичного вчення засобами наукового методу Т. Гоббса); 4) створив основи моральної науки, епістемологічному статусу якої він присвятив спеціальну главу трактату «Про природне право і право народів» (*De jure naturae et gentium*). Апорія природного стану самого по собі (*status naturalis in se*), тобто як «абсолютно іншої соціальності», в Нові часи в соціальних науках і природньо-правових теоріях вирішувалася по-різному: у Гоббса *state of nature* так і залишається в проміжній зоні між уявним експериментом, біблійної екзегези та історичної реконструкції; Д. Віко експліцитно представляє своє міркування про першооснову як «історію», а Ісаак Ла Пейрер – як екзегетичну гіпотезу. Дослідник І. Зарк (*Yves Charles Zark*)²³ характеризує Гоббсову модель науки як «метафізику поділу», засновану на допредикативному поділі уявлення (*representatio*) і речі (*res*), зазначає, що Гоббсове уявлення про об'єкти репрезентації – *phantasmata* – як єдиному предметі науки відсилає до парадигмального для XVII ст. спору про існування паралелізму ідей і речей та об'єктивної істинності наших уявлень. Тоді Декарт говорив про правдивість Бога, Спіноза – про кореляцію атрибутів субстанції, Лейбніц посилався на встановлену гармонію²⁴. У Декарта засади гносеології складає самодостовірність свідомості, *cogito* (*Cogito, ergo sum*) і теорія вроджених ідей. Для Декарта основою для аналізу суспільства слугує соліпсистській розум, який з успіхом «приручає контингентність» (*taming contingency*)²⁵. В картезіанській фізиці, на противагу ньютонівській, все протяжне концептуалізується тілесним. Тим самим заперечується порожній простір, і рух описується у понятті «вихор», що пізніше в картезіанстві буде названо теорією близької дії. Декартові *res cogitans* і *res extensa* у Спінози стали двома з незліченних «атрибутів» субстанції, а думки і

речі, так само як все емпіричне, стали проявами, станами («модусу») субстанції, іншими словами, тим, що сприймається тільки через субстанцію.

У Середні віки виник нарратив Єрусалиму пов'язаний з рицарським ідеалом. Саме так формулювалась головна політична ідея еліти того часу. Виник дивний контраст між реальними політичними інтересами – й абстрактною ідеєю. Перед християнським світом XIV-XV ст. виникла нещадна необхідність в формі Східного питання: боротьба з турками, які вже захопили Андріанополь (1378 р.) й знищили Сербське королівство (1389 р.). На Балканах виникла небезпека. Проте невідкладна політика європейських дворів все ще визначалася ідеєю хрестових походів. Турецьке питання позиціонувалося лише як частина великого священного завдання, яке не змогли вирішити предки – визволення Єрусалиму.

Далі пошук основ розуміння політичного пішов в парадигмах апофатичної антириторики Мак'явеллі й політичної науки тоге *geometrico* таких авторів, як Т. Гоббс та Д. Віко. Д. Віко теоретизує вже на новій автономній епістемологічній основі, виконуючи соціальне замовлення на теорію дієвого та ефективного управління. У цього вченого були всі підстави заявити про інаугурацію «нової науки» – *Nova Scientia tentatur*²⁶. Д. Віко відкинувши антропологічні підстави *mathesis politica*, що лежали в основі структури дії та уяви про статус історії синкретичної символіки філософії Гоббса викликає до життя нову методологію пізнання політичного. Віко вбачає перспективу в побудові світу політичного по аналогії з картезіанським процесом творіння розумом геометра світу ліній та інших математичних сутностей, тобто перенесенні картезіанського розуму на законодавство в сфері політичного. Декарт являє собою тип вченого, зусиллями яких і була створені засади науки нового часу і закладені перспективи створення нового типу суспільства і нового типу людини, що незабаром і виявилось в сфері соціально-економічної, з одного боку, і в ідеології, з іншого. Ці принципи нової культури з граничною чіткістю висловив сам Декарт, що ніколи не приймати за істинне нічого, що не пізнано би таким з очевидністю, включати в свої судження тільки те, що представляється розумові настільки ясно і так чітко, що не дає ніякого приводу піддавати їх сумніву²⁷. Проте, Віко розумів, що результатом відмови Декарта від враху-

вання специфіки історичного виміру стану людини та децизионізму втрачається можливість комунікації між сувереном та керованим. Віко шукає вихід з апорії у вирішенні «проблеми Гоббса», обгрунтовуючи можливості суспільства через історію його виникнення. На місце договору раціональних індивідів у Віко встає навротив «хитрість Абсолютного розуму», на місце статичної антропології Гоббса – історично рухлива антропологія. Як зазначають дослідники Ю. Іванова та П. Соколов²⁸, тим самим війна, яку Гоббс, як відомо, визначає як стан, а не як подію – *warre* на противагу *war*, *bellum omnium contra omnes* – у Віко постає лише рідкісним і незначним епізодом життя найдавніших людей. У цьому світлі стає зрозумілий сенс ХІ аксіоми «Нової науки»²⁹, де стверджується, що соціальна життя виникає не внаслідок страху індивіда перед іншими, а внаслідок страху перед самим собою. Виникнення держави у Віко зовсім не має того доленосного значення, яке надає цій події Гоббс. Держава, по Віко, виникає для захисту природного ієрархії – неприйнятне положення для Гоббса, який на початку 13-го розділу недвозначно заявив про природну рівність людей³⁰. Народження держави виявляється епіфеноменом соціальних відносин на певному етапі людської історії. Введення історичного виміру дозволяє обгрунтувати спонтанність породження соціальних інститутів (права, мови, держави) «театром» і нарративом історично реальних людських дій. Ось чому Віко називає «випадок і вибір» (*occasio et electio*) «владиками людських речей» (*dominae rerum humanarum*). Розуміння дії у Віко ріднить його з деякими сучасними соціологічними теоріями, які абсолютизують категорію *serendipity* – незалежного щасливого результату дії.

І. Зарк³¹ не зводить політичне вчення Гоббса до його матеріалістичної фізики, беручи до уваги те значення, яке для його філософії має рефлексія про мову. Так, Гоббсова перша філософія – онтологія – має справу не з речами, а з «поняттями, або найбільш загальними іменами всіх сущих» (*notiones, sive nomina illa communissima omnium Entium*). Відповідно, завдання науки, як її ставить Гоббс у всіх своїх творах, в тому числі в Левіафані, – недвозначно визначати значення базових понять, а потім зв'язувати між собою ці поняття в висловлювання в бездоганній логічній формі. Пуфендорф виступає не тільки як продовжувач, але і як опонент Гоббса та Гро-

ція. Головною мішенню критики з боку німецького юриста стає гроціява категорія *appetitus socialis*, інстинкту позитивної соціальності. *Appetitus socialis* у Гроція виникає вперше в контексті дискусії про можливість і природу міжнародного права у вирішенні конкретних господарських спорів. Для Гроція основним джерелом права і разом з тим підставою соціальності виявляється володіння (*dominium*); ця концепція знайшла своє вираження і в створеній нідерландським юристом конструкції природного стану. Право має соціальну природу – в цьому фундаментальна відмінність Гроція від Гоббса, що підняв між правом і обов'язком непереборну дистанцію. Саме перегляд вчення Гоббса про *obligatio* і визнання соціальної природи права дозволило Гроцію створити теорію міжнародного права, можливість якого Гоббс, як відомо, заперечував. Свою природно-правову конструкцію Пуфендорф вбудовує між двома основами: «стоїчною» і «епікурейською». Стоїчна теорія дружби у нього поєднується з вченням Аристотеля про природну соціальність, розглянутою на нових підставах Г. Гроцієм і Річардом Камберлендом, і з гетеродоксальною політичною наукою Т. Гоббса.

Point fixe політико-епістемологічної рефлексії Пуфендорф³² включає внутрішню властиву науці Гоббса напругу між претензією на граничну достовірність – претензією, засновану на принципі *verum-factum* і проекції в політичну площину ідеї Декарта *mathesis*, – і слабкістю того антропологічного фундаменту, на якому він споруджує будову свого «Левіафана». Пуфендорф висуває постулат, відповідно до якого природний стан не слід уявляти собі як війну всіх проти всіх – адже раціональні судження, до яких людство, на думку німецького юриста, було здатне на всіх етапах своєї історії, неминуче зробили б зрозумілими для «природної людини» блага і переваги спільного існування. Так Пуфендорф приймає Гоббсову ідею прагнення до самозбереження як базу людського інстинкту, але з'єднує її з концептом Гроція «соціального афекту».

Як бачимо, в процесі рецепції громадянська наука Гоббса стала розпадатися на частини, утворюючи химерні синтези з різними нарративами політичного. Одним з трансформаційних варіантів зближення її з картезіанської фізикою і антропологією було зроблено нідерландськими інтелектуалами-республіканцями: Герардом ван Вассенааром – друга Гроція – в трактаті «Приховане мистецтво

управління і панування»³³; Йоханом Де ла Кур в трактаті «Політичні міркування в шести книгах» (1662)³⁴. Перше видання твору Г. Вассенааром побачило світ в 1657 році, друге, під назвою «Ретельне дослідження держави» (*Naeuwkeurige consideratie van staat*), – в 1662 році. Перша частина відкривається парафразою визначення *ragion di Stato* з однойменного трактату Джованні Ботеро. Однак в формулюванні Вассенаара зміщені акценти: від триалітетної формули Ботеро (*notizia di mezzi atti a fondare, conservare ed ampliare un dominio*) залишений лише середній член: «зміцнювати існуючі уряду, і так само захищати і зберігати керовані ними [держави]». Таке зміщення вмотивоване специфікою тексту самого Ботеро, який в своїй тріаді виділяє саме збереження держави як найбільш значуще для поняття державного інтересу. Далі Г. ван Вассенаар розвиває вчення про неподільність суверенітету, що з усієї філософії Гоббса нідерландські республіканці цінували найбільше. Ще більш парадоксального сплаву досяг Йохан Де ла Кур, коли у вищезгаданому трактаті об'єднав концепцію Гоббса про суспільний договір, картезіанську антропологію та аристотелівське вчення про душу. Брати Йохан і Пітер Де Ла Кур тим самим концептуалізували нідерландський економічний варіант соціальності. У методі політичної науки в версії «комерційного республіканізму» Де ла Кури чітко визначають координати життєвого світу Лейденського патриціату категорією «досвід» (*Ervarentheid*). Орієнтована на досвід модель політичного в Нідерландах була не тільки епістемологічним ресурсом – вона надавала інструментарій для порівняльного вивчення окремих держав. Політичне розуміється тут зовсім інакше: не як конструювання *more geometrico*, а як поетика маніпуляції, заснована на доскональному знанні людської природи. Подібна інверсія Гоббса *scientia civilis* передбачає зовсім інше розуміння політичного розуму і психології поведінки еліти: замість соліпсістського *Public Reason* виступає тоталітаристсько-маніпулятивний *reason of state*. Для порівняльного аналізу трансформації ідей Гоббса³⁵ необхідно звернутися до їх *point fixe* причин перманентної війни. Для Гоббса це ситуація, коли кожен керується своїм власним розумом. Особливий інтерес це судження набуває в контексті проектів більш пізнього періоду (1660-1680-х рр.), коли цілий ряд авторів (Ламберт ван Вельтхейзен, Лодевейк Мейер, Джон Локк) в правилах користування розумом шу-

кали шлях до миру та соціальної стабільності. В якості аргументів прихильників цієї психологеми були висунуті ідеї про те, що: 1) розум є спільною та однаковою рисою, яка притаманна всім представникам людського роду, 2) такі психологічні характеристики людини сприяють постановці та досягненню спільної мети. Однак для Гоббса неконтрольований розум означав хаос, а не спільне благо і тому він вважав, що безліч приватних розумів має поступитися місцем єдиному публічному розуму: «Private Reason must submit to the Publique, that is to say, to God's Lieutenant»³⁶.

У числі південноєвропейських апологетів публічного розуму виступають прихильники комерційного республіканізму. Серед них особливо виділяється Челестино Галіані – засновник римської Академії Соборів (*Academia dei Concili*). У збереженому лише в двох рукописах творі Галіані «Дослідження перших почав моральної науки» предметом аналізу стає точка перетину теорій соціальності і політичної епістемології: як люди могли отримати ідеї добра і зла. Подібно Гоббсу і Пуфендорфу, Галіані ставить собі за мету вивести принцип соціальності з людської природи самої по собі. Теорія, згідно з якою навички або моделі соціальної поведінки втілені в людській природі, перетворювала інтроспекцію в привілейований метод дослідження соціального світу. Томас Гоббс і Д. Віко вбачали в інтроспекції значний евристичний потенціал: Гоббс, як відомо, в «Левіафані» представив оригінальну інтерпретацію принципу *gnothi seauton* (*Read thy self*)³⁷, а Віко вважав можливим знайти підстави світу націй «в модифікаціях нашого власного розуму». Оскільки історія роду людського укладена в людське тіло, то аналітика здібностей може відкрити і принципи соціальності. Тим самим теорії соціальності виявляються пов'язані з прогресом *cognizione* і історією ідей. Зведення мотивації людських дій до економічного інтересу не могло не викликати протидії. Політичне вчення Паоло Маттіа Дорія (1667-1746)³⁸ можна розглядати як один з найбільш помітних епізодів того процесу, який виглядав як повернення від картезіанства до платонізму. Головну загрозу «добродесного в політиці» для Дорія представляла, поряд з «гіпотетичною метафізикою» картезіанців, «комерційна політика», імпортована з Англії та Нідерландів зусиллями неаполітанських епікурейців. Дорія критикує неаполітанських адептів комерційного республіканізму побічно,

оскільки офіційною мішенню його критики була проголошена філософія Джона Локка. На думку Дорія, поряд з прагненням до самозбереження (*conservatio sui*), до числа базових «природних схильностей» людини слід віднести ще «бажання пізнати самого себе, тобто прагнення (*appetito*) душі до пізнання істини», або, інакше, «певні душевні устремління, які, силою власної її природи, ведуть її до пізнання всілякої істини»³⁹. Дослідник А. Монтано (*Montano A. P.*) вважає, що ця тріада природних схильностей встає на місце «двох достовірних постулатів людської природи у Гоббса: відповідно до першого з них, природне прагнення спонукає людей прагнути до загальнозначущих благ; згідно з другим, люди від природи бояться смерті»⁴⁰. Характерно, що навіть прагнення до самозбереження інтерпретується у Дорія не в дусі егоїстичного імпульсу до порятунку себе за рахунок інших: не випадково поряд з униканням смерті найважливішою маніфестацією цього імпульсу Дорія називає турботу про потомство⁴¹. В цьому аспекті позиція Дорія принципово відрізняється не тільки від точки зору Гоббса, а й від ідей Віко. Дорія сповідує «платонівська» вчення про «насіння істини» (*semi del vero*), укладених в тілесне всіх без винятку людей. Альтернативна модель громадянської науки пропонується в «Новій науці», яку Фрідріх Мейнеке⁴² визначив як «органон історичного мислення» – саме такий її статус дозволяє повернути в міркування про суспільство і природну соціальність, і комунікацію, і історію.

Підсумовуючи викладене, можливо стверджувати, що два способи «приручення контингентності» до сих пір, так чи інакше, присутні в науках про суспільство – зокрема, в неявному вигляді опозиція Гоббс-Віко лежить в основі конкуруючих напрямків соціо-психологічного дискурсу.

1. Фуко М. Археологія знання. Київ: Ника-Центр, 1996. С. 11.
2. Почта Ю.М. Ислам и политика: учеб. пособие. Москва: РУДН, 2008. 135 с.
3. Кукарцева М., Валиева З. Политический нарратив – инструмент «формирования себя» в мировой политике // Обозреватель-OBSERVER. 2013. № 4. С. 100-109.
4. Аристотель. Поэтика. Сочинения в четырех томах. Том 4. Москва Мысль, 1983. С.545-680.
5. Аристотель. Политика. Сочинения в четырех томах. Том 4. Москва: Мысль, 1983. – С.375-644.
6. Макиавелли (Макьявелли) Н. Государь; Размышления над первой декадой Тита Ливия. Минск: Харвест, 2004. 703 с.
7. Там же.
8. Августин Блаженный. О Граде Божиим. Минск.: Харвест, М.: АСТ, 2000. 1296 с.
9. Макиавелли (Макьявелли) Н. Цит. работа.
10. Иванова Ю. В.,

Соколов П.В. Политическое картезианство XVII в. и его оппоненты, или можно ли создать государство из point fixe // Социологическое обозрение. 2012. Т. 11. №2. С.5-24. **11.** Pirriere G. de la. Le mirror politique, contenant diverse manieres de gouverner et polices des Republicues. Paris: Pur V. Norment, & I. Bruneau, 1567. 963 p. **12.** Ауэрбах Э. Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской литературе. Москва: Прогресс, 1976. 556 с. **13.** Virolì M. Dalla politica alla ragion di stato. La scienza del governo tra XIII e XVII secolo. Roma: Donzelli editore, 1994. 222 p. **14.** Боден Ж. Метод легкого познания истории. (Methodus ad facilem historiaram cognitionem) / пер., статья, примечания М.С. Бобковой ; ответ. ред.: В.И. Уколова, Н.А. Хачатурян. Москва: Издательство «Наука», 2000. – 416 с. – Серия «Памятники исторической мысли»). **15.** Ноде Габриэль. О государственных переворотах / Габриэль Ноде // Иванова Ю. В. Кроме Макиавелли: Проблема метода в политических науках раннего Нового времени: научная монография / Ю. В. Иванова и П. В. Соколов (при участии В. Л. Иванова). Москва: Квадрига, 2011. С.233-248. **16.** Firpo L. Botero Giovanni // Dizionario biografico degli Italiani. 1971. Т. XIII. – Электронное джерело. URL: [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-botero_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-botero_(Dizionario-Biografico)). **17.** Там само. **18.** Иванова Ю.В., Соколов П.В. Цит. работа. **19.** Schmitt Carl. Der Begriff des Politischen. Text von 1932 mit einem Vorwort und drei Corollarien. Berlin: Duncker & Humblot, 1963. 124 S. **20.** Дзукколо Людовико. О государственном интересе // Иванова Ю. В. Кроме Макиавелли: Проблема метода в политических науках раннего Нового времени. Научная монография / Ю. В. Иванова и П. В. Соколов (при участии В. Л. Иванова). Москва: Квадрига, 2011. С.196-212. **21.** Там же. **22.** Lindberg B. Political Aristotelianism in the Seventeenth Century // Renaissance Readings of the Corpus Aristotelicum: Proceedings from the Conference Held in Copenhagen 23-25 April 1998 / M. Pade (ed.). Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2001. Paris. 241-254. **23.** Zarka Y. Ch. Thomas Hobbes: Philosophie première, théorie de la science et politique, sous la direction d'Y.C. Zarka (en collaboration avec J. Bernhardt). Paris: PUF, 1990. 420 p. **24.** Mimiani M. Introduzione. La scienza essata delle proficie // Newton I. Trattato sull'Apocolisse. – Torino: Bollati Boringheri, 1994. VII-XLIV p. **25.** Descarte René. OEuvres complètes, VIII: Correspondance. 1, 2 Broché. Gallimard, 2013. 2280 p. **26.** Vico G. Цит. праця. **27.** Descarte René. Цит. праця. **28.** Иванова Ю.В., Соколов П.В. Цит. работа. **29.** Vico G. Цит. праця. **30.** Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / пер. с англ. А.Н. Гутермана. Сочинения: в 2 тт. Т 2. Москва: Мысль, 1991. С. 3-545. **31.** Zarka Y. Цит. праця. **32.** Пуфендорф Самуель. Про обов'язки людини і громадянина // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упор.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд; Відп.ред. С. Головатий; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Червко. Київ: «Книги для бізнесу», 2008. С. 353–359. **33.** Wassenaer G. van. Bedekte konsten in regeringen en heerschappien die bykans gebryuckt worden, en waer door Koningen en Princen, Edelen en Steden, die het hooghste gebiedt hebben, haer Staedt en Heerschappie vast stellen. Utrecht: By Gysbert van Zyll, en Dirck van

Ackersdick, 1657. 288 p. **34.** *Кур Йохан, Пупер Де.* Политические рассуждения в шести книгах . Москва: Квадрига, 2011. С.269-274. **35.** *Cantor Norman F., Klein Peter L.* Seventeenth-Century Rationalism: Bacon and Descartes. Massachusetts: Blaisdell, 1969. vi, 218 p.; Gilbert F. On Machiavelli's Idea of Virtù // Renaissance News. Vol. IV. № 4. P. 53 – 55; Montano A. Il 'fare' nel pensiero di Hobbes e Vico // Filosofia e Politica. Studi in onore di Girolamo Cotroneo / G.F. Luvarà (a cura di). Soveria Mannelli: Rubettino Editore, 2005. P. 315–316. **36.** *Гоббс Т.* Цит. работа. **37.** Там же. **38.** *Doria Paolo Mattia.* La vita civile, distinta in 3 p, aggiuntovi un trattato della Educazione del principe. Augusta: Höpper, 1710. 434 c.; Dori Paolo Mattia. Il Capitano filosofo, opera divisa in 2 parti. Napoli:Angelo Vocola, 1739. 259 p. **39.** *Dori Paolo Mattia.* Il Capitano filosofo, opera divisa in 2 parti. Napoli:Angelo Vocola, 1739. 259 p. **40.** *Montano A.* Цит. праця. **41.** *Doria Paolo Mattia.* La vita civile, distinta in 3 p, aggiuntovi un trattato della Educazione del principe. Augusta: Höpper, 1710. 434 c.; Dori Paolo Mattia. Il Capitano filosofo, opera divisa in 2 parti. Napoli:Angelo Vocola, 1739. 259 p. **42.** *Мейнеке Фридрих.* Возникновение историзма; [пер. с нем. В. А. Брун-Цеховой]. Москва: РОС-СПЭН, 2004. 478 с.

***Kostyrya Inna.* "Arcana empire" in the system of political narrative early modern times**

In the article "Arcana Empire" in the system of political narrative early modern times" is done the analyze of the process of creating political narrative, particularly arcane imperii (secret governing). Analysis of narrative issues conducted in the context of intertextuality and subjectivity of political discourse and isomorphism as deep semantic structures in the minds of political elites. It is proposed the idea that politicians often refer to historical experience in search of mechanisms of influence, domination examples of historical experience. As this process of reflection and interpretation happens regularly for a long time, the history in its true sense was the synthesis of fact and myth. The fact as evidence and information is used for forming narratives. Nowadays in postmodernist paradigm the epistemology of historical research is interpreted as process of virtualizing of the principles of realism or constructivism, empirical evidence or history "poesis" in synthesis. If the text tells about things, their properties and relations, this kind of text is called description. If the text lists the events that have temporary structure (processes' past, present and future), the plot, this type of text is called a story or narrative. The narrative has a four-member narrative matrix, descriptions of some aspect of reality, his explanation argumentativeness or validity of the proposed withdrawal, the interpretation of a fragment of reality. Sometimes on the first plan comes explanation, sometimes descriptions, sometimes the objective reasoning and justification, which the author seeks to explain the story of how he learned about what he says in the narrative, sometimes pushing and interpretation tasks with which he forms a judgment of the value described in the narrative events. Today there are many conflicting narrative in which different actors differently arranged the emphasis in the description of historical conflicts. This narrative is always the result of a certain discourse, which is important but it is interested in what is told, but how to be dis-

cussed. The postmodernism criticizes metanarratives, global outlook, claiming the truth, as he abandons search for absolute truth. Now researches emphasize that supporters of postmodern views positively on small narrative which are based on the local traditions, which does not claim to offer a universal theory and only one of the many interpretations. These collective narrative tells the story of people who were not subjects of most but objects of history. Based on the fact of disappearance modernist notions of space and time, postmodernism challenges the global world - religious, political, social. They equate Marxism, Christianity, fascism, capitalism, Islam, feminism, rationality and condemn them as logicoconcentrated, totalitarian metanarrative. Obviously, local narrative, especially religious, may have a tendency to transform metanarrative and become fundamentalist and claim to justice, truth and timeless hegemony. So tolerance is a fundamental principle of the relationship between local contemporary narrative. In this sense the narrative as a tool for religious, ethnic, national, political identity, captain of beliefs, opinions, decision-making and the process of forming solutions often fall into the trap of words.

Authors are interested in: genesis of political elitist consciousness at a time when the historical method ceases to be a compromise between the exact sciences and historical practice; the problem of the relationship status of the humanities in the early time of new methods of research; the evolution of language political opinions; problematisation object of political discipline; genesis of basic categories of modern political thinking type «vis dominationis (power domination)», «arcane imperii (secret governing), «regione di Stato »(public interest), "manipulation". For the analysis used a systematic approach and a comprehensive review of the various versions of political epistemology and the teachings of social, allowing the authors, among other things, to open new dimensions in some fundamental problems of the history of European political and psychological thoughts region whose significance goes far beyond the chronological limits early modern times.

Key words: political, "new policy" methodology.

ЛОГИКА ЕВОЛЮЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПАРАДИГМАЛЬНИХ НАПРЯМІВ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ НАЗВ І ПОНЯТЬ КОНФЛІКТІВ З ЕТНОПОЛІТИЧНОЮ СКЛАДОВОЮ

Дана стаття є інноваційною за постановкою проблеми та спробами її розв'язання. Вона присвячена аналізу процесу еволюції концептуально-парадигмальних напрямків понятійно-термінологічного дискурс-аналізу щодо понять конфліктів з етнополітичною складовою. У статті з'ясовується логіка переходу від соціологічного і етнологічного до етнополітологічного та етнополітологічно-конфліктологічного концептуально-парадигмального напрямку зазначеного наукового дискурсу.

Ключові слова: *етнополітична конфліктологія, концептуально-парадигмальні напрямки, науковий понятійно-термінологічний дискурс-аналіз, конфліктологічна парадигма в соціології, соціологічна парадигма в конфліктології, етноконфліктологічна парадигма, етнополітологічна парадигма в конфліктології, монодисциплінарність, бідисциплінарність, мультидисциплінарність, міждисциплінарність, трансдисциплінарність.*

Маруховська-Картунова О. А. Логика эволюции концептуально-парадигмальных направлений научного дискурса понятий конфликтов с этнополитической составляющей

Данная статья является инновационной по постановке проблемы и попыткам ее разрешения. Она посвящена анализу процесса эволюции концептуально-парадигмальных направлений понятийно-терминологического дискурс-анализа понятий конфликтов с этнополитической составляющей. В статье объясняется логика перехода от социологического и этнологического к этнополитологическому и этнополитологическо-конфликтологическому концептуально-парадигмальному направлению научного дискурса.

Ключевые слова: *этнополитическая конфликтология, концептуально-парадигмальные направления, научный понятийно-терминологический дискурс-анализ, конфликтологическая парадигма в социологии, социологическая парадигма в конфликтологии, этноконфликтологическая парадигма, этнополитологическая парадигма в конфликтологии, монодисциплинарность, бидисциплинарность, мультидисциплинарность, междисциплинарность, трансдисциплинарность.*

Marukhovska-Kartunova Olga. Logic of evolution of concept-paradigmatic directions of scientific discourse of conflicts' concepts with ethnopolitical component

This article is innovative on raising problem and to the attempts of its resolution. It is devoted to the analysis of process of evolution of concept-paradigmatic directions of concept-terminological discourse-analysis of the conflicts' concepts with ethnopolitical component. In the article the logic of transition from sociological through ethnopolitical to ethnopolitological and to ethnopolitologically-conflictological concept-paradigmatic direction of mentioned scientific discourse is explained.

Key words: *ethnopolitic conflict studies, concept-paradigmatic directions, scientific concept-terminological discourse-analysis, conflictological paradigm in sociology, sociological paradigm in conflictology, ethnoconflictological paradigm, ethnopolitological paradigm in conflictology, monodisciplinarity, bidisciplinarity, multidisciplinarity, interdisciplinarity, transdisciplinarity.*

Як відомо, розвиток людської цивілізації та абсолютної більшості держав супроводжувався, супроводжується і ще мабуть довго супроводжуватиметься конфліктами, які пов'язувалися й досі пов'язуються з феноменом поліетнічності. Не дивно, що ці конфлікти з давніх часів привертають увагу багатьох дослідників, викликають підвищений інтерес і гострі дискусії науковців щодо багатьох їх аспектів, зокрема щодо назв та тлумачень. Наслідком цих дискусій стало народження й існування цілої низки різних назв і понять конфліктів з етнополітичною складовою, зокрема таких, як: етносоціальні, національні, міжнаціональні, етнічні, міжетнічні, етнонаціональні, національно-етнічні, етнополітичні та ін.

З часом ці дискусії почали переростати у повномасштабний науковий понятійно-термінологічний дискурс-аналіз, який набирає все більших масштабів і гостроти, що, в свою чергу, дедалі посилює *актуальність* даної проблематики. Важко та мабуть і неможливо визначити точну дату його започаткування. Можна лише запропонувати гіпотезу про те, що науковий дискурс-аналіз щодо назв і понять конфліктів, пов'язаних з етнополітичним чинником розпочався досить давно і ведеться, на наш погляд, у *чотирьох різних концептуально-парадигмальних напрямках: соціологічному, етнологічному, етнополітологічному та етнополітологічно-конфліктологічному*. Зрозуміло, що запропонований поділ є певною мірою дискусійним і видається досить умовним, оскільки зазначені напрямки є взаємозалежними і взаємопов'язаними. І тим не менш, оскільки ця проблема є *недостатньо вивченою й висвітленою* як у

вітчизняній, так і у зарубіжній етноконфліктологічній літературі, виникає творча спокуса поставити *метою і завданнями* даної статті вивчення питання щодо можливості й доцільності виділення зазначених напрямків в окремий предмет дослідження. Така нетрадиційна постановка мети і завдань, на нашу думку, може сприяти більш ґрунтовному вивченню еволюції назв і понять конфліктів з етнополітичною складовою, що відбуваються в багатьох поліетнічних суспільствах, з'ясуванню справжніх причин їх виникнення і ескалації, кращому й більш коректному розумінню сутності, мети і наслідків, виявленню родового співвідношення (домінування чи підпорядкування) різних типів цих конфліктів, визначенню місця і ролі найбільш поширених і найнебезпечніших з них, тобто етнополітичних конфліктів, у житті поліетнічних суспільств і людства у цілому, а також пошуку більш адекватних та ефективних шляхів, методів і засобів їх трансформації та розв'язання.

Перший концептуально-парадигмальний напрямок наукового дискурсу щодо назв і понять конфліктів з етнополітичною складовою почав формуватися ще у середині XIX ст., коли зароджувалась нова на той час наука – «Соціологія». Це, на наше переконання, можна вважати *першим етапом* зазначеного дискурсу, який заслуговує на назву «*соціологічний концептуально-парадигмальний напрямок*». Тоді всі конфлікти в суспільстві, вважалися і тлумачилися виключно як «*соціальні конфлікти*». Закладена тоді традиція й тенденція називати і тлумачити будь-які конфлікти «*соціальними*» виявилася досить тривалою і міцною. І тим не менш, вже тоді, особливо після національно-визвольних революцій середини XIX ст., відомих як «весна народів», з'явилися перші сумніви щодо коректності віднесення конфліктів з етнополітичною складовою лише чи виключно до соціальних конфліктів. Ці сумніви були висловлені, але дещо пізніше, в працях М. Вебера, Л. Гумпловича та деяких інших відомих західних учених. Але ці сумніви залишилися поза увагою переважної більшості тогочасних дослідників.

Можна припускати, що тоді спрацьовував авторитет «батьків-засновників» соціології О. Конта і Г. Спенсера, а також вплив видатних теоретиків соціального конфлікту, засновників соціальної конфліктології. Маємо на увазі відомих представників західної *соціології конфлікту*, «батьків-засновників» *конфліктологічної парадигми в соціології*, а саме: теорії соціальної революції *К. Маркса*,

теорій соціальної стратифікації і соціальної мобільності П. Сорокіна; функціональної теорії конфлікту – Г. Зіммеля; теорії позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера; загальної теорії конфлікту К. Боулдинга; конфліктної моделі суспільства Р. Дарендорфа та ін.

Саме їх зусиллями і на основі їх соціологічних теорій на Заході в першій половині ХХ ст. починає зароджуватися нова наука чи міждисциплінарна галузь наукового знання, яка отримала назву – «*Соціальна конфліктологія*» або просто «*Конфліктологія*». Водночас **конфліктологічна парадигма в соціології** поступово переростає в **соціологічну парадигму в конфліктології**.

До всього цього слід додати також інерцію мислення абсолютної більшості світового наукового співтовариства. Як би там не було, але конфлікти з етнополітичною складовою продовжували називатися і тлумачитися в контексті соціальної конфліктології. І це попри ті очевидні факти, що, по-перше, і за формою, і за змістом вони були саме *етнополітичними конфліктами*, а, по-друге, так глобально, потужно і вкрай трагічно нагадали про себе в роки Першої світової війни та дезінтеграції Австро-Угорської, Російської і Османської імперій.

Отже, навіть на Заході в тогочасному науковому дискурсі **першого, соціологічного етапу** новий, неочікуваний і багато в чому незрозумілий тип конфліктів – добре відомий сьогодні як етнополітичні конфлікти – спочатку не мав навіть власної назви і фігурував під загальною назвою «*соціальні конфлікти*» (*Social Conflicts*). Варто звернути увагу на те, що цей тип конфліктів досліджувався тоді саме в контексті **монодисциплінарності** (*monodisciplinarity*), тобто у рамках однієї науки, зокрема соціальної конфліктології. А як відомо, її основним об'єктом вивчення були класові, релігійні та міждержавні конфлікти, а також соціальні революції й війни.

Поняття «соціальні конфлікти» щодо будь-яких конфліктів включно з конфліктами з етнополітичною складовою, превалювали в західному науковому дискурсі десь до середини 60-х років ХХ ст. Приблизно тоді ж поряд з ними з'явилася нова їх назва і поняття «**етнічні конфлікти**» (*Ethnic Conflicts*). Зрозуміло, що термін «*етнічні*» (*Ethnic*) було запозичено із «*Етнології*» (*Ethnology*), яка, як відомо, була визнана на Заході академічною сферою (*academic field*) ще з кінця ХVІІІ ст. Використання назви і поняття «**етнічні кон-**

флікти» можна вважати свідченням започаткування **другого**, якісно вищого, **етнологічного концептуально-парадигмального напрямку** і етапу дискурсу щодо назв і понять конфліктів з етнополітичною складовою.

Впродовж наступного десятиліття (середина 60-х – середина 70-х рр.) відбулися процеси, які *Томас Кун* влучно назвав «зсувом» або «зміню парадигм» (shift of paradigms): на зміну «соціологічній парадигмі» наукового дискурсу щодо конфліктів з етнополітичною складовою прийшла нова парадигма, яка отримала назву «**етноконфліктологічна парадигма**». Відтоді зазначений тип конфліктів почав досліджуватися і тлумачитися вже в контексті *бідисциплінарності* (bidisciplinarity), тобто в рамках вже двох наук, зокрема «*Етнології*» та «*Конфліктології*». І саме з того часу назва і поняття «етнічні конфлікти» опинилися і продовжують бути в центрі зарубіжного і вітчизняного наукового понятійно-термінологічного дискурсу.

Варто звернути особливу увагу і на те, що якщо в 60-х і частково навіть в 70-х роках ці конфлікти вважалися епіфеноменами, зокрема вигаданими, штучними, тимчасовими і до того ж однозначно негативними явищами й процесами, то пізніше вони були визнані перманентними, реально існуючими феноменами, а їх прояви та можливість управління ними – ознакою і неодмінною передумовою розвитку будь-якого поліетнічного суспільства і людства в цілому. Більше того, ці конфлікти, по-перше, були виділені в окремих, самостійний, специфічний тип під назвою «*етнічні конфлікти*» (*Ethnic Conflicts*), по-друге, зародилася і почала швидко формуватися нова наука, яка відповідно отримала назву – «*Етноконфліктологія*» або «*Етнічна конфліктологія*» (Ethnic Conflict Studies), а, по-третє, виникло кілька нових наукових шкіл та була розроблена низка концепцій саме етнічних конфліктів.

До етноконфліктологічних досліджень, щоправда, опосередковано, прилучилися такі відомі західні соціологи і етнологи, як: П. Брасс¹, Д. Горовиць², Г. Елмер³, С. Енлоє⁴, М. Есман⁵ та деякі інші. Є підстави вважати, що одним із перших, ще 1968 р., поняття «етнічні конфлікти» (Ethnic Conflicts) у широкий науковий обіг увів американський дослідник Глейстер Елмер, включивши його до назви своєї наукової розвідки «*Зарубіжні етнічні конфлікти: ключ до розуміння майбутнього Америки?*» і одразу надавши йому не

лише етнічного, а й певного політичного звучання та геополітичного виміру. А найбільший внесок у дослідження саме етнічних конфліктів та етноконфліктології зробили відомі американські вчені Мілтон Есман та Дональд Горовиць, яких можна вважати її «батьками-засновниками».

У середині 70-х років народилася ще одна парадигма, основу якої становили нові наукові знання та нові підходи щодо розуміння конфліктів з етнополітичною складовою. Вони отримали назву «*етнічні політичні конфлікти*» (*Ethnic Political Conflicts*) або просто «*етнополітичні конфлікти*» (*Ethnopolitical Conflicts*). Наскільки нам відомо, це поняття 1977 р. запропонував професор Корнельського університету, президент Американської асоціації політичних наук (AAPS) *Пітер Катценштайн* (*Peter Katzenstein*)⁶. Це був помітний крок у напрямку більш ґрунтовного і більш адекватного розуміння цього типу конфліктів. Але, на жаль, назва «*етнополітичні конфлікти*» і таке їх тлумачення стосувалися виключно або переважно щодо конфліктів в етнополітичній сфері. На такі ж саме конфлікти, але в інших сферах, ніж етнополітична сфера, ця назва і поняття не поширювалися.

В активний науковий обіг назву і поняття «*етнополітичні конфлікти*», причому вже в дещо ширшому їх трактуванні та екстраполяції на деякі інші окрім етнополітичної сфери суспільного життя, зокрема на економічну, мовну, демографічну, етнопсихологічну та ін., увів видатний американський вчений, професор політології, директор Центру порівняльної політології Колорадського університету (м. Боулдер, США), голова одного із масштабних і результативних західних науково-дослідницьких проектів в етнополітичній царині під назвою «*Меншини у небезпеці: всесвітній огляд етнополітичних конфліктів*» (1993 р.) *Тед Роберт Гурр* (*Ted Robert Gurr*)⁷. До речі, є достатньо підстав саме його вважати засновником етнополітичної конфліктології як окремої науки на Заході. Отже, на нашу думку, саме тоді почала народжуватися нова галузь наукового знання під назвою «*Етнополітична конфліктологія*» (*Ethnopolitical Conflict Studies*). Помітний внесок у розвиток цього напрямку зробили такі західні вчені, як: Дж. Крейсі та В. Велімські⁸, Дж. Ротшильд⁹ та ін.

Застосування, за нашим переконанням, найбільш коректних й адекватних на сьогоднішній день назви і поняття «*етнополітичні конфлікти*», стало наслідком і водночас свідченням зародження

третього, якісно вищого, *етнополітологічного концептуально-парадигмального напрямку* і *етапу дискурсу* щодо назв і понять конфліктів з етнополітичною складовою в усіх сферах поліетнічного суспільства. Отже, на зміну «*етноконфліктологічній парадигмі*» наукового дискурсу щодо зазначених конфліктів прийшла нова парадигма, а саме – «*етнополітологічна парадигма в конфліктології*».

Можна вважати, що саме тоді етнополітичні конфлікти почали досліджуватися в контексті *мультидисциплінарності* (*multidisciplinarity*), тобто в контексті вже трьох наукових дисциплін, зокрема етнології, політології та конфліктології. Приблизно тоді ж, ці конфлікти почали досліджуватися і в контексті *міждисциплінарності* (*interdisciplinarity*), тобто вже в *рамках* і в *певній взаємодії* трьох згаданих дисциплін¹⁰. І тому її автор у подальшому буде користуватися терміном «*мульти/міждисциплінарність*», що обумовлено близькістю цих дослідницьких підходів чи парадигм.

Отже, визначаємо і характеризуємо еволюцію етнополітичної конфліктології як її *транзит від монодисциплінарності через бідисциплінарність до мульти/міждисциплінарності*.

На наш погляд, це можна вважати надзвичайно важливим *парадигмальним, теоретико-концептуальним та методологічним проривом* у дослідженні конфліктів з етнополітичною складовою, що постійно точаться і справляють потужний вплив практично на всі сфери суспільного життя будь-якої країни з поліетнічним складом населення. Втім не варто і перебільшувати значення цього прориву. Адже мульти/міждисциплінарність при всій своїй перевазі над моно- та бідисциплінарністю, має певні вади і недоліки. Основні з них полягають в тому, що мульти/міждисциплінарність не передбачає обов'язкового залучення і використання знань, набутих етнологією, політологією та конфліктологією в процесі вивчення зазначених конфліктів і не вимагає обов'язкового об'єднання творчих зусиль представників цих трьох дисциплін. А головне – мульти/міждисциплінарність не домагається залучення теоретико-методологічних засад інших т.зв. «етнодисциплін», зокрема: етноісторії, етнофілософії, етносоціології, етнопсихології, етнодемографії та деяких інших, а також синтезу набутих ними знань і практик. Мульти/міждисциплінарність, поза всякий сумнів, стала важливим і корисним парадигмальним підходом, але лише на початковій стадії свого розвитку і лише чи переважно для *дослідження* етнополітичних конфліктів, а

не для їх *трансформації* і тим більше *розв'язання*. Все це, на нашу думку, потребує, ще одного, неймовірно складного, але надзвичайного важливого і перспективного дослідницького кроку, а саме – переходу до *четвертого*, більш креативного, по суті справи, синергетичного за своїм характером *етнополітологічно-конфліктологічного концептуально-парадигмального напрямку*, якому притаманний *«трансдисциплінарний підхід»* (transdisciplinary approach) в дослідженні, трансформації та розв'язанні цього типу конфліктів. Отже, на зміну *«етнополітологічній парадигмі в конфліктології»* прийшла новітня відносно самостійна парадигма, яку можна назвати *«етнополітологічно-конфліктологічна парадигма»*.

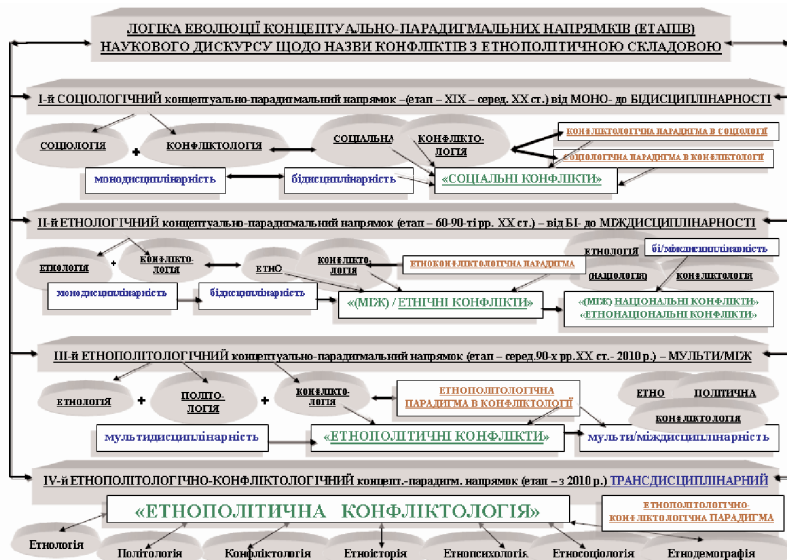
Наскільки нам відомо, у вітчизняній науковій етноконфліктологічній літературі конкретних і обґрунтованих рекомендацій щодо можливості й доцільності застосування *трансдисциплінарного підходу* для дослідження сутності, причин народження та ескалації етнополітичних конфліктів і тим більше для їх трансформації й розв'язання поки що не висувалося. Виходячи з цього, вважаємо за потрібне звернути увагу на те, що термін і поняття *«трансдисциплінарність»* винайшов і ввів у науковий обіг ще 1970 р. видатний швейцарський філософ і психолог *Жан Піаже (Jean Piaget)* (1896-1980). Двома роками пізніше у своїй тепер вже добре відомій статті *«Епістемологія міждисциплінарних взаємовідносин»* він охарактеризував *«трансдисциплінарність»* як прийдешній, якісно новий, «вищий етап наукових досліджень», який не обмежиться міждисциплінарними стосунками, а розташує їх всередині глобальної дослідницької системи «без жорстких міждисциплінарних меж»¹¹. Сьогодні *«трансдисциплінарність»* тлумачиться переважно як науково-дослідницький підхід, який не просто передбачає, а вимагає використання та інтеграції теоретико-концептуальних та методологічних наробок всіх дисциплін, безпосередньо або опосередковано причетних до вивчення тієї чи іншої складної, суперечливої, багатомірної, але життєво важливої проблеми та створення спеціальних наукових колективів із представників цих дисциплін та об'єднання їх творчих зусиль.

Отже, еволюцію етнополітичної конфліктології, але вже з урахуванням запропонованої вище рекомендації, можна умовно охарактеризувати як *транзит* від *монодисциплінарності* через *бі/міждисциплінарність* (Соціологія+Конфліктологія=Соціальна

конфліктологія=соціальні конфлікти; Етнологія+Конфліктологія=Етноконфліктологія=етнічні конфлікти) *та через мульти/міждисциплінарність* (Етнологія + Політологія + Конфліктологія = Етнополітична конфліктологія = етнополітичні конфлікти) *до трансдисциплінарності*.

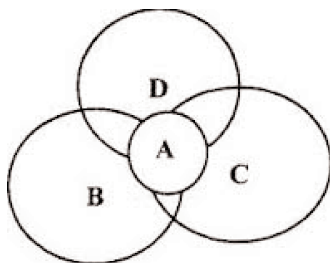
Цей тривалий, складний, суперечливий і ще далеко незавершений процес еволюції концептуально-парадигмальних напрямків наукового дискурсу назв та понять конфліктів з етнополітичною складовою у поліетнічному суспільстві автор статті намагався структурувати і візуалізувати у складеній ним і нижче наведеній схемі 1. Зрозуміло, що запропонована схема є певною мірою дискусійною і умовною, але її розробка має на меті сприяти більш чіткому викладу та полегшенню сприйняття досить складних і суперечливих проблем зародження, становлення, перспектив та вектору подальшого розвитку цієї відносно нової, але такої важливої і потрібної теоретико-прикладної галузі наукового знання, якою є «Етнополітична конфліктологія».

Схема 1. Логіка еволюції концептуально-парадигмальних напрямів наукового дискурсу щодо назв і понять конфліктів з етнополітичною складовою (авторська розробка)

З точки зору логіки цю схему необхідно пояснити більш детально. Як відомо, при аналізі відносин між порівнюваними сумісними поняттями, які знаходяться між собою у логічних відносинах перетину або перехрещення (тому, що їх обсяги частково збігаються та до їх обсягів включені спільні елементи), можна застосувати метод логічного аналізу. Такі відносини перетину обсягів понять в логіці прийнято наочно зображувати за допомогою кругових схем («кіл Ейлера», названих на честь швейцарського вченого *Леонарда Ейлера*), де кожне коло означає обсяг таких, наприклад, порівнюваних сумісних понять на схемі 2, як: «В» – «Етнологія» або «етнічні конфлікти», «D» – «Політологія» або «політичні конфлікти» та «С» – «Конфліктологія» або просто «конфлікти». В нашому випадку на перетину або перехресті цих порівнюваних сумісних понять з'являється таке нове поняття, як: «Етнополітична конфліктологія» або «етнополітичні конфлікти», зображене під літерою «А», яке має спільні елементи вищеназваних понять.

Схема 2.

З наведених вище авторських міркувань та схем, додаткових пояснень і уточнень тут, мабуть, потребують лише причини і підстави виокремлення *четвертого етнополітологічно-конфліктологічного напрямку та етапу еволюції* з його етнополітологічно-конфліктологічною парадигмою і трансдисциплінарністю та відмінності цієї парадигми від етнополітологічної парадигми в конфліктології з її мульти/міждисциплінарністю (третьої етап зазначеної еволюції). Доцільність виокремлення і рознесення цих двох останніх етапів (третього та четвертого), а разом з ними і дослідницьких парадигм було обумовлено такими чинниками. На третьому, етнополітологічному етапі зазначеної еволюції йдеться про етнополітичні конфлікти в їх безпосередньому, вузькому тлумаченні, тобто

про конфлікти виключно в етнополітичній сфері і лише як боротьба етнонаціональних спільнот за політичну владу, що й вивчає етнополітична конфліктологія у її теж вузькому тлумаченні зі своєю **мульти/міждисциплінарною парадигмою**. На четвертому етапі маються на увазі етнополітичні конфлікти не лише в їх вузькому, а вже і в широкому розумінні, тобто не лише ті, що точаться в суто етнополітичній, а й в усіх інших сферах поліетнічного суспільства. До того ж, це вже боротьба етнонаціональних спільнот не тільки і не стільки за політичну владу, скільки за свій статус, за забезпечення сприятливих умов для подальшого свого існування, за збереження свого етнічного «Я» і «Ми», зокрема власної мови, культури та традицій, проти будь-яких обмежень і дискримінації за етнічною ознакою та ін. Всі ці конфлікти, *apriory*, мають досить потужну етнополітичну складову, яка суттєво впливає не лише на їх форму, а й на зміст. Все це та багато іншого дає підстави зараховувати такі конфлікти саме до типу *етнополітичних конфліктів*, розв'язувати які можна лише *політичними* засобами. Отже, досліджувати всіх їх має саме етнополітична конфліктологія, як у вузькому, так і в широкому її розумінні, причому зі своєю **трандисциплінарною парадигмою**.

Однак, тривалий час ця наука на Заході називалася, а подекуди і досі називається просто «Етноконфліктологія», а конфлікти – просто «етнічні конфлікти». Цю розбіжність у назвах і тлумаченні, на наш погляд, можна пояснити такими обставинами: 1) певною традиційною інерцією, притаманною багатьом вченим; 2) консервативністю західної науки взагалі й особливо при зміні дослідницьких парадигм; 3) більшою зручністю використання термінів «етнічні конфлікти» та «Етноконфліктологія», ніж термінів «етнополітичні конфлікти» та «Етнополітична конфліктологія»; 4) небажанням деяких вчених і практикуючих політиків визнавати та пов'язувати зв'язок процесів зародження й особливо ескалації етнополітичних конфліктів в їх вузькому і широкому трактуванні з типом етнополітичного режиму, з недостатньо демократичною і далеко не цивілізованою державною політикою в етнонаціональній, соціальній, економічній, культурній, мовній, демографічній, інформаційній, освітянській та в багатьох інших сферах суспільного життя в країнах з багатонаціональним чи поліетнічним складом населення та ін. Втім, як вже зазначалося, з середини 90-х років у західній науковій літературі поряд з поняттям «етнічні конфлікти» міцно закріпилося

і поняття «етнополітичні конфлікти», причому не лише у вузькому, а й певною мірою у широкому їх розумінні.

В колишньому СРСР, а потім вже і в пострадянській Росії конфліктологічна термінологія та проблематика стала предметом наукового дискурсу лише в 80-х рр. ХХ ст. і певний час обмежувалась, як і на Заході, використанням виключно поняттям «соціальні конфлікти». На початку 90-х рр. в Росії у науковий дискурс були введені такі терміни та поняття, як: «національні конфлікти»¹², «міжнаціональні конфлікти»¹³, «етнонаціональні конфлікти»¹⁴ та «міжетнічні конфлікти»¹⁵. Водночас з'явилися і такі поняття, як: «етнічні конфлікти» та «Етноконфліктологія». Ініціаторами цього нового на той час тренду були такі відомі російські вчені, як: В.А. Авксент'єв¹⁶, А.В. Дмитрієв¹⁷, Л.М. Дробіжева¹⁸, В.О. Тішков¹⁹ та ін.

Втім, з середини 90-х рр. у російському науковому дискурсі з'явилися й нові поняття, якими почали активно користуватися відомі російські вчені, зокрема «етнополітичні конфлікти» (Р.Г. Абдулатіпов²⁰, Е.А. Паїн²¹ та ін.), а також «Етнополітична конфліктологія» (А.Р. Аклаєв)²². На наш погляд, ці перші ознаки зміни дослідницьких парадигм відбулися в Росії під впливом теоретико-концептуальних, методологічних та термінологічних напрацювань учасників вже згаданого проекту Т. Гурра «Меншини у небезпеці: всесвітній огляд етнополітичних конфліктів» (1993 р.).

В Україні зазначений процес еволюції концептуально-парадигмальних напрямків наукового дискурсу щодо понять конфліктів з етнополітичною складовою відбувався значно повільніше, ніж на Заході і навіть в Росії. Про це свідчить той факт, що другий, *етнологічний напрямок та етап* наукового дискурсу щодо назв і понять конфліктів з етнополітичною складовою розгорнувся лише на початку 90-х років. Найбільш активну участь у ньому брали такі відомі вітчизняні вчені, як: І.М. Варзар²³, В.Б. Євтух²⁴, А.І. Кіссе²⁵, В.О. Котигоренко²⁶, І.О. Кресіна²⁷, О.В. Кривицька²⁸, О.М. Майборода²⁹, автор даної статті³⁰ та ін. Показово, що апогею свого розвитку *етнологічний напрямок* в Україні досяг в 2005-2007 роках. Свідченням і підтвердженням цього став захист трьох докторських дисертацій та публікація трьох фундаментальних монографій, зокрема В.О. Котигоренка³¹, А.І. Кіссе³² та Т.О. Сенюшкіної³³, в назвах яких використано поняття «етнічні конфлікти». Було захищено також кілька кандидатських дисертацій та опубліковано низку ста-

тей, в назвах яких були відсутні поняття «етнічні конфлікти» чи «етнополітичні конфлікти». В них вказувалися лише конкретні конфлікти (тобто «Case-Studies»)³⁴, хоча з їх текстів випливало, що в цих роботах досліджувалися не етнічні, а етнополітичні конфлікти, причому і за їх формою, і за їх змістом. Можна припускати, що автори цих дисертацій, побоюючись звинувачень у застосуванні неусталених понять, ще не наважувалися користуватися назвою і поняттям «*етнополітичні конфлікти*».

Приблизно тоді ж (2005-2007 рр.), тобто із запізненням майже на десятиліття, в Україні нарешті «стартував» *третій етап еволюції концептуально-парадигмальних напрямків наукового дискурсу* щодо назв і понять конфліктів з етнополітичною складовою та переходу до нової парадигми. Почали захищатися кандидатські дисертації та з'являтися статті, в назвах яких містилося поняття «етнополітичні конфлікти». Але, і на цьому варто особливо наголосити, розвивався цей процес досить швидко і потужно. Досить вказати, що починаючи з 2005-2015 рр. в Україні були опубліковані десятки статей та майже щороку захищалися хоча б по одній кандидатській дисертації, в назвах яких вже було присутнє поняття «етнополітичні конфлікти»: 2005 р. – А.В. Дирун³⁵, 2007 р. – А.В. Дацюк³⁶, 2009 р. – П.П. Єрмаков³⁷, 2010 р. – О.О. Котелянець³⁸, а то і по дві кандидатські дисертації як у 2011 р. – Т.В. Вакулова³⁹ та В.В. Коцур⁴⁰; 2012 р. – Д.В. Маковська⁴¹, 2013 р. – Т.В. Запорожець⁴², 2014 р. – Г.Ю. Родик⁴³, 2015 р. – І.М. Червінка⁴⁴ та ін.

Ще одним вагомим доказом міцніючої тенденції розуміння необхідності й поштовхом подальшої активізації досліджень конфліктів з етнополітичною складовою та їх тлумачення як «етнополітичних» стала *Наукова записка «Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні»*⁴⁵ (К., 2011), яка була підготовлена співробітниками (керівник авторського колективу І.О. Кресіна) Інституту держави і права ім. В.М. Корецького в межах *державної цільової програми наукових досліджень НАН України* за 2010 р.

Отже, все це разом узятє свідчить про те, що і в Україні приблизно з 2010 року розпочався *четвертий етап* тривалого і складного процесу еволюції концептуально-парадигмальних напрямків понятійно-термінологічного дискурс-аналізу щодо понять конфліктів з етнополітичною складовою. На зміну соціологічній (з її моно-

дисциплінарністю), етнологічній (з її бідисциплінарністю) та етнополітологічній (з її міждисциплінарністю) парадигмам повільно, але впевнено і незворотно йде *етнополітологічно-конфліктологічна парадигма з її міждисциплінарністю і трансдисциплінарністю*.

Замість *прикінцевих висновків* зазначимо наступне: нарешті, і за кордоном, і в Україні стає зрозумілим та все більш прийнятним теза про те, що чистих етнічних конфліктів сьогодні практично майже не існує, що майже всі вони так, чи інакше, більшою або меншою мірою, пов'язані з типом пануючого етнополітичного режиму та його політикою, мають потужну етнополітичну складову і, отже, є етнополітичними або у вузькому, або у широкому їх розумінні. Більше того, у поліетнічному суспільстві майже будь-який етнічний конфлікт, так само як і будь-який політичний, може перерости або може буде перетворений на етнополітичний конфлікт. І тому займатися ними має саме *«Етнополітична конфліктологія»* як нова галузь наукового знання, навчальна дисципліна та мистецтво трансформації і розв'язання цих конфліктів.

1. Brass P. (ed.) *Ethnic Groups and the State*. London: Croom Helm, 1985. 341 p. 2. Horowitz D. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, CA : University of California Press, 1985. 697 p. 3. Elmer G. *Ethnic Conflicts Abroad : Clues to America's Future?* Monterey, VA: American Immigration Control Foundation, 1968. 4. Enloe C. *Ethnic Conflict and Political Development*. Boston: Little Brown, 1973. 282 p. 5. Esman M. (ed.) *Ethnic Conflict in the Western World*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1977. 399 p. 6. Katzenstein P. *Ethnic Political Conflict in South Tyrol* // Esman M. (ed.). *Ethnic Conflict in the Western World*. Ithaca: Cornell University Press, 1977. P. 287-323. 7. Gurr T. *Minorities at Risk : A Global view of Ethnopolitical Conflicts*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press, 1993. 427 p. 8. Krejci J., Velimski V. *Ethnic and Political Nations in Europe*. London: Croom Helm, 1981. 288 p. 9. Rothschild J. *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*. N.Y.: Columbia University Press, 1981. 290 p. 10. Маруховська-Картунова О.О. Міждисциплінарний підхід в етнополітичній конфліктології // Конфліктологічна експертиза : теорія і методика : Матеріали XV Міжнародної наук.-практ. конференції 26 лютого 2016 р. Київ: Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2016. С. 28-31. 11. Piaget J. *L'épistémologie des relations interdisciplinaires* // Apostel L. (ed.) *L'interdisciplinarite*. Paris, 1972. P. 144. 12. Смолянський В.Г. Национальные конфликты в СССР и СНГ (1985-1992 гг.). Улан-Уде: БНЦ СО РАН, 1996. 189 с. 13. Амелин В.В. Межнациональные конфликты в республиках Средней Азии. М.: Изд. центр «Росс», 1993. 136 с.; Здравомыслов А.Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве. Москва: Аспект Пресс, 1997. 286 с. 14. Скакунов Э.И. Этнонациональные конфликты и поли-

тическая стабильность России // Этнополис. Этнополитический вестник России. 1992. № 2. **15.** *Межэтнические конфликты в странах зарубежного Востока.* Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. 279 с. **16.** *Авксентьев В.А.* Этнические конфликты : история и типология // Социологические исследования. 1996. №12. С. 43-57; Авксентьев В.А. Этническая конфликтология. В 2 ч. Ставрополь, 1996. 392 с. **17.** *Дмитриев А.В.* Этнический конфликт : теория и практика. М.: Центр «Наций», 1998. **18.** *Дробищева Л.М.* Этнические конфликты. Социальные конфликты в меняющемся российском обществе (детерминация, развитие, разрешение) // Полис. 1994. №2. С. 98-117. **19.** *Тишков В.А.* О природе этнического конфликта // Свободная мысль. 1993. №4. С. 4-15. **20.** *Абдулатипов Р.Г.* Этнополитические конфликты в странах СНГ : некоторые миротворческие и правовые механизмы разрешения. – Баку, 1996. 136 с.; Абдулатипов Р.Г. Этнополитология. Этнос и государства. Этнополитические конфликты – причины и пути их разрешения. Санкт-Петербург, 2004. 161 с. **21.** *Паин Э.А.* Этнополитические конфликты и их причины // Россия и современный мир. 1994. № 1; Паин Э.А. Типология этнополитических конфликтов в пост-СССР как введение в изучение их природы. Тезисы доклада в Московском Центре Карнеги. Москва 1996. 27 с. **22.** *Аклаев А.Р.* Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент: учеб. пособ. Москва: Издательство «Дело», 2005. 472 с. **23.** *Варзар І.М.* Чому спалахують етнополітичні конфлікти? // Вісник Київського Центру політпросвіти. Вип. 3 (9). Кмів, 1990; Варзарь И.М. Что там, в Транснистрии? Наблюдения и размышления политического этнолога над этнополитическим конфликтом // От Боснии до Днистра. Политические радикалы наблюдают, размышляют, предлагают: сб. статей / под ред. Э. Бонино. Сараево-Кишинев, 1993. С. 5-13. **24.** *Свтух В.Б.* Міжетнічний конфлікт у суспільному розвитку поліетнічних країн // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / О. Майборода, Р. Чілачава, Т. Пилипенко та ін. Київ: Фонд «Європа ХХІ», 2002. С. 182-210; Свтух В.Б. Соціологія міжетнічного конфлікту: теоретичний аспект // Політичний менеджмент. 2006. № 6. С. 3-17. **25.** *Kisce A.I.* Етнополітичні конфлікти : проблеми типологізації // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2003. Вип. 22. С. 659-663; *Kisce A.I.* Етнічність як критерій типологізації міжетнічних конфліктів // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2004. Вип. 26. С. 651-658. **26.** *Котигоренко В.О.* До питання про методику дослідження етнічних конфліктів // Наукові записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Київ, 2000. Вип. 12. С. 95-102; *Котигоренко В.О.* До питання про методику дослідження етнічних конфліктів // Наукові записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Київ, 2000. Вип. 12. С. 95-102; *Котигоренко В.О.* Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні // Політичний менеджмент. Київ, 2008. № 5 (32). С. 85-103. **26.** **27.** *Кресіна І.О.* Етнічні конфлікти : причини та шляхи розв'язання. Конфлікт міжетнічний // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Укр. енциклопедія», 2001. Т. 3. К., 2001. С. 335-336; *Кресіна І.О., Вітман К.М.* Албано-македонський міжетніч-

ний конфлікт: передумови, суть та геополітичний контекст // Укр.-македонський наук. збірник. Вип. 2. Київ, 2006. С.172-181. **28.** *Кривицька О.В.* До проблеми дослідження етнічних конфліктів // Наукові записки Ін-ту політичних і етнопонаціональних досліджень НАН України. Київ, 1998. Вип. 6. С. 36-40; *Кривицька О.В.* Чи можна запобігти міжетнічним конфліктам? // Віче. 1998. № 12. С. 45-53. **29.** *Майборода О.М.* Етнічний конфлікт (концепція). Етнічний конфлікт (причини) // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. Київ: Довіра; Генеза, 1996. С. 689-690; *Майборода О.М.* Етнічний конфлікт // Етнопонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас Київ: Ін-т національних відносин і політології АН України, 1993. С. 438; *Майборода О.М.* Причини етноконфліктів та можливості їх запобігання // Політичний менеджмент. 2004. № 6 (9). С. 181-184. **30.** *Маруховська О.О.* Врегулювання етнополітичних конфліктів : наука чи мистецтво ? // Віче. 1998. №1. С. 12-23; *Маруховська О.О.* Національні й міжнародні виміри запобігання ескалації та врегулювання етнополітичних конфліктів // Науков. вісник Дипломатичної Академії України. 1999. Вип. 2. С. 29-37. **31.** *Котигоренко В.О.* Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт: автореф. дис. ... докт. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2005. 39 с.; *Котигоренко В.О.* Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт: монографія. К.: Світогляд, 2004. 722 с. **32.** *Кіссе А.І.* Політико-правові засади управління етнічним конфліктом: автореф. дис. ... докт. політ. наук: 23.00.05. К., 2006. 33 с.; *Кіссе А.І.* Етнічний конфлікт : теорія і практика управління. Політологічний аналіз: монографія. Київ: Логос, 2006. 380 с. **33.** *Сенюшкіна Т.О.* Державні механізми управління етнічними конфліктами: автореф. дис... докт. наук з держ. упр.: 25.00.02. Національна академія держ. управління при Президентові України. Київ, 2007. 36 с.; *Сенюшкіна Т.О.* Попередження та врегулювання етнічних конфліктів: державно-управлінський вимір (проблеми теорії, методології, практики): монографія. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. 368с. **34.** *Поліщук К.В.* Етнопонаціональний вимір конфлікту у Країні Басків: автореф. дис. ... канд. політ. нау : 23.00.04. Львів, 2007. 18 с.; *Гула К.О.* Шляхи врегулювання конфлікту в Північній Ірландії (1968-2007 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Диплом. акад. України при МЗС України. Київ, 2009. 20 с.; *Шлапаченко Д.М.* Внутрішні, регіональні та міжнародні фактори в еволюції Косовського конфлікту: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2010. 48 с.; *Плаксенко М.Л.* Придністровська проблема та її вплив на реалізацію інтересів України у Чорноморському регіоні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ, 2011. 22 с.; *Петрова І.В.* Зовнішньополітичні чинники врегулювання Придністровського конфлікту: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2007. 20 с. **35.** *Дирун А.В.* Динаміка суспільно-політичного розвитку республіки Молдова в контексті етнополітичного конфлікту: автореф. дис. ... канд. політ. нау : 23.00.02. Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2005. 17 с. **36.** *Дацюк А.В.* Збройні ет-

неполітичні конфлікти та шляхи їх врегулювання в контексті забезпечення національної безпеки держави: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Рада нац. безпеки і оборони України. Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. Київ 2007. 20 с. **37. Єрмаков П.П.** Особливості врегулювання етнополітичних конфліктів: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ 2009. 19 с. **38. Котелянець О.О.** Врегулювання етнополітичних конфліктів на Південному Кавказі як чинник формування регіональної системи безпеки: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.03.02. Рада нац. безпеки і оборони України; Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки. Київ, 2010. 21 с. **39. Вакулова Т.В.** Роль цивілізаційного чинника у розвитку етнополітичного конфлікту: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2011. 20 с. **40. Коцур В.В.** Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї в контексті українсько-молдовських міждержавних відносин: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2011. 18 с. **41. Маковська Д.В.** Суперечливість етнічного статусу як чинник етнополітичного конфлікту: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Сімферополь., 2012. 20 с. **42. Запорожець Т.В.** Державні механізми запобігання та врегулювання етнополітичних конфліктів: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2013. 20 с. **43. Родик Г.Ю.** Комунікативні особливості менеджменту етнополітичного конфлікту: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2014. – 19 с. **44. Червінка І.М.** Механізми врегулювання етнополітичних конфліктів у діяльності міжнародних організацій: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2015. 20 с. **45. Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні:** Наукова записка / Кресіна І.О. (кер. авт. кол.), Кубальський О.Н., Стоєцький С.В., Сойко О.М., Шемшученко Ю.С., Явір В.А. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 104 с.

Marukhovska-Kartunova Olga. Logic of evolution of concept-paradigmatic directions of scientific discourse of conflicts' concepts with ethnopolitical component

In this innovative article the scientific discourse-analysis in relation to the names and concepts of conflicts with ethnopolitical component is investigated. It has begun a long time ago, passed four stages of its development and is conducted in four different concept-paradigmatic directions: sociologic, ethnologic, ethnopolitical and ethnopolitical-conflictological.

The first stage and direction began to be formed in the XIX-th century, when science "Sociology" appeared. This direction deserved the name "sociological concept-paradigmatic direction" and was inherent monodisciplinarity and bidisciplinarity. Then all conflicts in polyethnic society were considered to be exceptionally "social conflicts".

The second stage and direction of this discourse began in 60th of the XX-th century, together with the rapid development of such science as "Ethnology". This direction got the name "ethnologic concept-paradigmatic direction" and was based already on disciplinarity. Conflicts with ethnopolitical component began to be considered "ethnic conflicts".

The third stage and direction of this discourse began in 90th of the XX-th century, in the days of impetuous development of "Political Science" and formation of "Ethnopolitical Science". This direction got the name "ethnopolitical concept-paradigmatic direction" and was based already on poly- and interdisciplinarity. Conflicts with ethnopolitical component began to be considered "ethnopolitical conflicts", but mainly in their narrow understanding, because touched only those of them, that took place in the ethnopolitical sphere.

The fourth, modern stage and direction of this discourse began in 2010 together with raising such new science as "Ethnopolitical Conflictology". This direction has the name "ethnopolitic-conflictological concept-paradigmatic direction". It inherents the interdisciplinarity and transdisciplinarity. All conflicts with ethnopolitical component are also considered to be "ethnopolitical conflicts", but in their wide understanding, that is touched all such conflicts that took place in all spheres of public life of all countries with poliethnic composition of their population.

Key words: ethnopolitic conflict studies, concept-paradigmatic directions, scientific concept-terminological discourse-analysis, conflictological paradigm in sociology, sociological paradigm in conflictology, ethnoconflictological paradigm, ethnopolitological paradigm in conflictology, monodisciplinarity, bidisciplinarity, multidisciplinarity, interdisciplinarity, transdisciplinarity.

Розділ 2

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

УДК 323.1(94.478)

О. Ю. ДОКАШ

ПОСИЛЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ НАД ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНИМ ПРОСТОРОМ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР (ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х – ПОЧАТОК 50-Х РОКІВ ХХ СТ.)

Розкриваються передумови, перебіг та наслідки посилення ідеологічного контролю над політико-культурним простором західних областей України від часу відновлення сталінського тоталітарного режиму до смерті Й. Сталіна. Основна увага зосереджується на аналізі ціннісно-орієнтаційних пріоритетів, які домінували в радянській моделі організації культурно-мистецького життя та насаджувалися жорсткими адміністративно-репресивними методами.

Ключові слова: західні області України, сталінський тоталітарний режим, політико-культурний простір, ідеологічний контроль.

Докаш О. Ю. Усиление идеологического контроля сталинского тоталитарного режима над политико-культурным пространством западных областей УССР (вторая половина 40-х – начало 50-х годов ХХ ст.)

Раскрываются предпосылки, ход и последствия усиления идеологического контроля над политико-культурным пространством западных областей Ук-

© ДОКАШ Оксана Юрївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук та права Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

раины со времени восстановления сталинского тоталитарного режима до смерти И. Сталина. Основное внимание сосредоточено на анализе ценностно-ориентационных приоритетов, которые доминировали в советской модели организации культурной жизни и насаждались жесткими административно-репрессивными методами.

Ключевые слова: западные области Украины, сталинский тоталитарный режим, политико-культурное пространство, идеологический контроль.

Dokash Oksana. Strengthening of the ideological control of stalinist totalitarian regime over politics and cultural space of western regions of the Ukrainian SSR (late 40's - early 50th century)

The article reveals the prerequisites, course and consequences of the strengthening of ideological control over the political and cultural space of Western Ukraine from the recovery time of Stalin's totalitarian regime to the death of Stalin. The main focus is on the analysis of value-orientation of priorities that dominated in the Soviet model of cultural and artistic life were imposed stringent administrative and repressive methods.

Key words: western regions of Ukraine, Stalin's regime, political and cultural space, ideological control.

Пропонована проблема дозволяє вирішити важливі в науково-теоретичному та практичному аспектах завдання, що супроводжують політику декомунізації в Україні після перемоги Революції Гідності загалом та критичної оцінки культурно-мистецької спадщини т.зв. «соціалістичного реалізму» періоду утвердження сталінського тоталітарного режиму в західноукраїнському регіоні зокрема.

Позитивно оцінюючи значні напрацювання окресленої проблеми в роботах вітчизняних дослідників О. Рубльова та Ю. Черченка¹, В. Юрчука², Н. Сірук³ та ін., на наше переконання, вкрай важливою є політологічна інтерпретація політико-культурних й ідеологічних трансформацій в західних областях України в другій половині 40-х – початку 50-х років ХХ ст. крізь призму концептів «ідеологія», «політична культура», «політична свідомість» що, зокрема, пропонується в останніх дослідженнях автора⁴.

В повоєнні роки в СРСР завершилося формування радянської тоталітарної системи. Узагальнюючи визначені теоретиками ознаки

тоталітарного політичного режиму, до переліку суттєвих ознак тоталітарної держави М. Чабанна включає: моністичну загальнодержавну ідеологію, створену на основі утопічного проекту радикальних перетворень (здійснюються панівною групою, визначеною за класовою, національною або расовою приналежністю), ідеологізацію та політизацію всіх сфер суспільства; однопартійність за умов масової партії вождистського типу, яка монополізує право на здійснення управління державою; масовий терор як метод управління суспільством; тотальний контроль над всіма суспільними сферами та над приватним життям людей, включаючи контроль над їхньою свідомістю; політичну цензуру; заборону політичного плюралізму та навіть формальної політичної опозиції; підпорядкованість державі інститутів громадянського суспільства; мілітаризацію; порушення прав і свобод громадян⁵.

Сталінізм розглядається, перш за все, як суспільна система тоталітарного типу, яка має свої особливості. Окрім рис, притаманних класичним моделям тоталітаризму, сталінський тоталітаризм взагалі і його втілення саме в Україні мали свої специфічні ознаки. До них українські дослідники відносять великодержавний шовінізм, геноцид проти українців, жорстоку колективізацію, які проявились передусім в штучних голодоморах, антиукраїнське спрямування репресій⁶.

Стратегічний курс партійно-державного управління культурою, ідейно-політичним, духовним життям в Україні, як і в інших республіках колишнього Радянського Союзу, в перші повоєнні роки полягав у зміцненні сталінського тоталітарного режиму за допомогою однопартійності, нетерпимості до інакомислення і плюралізму думок, постійного ідеологічного тиску на всі сфери культурного життя, особливо на творчу інтелігенцію, застосування насилля і репресій. Цей курс базувався на постулатах про нездатність мас до самостійної історичної творчості (за теорією «гвинтиків» жодної політичної, державотворчої активності мас не повинно бути) і необхідність їх повного підкорення диктатору; про абсолютизацію класового чинника в розвитку суспільства, твердженні про загострення класової боротьби в галузі ідеології з кожним кроком просування вперед і необхідність у зв'язку з цим підсилити каральні функції та силово-натискний інструментарій держави; про втілення націонал-

нігілізму, приниження ролі національного фактору в соціально-економічному, духовно-культурному поступі; тез про історичну приреченість вмираючого капіталізму, самоізоляцію і відрив від зовнішнього світу, ігнорування світового досвіду та загальнолюдських культурних цінностей⁷.

В цьому контексті докладнішої характеристики потребує розуміння політичної ідеології як соціально-філософської категорії для позначення систематизованого, теоретично обґрунтованого духовного відображення об'єктивної реальності, сукупності теоретично обґрунтованих ідей і поглядів на оточуючу політичну дійсність і самого себе, державний устрій, систему державної влади, напрямок розвитку держави, які сприймаються суб'єктом як правильні й потрібні у вирішенні певних завдань політичної практики⁸. Складність ситуації функціонування політико-культурного простору краю в перші повоєнні роки була зумовлена значними її втратами в роки війни. Недостатнє фінансування, низький матеріальний стан багатьох культосвітніх установ доповнювався ідеологічним тиском, неприхованим втручанням партійних органів в їхню діяльність⁹.

Політика радянської влади щодо творчої інтелігенції відзначалася посиленням ідеологічного тиску і була спрямована на подальшу пролетаризацію та інтернаціоналізацію митців¹⁰. Протягом перших повоєнних років змінилася соціальна природа творчої інтелігенції та посилилися тенденції до державного контролю над її складом. Підготовка кадрів творчої інтелігенції в перше повоєнне десятиліття відбувалася в умовах репресій та ідеологічного тиску влади на кращих її представників, що призводило до поступової втрати митцями культурного і морального пріоритету в суспільстві та до зміни їх морально-політичного обличчя. На західноукраїнських землях у підходах до розвитку мистецької освіти домінували політичні критерії. Для регіону було характерним засилля працівників зі східних і центральних регіонів України, низький відсоток місцевої молоді в студентському складі¹¹.

Саме через інтелігенцію та її ідейно-теоретичне приборкання ставилася мета нав'язати суспільству, передусім його молодому поколінню, закостенілі догми й стереотипи національного нігілізму, денаціоналізації; домогтися якнайсуворішого ідеологічного диктату взагалі, суворої цензури, різного роду ідейно-політичних заборон;

досягти державної уніфікації культурно-естетичних критеріїв. За допомогою інтелігенції прагнули забезпечити взаємозалежність і безвідмовне підпорядкування системі тоталітарного управління такими трьома основоположними складниками культурної сфери, як творення, поширення в масах і надійне зберігання (особливо в архівних спецфондах) культурних надбань. Не відмовляючись від довоєнних методів фізичного знищення інтелігенції, у післявоєнні роки акцент здійснювався на не менш жорстокий, але ще більш витончений морально-психологічний терор - морально-політичні репресії¹².

Єдиним методом, у якому сталінський політичний режим і компартійна ідеологія змушували працювати письменників, літераторів і публіцистів, став «соцреалізм», в основі якого лежали сталінські ідейно-естетичні постулати і «дороговкази» інших уславлених вождів, неможливість письменнику критично зображувати дійсність¹³. Творчі спілки втілювали в життя принцип партійності літератури і пропагували метод соціалістичного реалізму, що забезпечував внутрішній контроль за творчим процесом¹⁴.

Тоталітарна культура наділила пари естетичних категорій особливим наповненням. Основна суперечність виявлялася в ідеї «свій - чужий». У складну компіляцію естетичних понять вписується образ ворога як іншого, того, хто не приймає загальноприйнятих норм, не служить ідеям партії, не визнає культурного курсу держави на соцреалізм. До категорії ворогів також було записано все мистецтво, що розвивалось за кордоном – на території Радянського Союзу воно визнавалось потворним, бридким, огидним мистецтвом без будь-якого наповнення – ворожим мистецтвом, ворожої культури. Тобто можна стверджувати, що єдина істинність комуністичної ідеї тягне за собою безповоротне заперечення наявності будь-якого іншого прояву мистецтва, і вішає ярлик ворожості. Не даючи шансів жодному прояву творчості, що не служить ідеологічній системі, тоталітарна естетика формує свої значення основних естетичних категорій¹⁵.

У механізмі політичного контролю, що здійснювався сталінським режимом в духовній сфері, важливе значення відводилось утвердженню принципу партійності літератури, мистецтва та науки, нав'язуванню єдиного ідеологічного підходу, в тому числі т. зв. про-

летарського інтернаціоналізму, за яким приховувалась русифікація національних культур; здійсненню «соціального замовлення», визначенню тематики і змістового наповнення літературних, мистецьких і наукових творів¹⁶.

Спокуса диктувати, що потрібно писати та малювати не оминула й окремих місцевих керівників. Виступаючи на партійній конференції Закарпатської області, перший секретар обкому І. Компанець піддав різкій критиці роботу Закарпатського відділу Спілки радянських художників. Творча інтелігенція була звинувачена в «некритичному ставленні до різних «новаторських» шкіл західного живопису, в сліпому схилянні перед мистецтвом буржуазного Заходу, яке знаходиться в стані занепаду, в ігноруванні справжнього живого образотворчого мистецтва, яким так багата наша радянська культура»¹⁷.

Партійні функціонери не давали можливості науковцям, літераторам, художникам працювати і творити вільно, творчо. Та час підтвердив правоту таких діячів науки і культури Закарпаття, як Ф. Потушняк, П. Лінтур, А. Патрус-Карпатський, Ю. Боршош-Кум'ятський, Ф. Манайло, А. Ерделі, М. Лелекач, зусиллями яких всупереч намаганням комуністичних ідеологів написано наукові праці, художні твори, намальовано високохудожні картини, знані за межами нашого краю, всієї України¹⁸.

В 1947 р. з семи нових вистав львівського театру ім. М. Заньковецької п'ять були п'єсами радянських драматургів («Російське питання» К. Симонова, «Шлях на Україну» О. Левади, «Олекса Довбуш» О. Первомайського, «Правда» О. Корнійчука, «Останні» М. Горького)¹⁹. Наступного року там було поставлено п'єси аналогічного ідеологічного спрямування «Правда» та «Макар Діброва» О. Корнійчука, «Навіки разом» Л. Дмитерка, «На велику землю» А. Хижняка. Саме за останню артисти Б. Романицький, В. Яременко, В. Любарт, І. Рубчак, В. Борисовець були нагороджені Сталінською премією²⁰.

Населення було позбавлене можливості ознайомлення з кращими здобутками світової культури, не кажучи вже про твори багатьох українських письменників, поетів, композиторів, художників, затаврованих комуністичним режимом як буржуазні націоналісти. Замість них, вже з шкільної парти, широко пропагувалися заідеоло-

гізовані твори радянських авторів, що стосувалися революційної боротьби, особливої ролі Комуністичної партії в перемозі над німецькими загарбниками та відбудові зруйнованого війною господарства, трудових звершень радянського народу.

У перші післявоєнні роки в умовах посилення т. зв. «культу особи», політико-ідеологічний контроль сталінського режиму за українською культурою, особливо на теренах західних областей УРСР знову посилювався. Стратегічний курс партійно-державного управління всіма сферами життя в країні в перші післявоєнні роки полягав у зміцненні сталінського тоталітарного режиму за допомогою однопартійності, постійного ідеологічного тиску на всі сфери культурного життя, особливо на творчу інтелігенцію, застосування насильства проти неї. Одним із основних завдань культурної політики влади було ідейне спрямування літературної і мистецької творчості. Цій меті підпорядковувалася діяльність відповідних підрозділів партійного апарату, органів цензури, творчих спілок, що стали суттєвим елементом у системі насадження ідеологічного контролю над літературою та мистецтвом. Негативно впливала на функціонування освітньо-культурної сфери заідеологізованість суспільства, сліпе слідування партійним догмам за формування шкільних та вузівських програм і підручників, репертуару театрів, експозицій музеїв, бібліотечних фондів. Варто також наголосити на тому, що відбувалась фактична заміна культурних надбань народів західноукраїнського краю радянською соціалістичною культурою, яка ґрунтувалася на російських культурних цінностях, хоча й дещо відкорегованих до практичних потреб тоталітарного режиму. В зв'язку з цим перспективним полем політологічних студій може стати дослідження етнополітичних пріоритетів радянської влади в західних областях УРСР наприкінці 40-х – початку 50-х років минулого століття.

1. *Рубльов О. С., Черченко Ю.А.* Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20-50-ті роки ХХ ст.; НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії. Київ: Наукова думка, 1994. 349 с. 2. *Юрчук В. І.* Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. Київ: Асоціація «Україна», 1995. 80 с. 3. *Сірук Н. М.* «Ждановщина» в Україні (друга половина 40-х-початок 50-х років ХХ ст.): монографія; МОН України, Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки. Луцьк: В. М. Захарчук, 2013. 207 с. 4. *Докаш О.* Інституційно-процедурні механізми впровадження й функціонування цензури в процесі на-

садження радянської моделі політики пам'яті в Західній Україні та Північній Буковині (1939-1945 рр.) // II Всеукр. наук. конференція «Політика пам'яті в теоретичному та практичному вимірах», м. Рівне, 12 березня 2015 р. URL: www.politolog-rdgu.com/jdownloads/dokash_o.y..pdf; Докаш О. Політична субкультура партійної номенклатури західних областей України (кінець 30-х – початок 50-х років ХХ ст.) // Науковий часопис Національного пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / відп. ред. О. В. Бабкіна. Вип. 19: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 9-14.

5. Чабанна М. В. Дослідження сутнісних рис тоталітарного режиму з зіставлення його різновидів у межах теорії тоталітаризму // Наукові записки НАУКМА. Т. 69. Політичні науки. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 15.

6. Терлецька І. В. Сучасний історичний дискурс сталінізму як форми тоталітаризму: монографія. Київ: КНТЕУ, 2009. С. 155.

7. Юрчук В. І. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. Київ: Асоціація «Україна», 1995. С. 26-27.

8. Брандес М. Э. Идеология и миф: общие черты // Политическая наука. Политическая идеология в современном мире: сб. науч. тр. / РАН ИНИОН. Центр социал. науч. – информ. исслед. отд. полит. науки, Рос. ассоц. полит. науки; Ред. и сост. вып. Малинова О. Ю. Москва, 2003. С. 51.

9. Вільна Україна. 1945. 19 жовтня.

10. Малежик Д. І. Творча інтелігенція Української РСР в повоєнний період (1945-1953 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. С. 12.

11. Там само. С. 9-10.

12. Юрчук В. І. Цит. праця. С. 35.

13. Міщанин В. «Ждановщина» на Закарпатті // Русин. 2011. № 2(24). С. 70-86. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/zhdanovschina-na-zakarpatti>

14. Сірук Н. М. Політичний контроль тоталітарної держави за культурно-науковою сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. Львів, 1998. С. 16.

15. Демура О. Радянська естетика як окрема міфологічна складова тоталітарної пропаганди // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». 2015. Вип. 17. С. 103.

16. Сірук Н. М. Цит. праця. С. 17.

17. Данилов А. А., Пыжигов А. В. Рождение сверхдержавы: СССР в первые послевоенные годы. Москва: РОССПЭН, 2001. С. 163-164.

18. Міщанин В. Идеологічне втручання комуністичної партії в діяльність творчої інтелігенції Закарпаття (1946-1050 рр.) // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 25. Ужгород, 2011. С. 109.

19. Кондратюк К., Понн Р. Театральне життя Львова в перші повоєнні роки (1944-1950) // Львів: місто - суспільство - культура: збірник наукових праць. Т. 3. Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. С. 628.

20. Нариси історії Львівської обласної партійної організації / авт. кол. Д. А. Яремчук та ін.; ред. кол. Д. А. Яремчук (голова) та ін. Львів: Каменяр, 1980. С. 155.

Dokash Oksana. Strengthening of the ideological control of Stalinist totalitarian regime over politics and cultural space of Western regions of the Ukrainian SSR (late 40's - early 50th century)

This article is political analysis of the ideological toolkit of the approval of the control of Stalin's totalitarian regime over political and cultural space of the Western regions of the Ukrainian SSR in the second half of 40's-early 50-ies of the twentieth century. The author has described the essential features of the political regime, which was established in Western Ukraine in the second half of 40's – early 50-ies of the last century.

This paper analyzes the process of strengthening ideological control over the cultural sphere of Western region. The author identifies the political-cultural and ideological mechanisms of formation of new creative intelligentsia of the region and reveals the ideological and cultural features of the implementation of the party's control over political and cultural space of the Western regions of the Ukrainian SSR in period of «zhdanovschina».

The author separately indicates losses of Ukrainian national culture in the process of intensive unification of the political-cultural space in Western Ukraine according to the samples of socialist realism. The strategic course of the party-state management of culture, ideological-political and spiritual life in Ukraine, as in other republics of the former Soviet Union in the early post-war years has been the consolidation of Stalin's totalitarian regime with one-party system, intolerance for dissent and pluralism, the constant ideological pressure on all spheres of cultural life, especially on the creative intelligentsia, the use of violence and repression. Increased state control over all aspects of society, including the development of culture and science. In the post-war years in Western regions of Ukraine actively carried out the unification of the cultural sphere.

The complexity of the functioning of the politico-cultural space of the region in the early post-war years was also due to significant losses in the war. Inadequate funding, low financial conditions of many cultural institutions were complemented by ideological pressure, undisguised interference of party organs in their activities.

During the first years after the war has changed the social nature of the creative intelligentsia and the increased trend towards state control over its composition. Training of the creative intelligentsia in the first post-war decade was in terms of repression and ideological pressure from the authorities to the best of its representatives, which led to gradual loss of artists, cultural and moral priority in society and to change their moral and political aspect. In this process is to look for reasons in-depth value-ideological antagonisms of modern Ukrainian society.

In the mechanism of political control, carried out by the Stalinist regime in the spiritual realm, the importance was given to the adoption of the principle of party literature, art and science, the imposition of a single ideological approach, including the so-called proletarian internationalism, which was hidden Russification of national cultures; the implementation of the «social order», defining the subject and content of the literary, artistic and scientific works.

The population was deprived of the opportunity of getting acquainted with the best achievements of world culture, not to mention the works of many Ukrainian writers, poets, composers, artists, branded the Communist regime as bourgeois nationalists. Instead, already from the school, widely promoted the works of Soviet authors concerning the revolutionary struggle, the special role of the Communist party in the victory over the German invaders and restore war-ravaged economy, labour achievements of the Soviet people. The possibilities of creative searches of writers, artists, theatre workers, music was limited to rigid censorship. Was the actual replacement of the cultural achievements of the peoples of the West Ukrainian region of the Soviet socialist culture, which was based on Russian cultural values, although somewhat corrected to the practical needs of a totalitarian regime.

Key words: western regions of Ukraine, Stalin's regime, political and cultural space, ideological control.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 323.1

І. О. КРЕСІНА

РЕІНТЕГРАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ *

Досліджено наукові підходи до реінтеграції, особливостей застосування цієї політики в державах, що зазнали етнополітичної дезінтеграції внаслідок етнополітичного конфлікту. Проаналізовано сучасну стадію перебігу етнополітичного конфлікту в Україні, перспективи та перешкоди реінтеграції окупованих територій – АРК, окремих районів Донецької і Луганської областей. Вказано на необхідність дослідження зарубіжного досвіду та запровадження політико-правових механізмів реінтеграції як невід’ємної складової державної етнонаціональної політики України.

Ключові слова: реінтеграція, етнонаціональна політика, етнополітичний конфлікт.

© КРЕСІНА Ірина Олексіївна – доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена в рамках наукового проекту «Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму» в межах цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України “Інтеграція Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України: історичний досвід, сучасні виклики, перспективи”

Кресина И. А. Реинтеграция как составляющая государственной этнонациональной политики: актуальность исследования и имплементации

Исследованы научные подходы к реинтеграции, особенностям применения этой политики в государствах, подвергшихся этнополитической дезинтеграции вследствие этнополитического конфликта. Проанализированы нынешняя стадия этнополитического конфликта в Украине, перспективы и препятствия реинтеграции оккупированных территорий - АРК, отдельных районов Донецкой и Луганской областей. Указано на необходимость исследования зарубежного опыта и внедрения политико-правовых механизмов реинтеграции как неотъемлемой составляющей государственной этнонациональной политики Украины.

Ключевые слова: реинтеграция, этнонациональная политика, этнополитический конфликт.

Kresina Iryna. The Reintegration as a Component of the State Ethnonational Politics: the Relevance of Research and Implementation

The scientific approaches to reintegration, peculiarities of application of this policy in the countries affected by the ethnopolitical disintegration as a result of ethnopolitical conflict are studied. The current stage of the ethnopolitical conflict in Ukraine, prospects and obstacles to reintegration of the occupied territories – Autonomous Republic of Crimea, the self-proclaimed DND and LNR are analyzed. The necessity to study foreign experience and the implementation of political and legal mechanisms of reintegration as an integral part of the state ethnonational policy of Ukraine is pointed out.

Key words: reintegration, ethnonational politics, ethnopolitical conflict.

Актуальність дослідження політико-правових засад державної етнонаціональної політики України, зокрема політики реінтеграції як її складової, зумовлена необхідністю забезпечення етнополітичної єдності та міжетнічної злагоди в сучасній Українській державі, яка пройшла етнополітичну дезинтеграцію, втративши внаслідок етнополітичного конфлікту з Росією - гібридної війни Автономну Республіку Крим та частину територій Донецької та Луганської областей.

Предмет дослідження характеризується низьким рівнем розробки науки. Безумовно, етнонаціональна політика досліджувалася широким колом етнополітологів, однак політика реінтеграції – відносно нове явище в українській науці, актуальність вивчення якого продиктована викликами останніх років. Протягом усього пострадянського періоду історії України прояви етнополітичної дезинтеграції та сепаратизму мали переважно латентний перебіг і не становили такої загрози для етнополітичної безпеки та територіальної цілісності держави. Однак

пострадянське поліетнічне українське суспільство характеризувалося високим рівнем деконсолідації, розколотістю щодо пріоритетів розвитку України, в першу чергу щодо зовнішньополітичного та етнополітичного вектора. Ці характеристики викликані тим, що держава в етнонаціональній політиці приділяла незначну увагу подоланню чинників етнополітичного розколу, гармонізації, узгодженню інтересів, пошуку компромісів, прийнятних для всіх частин поліетнічного суспільства та всіх регіонів України.

В результаті більшість проблем етнонаціональної сфери, які в загальному підсумку посприяли сепаратизації та дезінтеграції, залишилися невирішеними, консервувалися і акумулювали конфліктогенний потенціал. Адже прийняття демократичних законів, що регулюють етнополітичну та етнонаціональну сфери, на початку 90-х років та ратифікація основних міжнародних документів у сфері захисту прав національних меншин не гарантувало запобігання політизації етнічностей та не сприяло нейтралізації сучасних загроз етнополітичній стабільності держави. Етнонаціональна політика протягом багатьох років не реагувала на потреби етноспільнот шляхом надання їм правових механізмів реалізації їх прав. Влада України побоювалася територізації вимог окремих етноспільнот (автономізації, відокремлення), зокрема русин, кримських татар. Тому неврегульованість правового забезпечення низки етнокультурних прав, зокрема мовних, не лише національних меншин, але й нації залишалася потужним етноконфліктогенним чинником, який в кінцевому підсумку призвів до розгортання етнополітичного конфлікту.

Ситуація ускладнилася активною участю у процесі етнополітичної дезінтеграції України сусідньої держави – Російської Федерації, яка надала регіональним елітам Півдня та Сходу фінансову, військову та інформаційну підтримку в сецесії цих територій. Збройна анексія Автономної Республіки Крим, формування сепаратистських утворень – ДНР і ЛНР, гібридна війна на Сході України стали наслідком воєнного втручання Російської Федерації і започаткували в 2014 році процес етнополітичної дестабілізації та дезінтеграції України¹, який продовжується дотепер.

Наразі виникла нагальна необхідність напрацювання комплексної політики реінтеграції тимчасово окупованих територій в межах етнонаціональної політики України. Відновлення політико-правових, со-

ціально-економічних контактів з окупованими територіями має спиратися на дорожню карту моделі реінтеграції, що вказує на актуальність досліджуваної проблематики. Питання реінтеграції окупованих територій Донбасу і Криму – це питання відновлення територіальної цілісності держави, збереження України у визначених Конституцією та міжнародною спільнотою кордонах.

Зокрема, нагальним є напрацювання рекомендацій та законодавчих ініціатив щодо удосконалення законодавчої бази реінтеграційної політики як складової державної етнонаціональної політики України. Попри те, що анексія та окупація територій Криму та частини Донецької і Луганської областей відбулася понад 2 роки тому, Україна досі не напрацювала цілісної концепції повернення окупованих територій, не сформувала моделі політики їх реінтеграції, яка вимагає розробки комплексу заходів, орієнтованих на повернення цих регіонів до єдиної політико-правової, соціально-економічної системи країни.

Слушність цих припущень підтверджує позиція екс-глави Луганської обласної військово-цивільної адміністрації, заступника міністра з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб Г. Туки, який у травні 2016 року заявив, що реінтеграцію Донбасу необхідно починати негайно. "За оцінками міжнародних експертів (які займаються подібними конфліктами), якщо протягом п'яти років не починається процес реінтеграції, то фактично у подальшому вже про реінтеграцію мови бути не може. Виходячи з того, що у нас вже практично два роки з цих п'яти років пішло, можна зробити висновок, що ми зараз десь ще не зовсім у дедлайні, але вже десь його видно", - зазначив Г. Тука². Колишній чиновник вважає, що Україна не має права гаяти час: враховуючи етнополітичні наслідки такої вичікувальної позиції, вкрай важливо вже починати процес реінтеграції Донбасу та Криму.

Міжнародні експерти з постконфліктного врегулювання та відбудови наводять у своїх працях переконливі аргументи на користь пришвидшення реінтеграції – ще до остаточного врегулювання етнополітичного конфлікту, внаслідок якого було втрачено території. Зокрема, О. НАТОї, вивчаючи постконфліктну ситуацію в Придністров'ї (невизнаній Придністровській Молдавській Республіці, яка на початку 90-х років утворилася внаслідок дезінтеграції Молдови), вказує на критичну важливість фактора часу для успішної реінтег-

рації регіону, що відколовся внаслідок етнополітичного конфлікту за участі Росії, в Молдову³. Чим більше проходить часу після дезінтеграції або сепаратизації територій незалежної держави під зовнішнім тиском і за прямої участі іншої держави, тим примарнішими є перспективи возз'єднання і тим більше зусиль і ресурсів доведеться застосувати для реалізації цього процесу. Аж до відновлення воєнних дій та силового сценарію повернення контролю над окупованим регіоном.

Дослідниця стверджує, що за понад 20 років перебування в умовах замороженого конфлікту сформувалося ціле покоління жителів Придністров'я з двома основними самоідентифікаціями – регіональною (Придністров'я) і державною, пов'язаною з Російською Федерацією. Це покоління не бачить переваг у реінтеграції Придністров'я з Молдовою, адже соціалізувалося в умовах невизначеного статусу державного утворення і зазнавало тривалого пропагандистського впливу Російської Федерації. О. Натой покладає сподівання на незначну, але молоду, активну частину населення Придністров'я, які вважають себе громадянами Молдови, адже саме їх громадянська позиція у перспективі може виявитися вирішальною для врегулювання замороженого Придністровського конфлікту та возз'єднання самопроголошеної республіки з Молдовою. Наразі ж найагресивніший сегмент населення Придністров'я відкидає будь-які форми інтеграції з Республікою Молдова, а саме він становить більшу частину населення невизнаної республіки. Враховуючи 25 років втраченого для реінтеграції часу, Молдові наразі складно візуалізувати перспективи та переконати населення невизнаного утворення у необхідності повернення до складу держави.

Щоб уникнути помилок сусідньої держави, яка в 90-х і 2000-х роках навіть за міжнародної підтримки не змогла в силу безлічі обставин врегулювати Придністровський конфлікт та повернути втрачені внаслідок дезінтеграції території, наразі напрацювання політико-правових інструментів, покликаних полегшити та уможливити реінтеграцію окупованих територій Донбасу і Криму до складу України, є одним з найважливіших завдань порядку денного етнонаціональної політики України. Враховуючи, що наразі спостерігаються спорадичні, несистемні спроби, кроки з боку влади реінтегрувати тимчасово окуповані території, напрацювання ціліс-

ної стратегічної моделі етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму стане комплексною відповіддю на виклики поточної етнополітичної ситуації в Україні.

Переконані, що українське суспільство потребує консолідації навколо певної позитивно забарвленої національної ідеї і нею повинна стати реінтеграція України – об'єднання та повернення територій, відновлення територіальної цілісності, консолідація поліетнічної української нації. 2016 рік залишив Україну з низкою серйозних викликів – як нових, так і реактуалізованих старих. Гібридна війна триває, Україна з 2014 року є учасником масштабного збройного конфлікту, що призвів до втрати частини територій держави. Це стосується як внутрішнього становища, так і зовнішньополітичної ситуації, яка зараз набрала загрозливих для реінтеграції України форм. Зовнішня етнополітична ситуація погіршується тим, що останні події в Європі, США і на Близькому Сході відштовхують проблему дезінтеграції в Україні навіть не на другий, а на третій план міжнародного порядку денного.

Європейський Союз зазнає неабияких випробувань на міцність: Brexit, наплив біженців та постійні теракти в Європі, ініціативи про зняття санкцій з Російської Федерації, які знаходять підтримку в парламентах та місцевих органах різних країн, спроба перевороту в Туреччині. Ці події у світі поступово деактуалізують питання деескалації конфлікту, реінтеграції України на світовій арені, трансформації їх у внутрішній виклик. Р. Бортнік підтверджує, що на тлі протистояння міжнародного співтовариства з ІДІЛ, боротьби з тероризмом, цінами на сировину, міграційної кризи в Євросоюзі, український етнополітичний конфлікт поступово відходить на другорядні позиції в світовій політичній та інформаційній проблематиці⁴.

Реінтеграція перетворюється на завдання переважно внутрішньої політики, а саме державної етнонаціональної політики України. Як перед владою України, так і перед українським суспільством наразі стоїть вибір – починати реінтегрувати Україну, працювати над возз'єднанням територій, які Україна втратила в ході гібридної війни та тиску Росії вже зараз чи відтермінувати цю проблему на невизначений термін. Ця дилема має стратегічний, визначальний для державотворення зміст.

Українські експерти вказують на безліч проблем, які гальмують напрацювання політико-правових засад та реалізацію процесу реінтеграції України. Серед них і втота громадянського суспільства, його розчарування в можливості впливати на ситуацію, і затяжна гібридна війна, яка економічно, фінансово і морально виснажує Україну. Зокрема, О. Солонько зауважує, що якщо до осені 2013 року суспільство перебувало в стані політичної атрофії (низька активність, млява рефлексія на заклики парламентської опозиції), то «після початку революційно-військового марафону для України активність суспільства зросла в геометричній прогресії»⁵. Однак переведення етнополітичного конфлікту в фазу замороженого призвело до того, що громадянське суспільство в Україні “перегоріло”, втомилося.

Втім, міжнародні експерти не згодні з українськими щодо зменшення участі громадянського суспільства у відновленні територіальної цілісності України. У щорічному дослідженні розвитку демократії у країнах перехідного періоду Nations in Transit-2016, яке проводить міжнародна організація Freedom House, зазначається, що громадянське суспільство на даний момент залишається найсильнішим рушієм демократичної трансформації України. Freedom House стверджує, що, організовуючи незалежні інформаційні кампанії та беручи участь в нових ініціативах щодо інституціоналізації громадянських ініціатив, потужне громадянське суспільство України відіграє вирішальну роль в стимулюванні реформ, спрямованих на побудову функціональної демократії і верховенства закону⁶. Експерти Freedom House відзначають, що українське громадянське суспільство стає більш компетентним, гетерогенним за своїм складом і переймається вирішенням дедалі ширшого кола питань.

Реінтеграція, участь у розв’язанні етнополітичного конфлікту на Сході та Півдні України, налагодження діалогу між конфліктуючими сторонами також є сферами зацікавлення та впливу для громадянського суспільства. Експерти нагадують, що саме в Одесі, Києві та Харкові ініціативні групи громадянського суспільства організували діалоги – спроби примирити активістів про- і антиМайдану. До реінтеграційних пошуків громадянського суспільства належить також ініціатива Ukrainian Peacebuilding School – комплексний проект з примирення сторін етнополітичного конфлікту, налагодження діалогу, що працює над розбудовою інституційного потенціалу громадянсь-

кого суспільства в окремих частинах Донбасу за участі експертів та активістів.

Однак, напрацьовуючи модель реінтеграції України, обов'язково слід враховувати реалії та закономірності розвитку етнополітичної ситуації. Зокрема, той факт, що етнополітичний конфлікт на Сході України не завершився і може існувати тривалий час в "замороженій" фазі перебігу, що суттєво ускладнює реалізацію реінтеграційної політики на окупованих територіях. З іншого боку, існують значні ризики того, що відсутність у тривалій перспективі ефективного процесу політичної реінтеграції практично неминуче призведе до відновлення бойових дій. Адже в етнополітичному конфлікті конфронтуючі групи поляризують свою позицію, використовуючи конфліктогенний потенціал етнічності. Такий конфлікт може набувати особливої гостроти й масштабів завдяки великому емоційному потенціалу етнічної самосвідомості, можливості швидкої консолідації всіх соціальних груп певної етнічної спільноти за етнічною ознакою.

В етнополітології поширена аксіома про те, що конфлікти за участю етнічного фактора не завершуються ніколи з огляду на ірраціональність, складність примирення сторін, несумісності їх цілей, бажання етнічного реваншу. Остаточно завершитись етнополітичний конфлікт може знищенням однієї сторони або взаємознищенням всіх конфліктуючих сторін. Саме цього покликана не допустити зважена етнонаціональна політика держави, яка виконує роль посередника у відносинах між етноспільнотами, які її населяють⁷. Якщо у етнополітичний конфлікт, як у випадку з українським, залучені окремі держави, роль такого посередника виконує міжнародна спільнота. На карті світу практично неможливо знайти поліетнічну державу, в історії якої взагалі відсутні конфлікти за участю етнічного фактора.

Будь-який етнополітичний конфлікт проходить кілька стадій. Науковці виокремлюють такі стадії: 1) прихованої (тілючої) напруженості, в якій суперечності не усвідомлюються конфліктуючими сторонами, відносини між представниками різних груп можуть виглядати цілком толерантними. Найефективнішим засобом протидії етнополітичному конфлікту на цій стадії є адекватна поліетнічним реаліям модель державної етнонаціональної політики, яка не дозволить конфлікту перейти на вищий рівень; 2) усвідомлення конфлікту

(відкрита стадія), на якій етнополітичний конфлікт стає очевидним для його учасників та держави. Сторони усвідомлюють несумісність своїх інтересів, низькостатусні меншини згадують колишні образи, політичні еліти перебувають у процесі етнополітичної мобілізації; 3) безпосередньо конфліктна взаємодія (ескалація), в ході якої конфлікт виходить з-під контролю та призводить до сутички сторін (збройного повстання меншості проти центру або війни між етнічними групами в межах держави), якщо його не вдалося врегулювати на попередніх етапах. Стадія має тенденцію до саморозростання (ескалації) – від масових ненасильницьких дій (мітинги, мирні протести) до зіткнень і воєнних дій; 4) постконфліктна або стадія завершення протистояння. Цей етап отримав таку назву цілком умовно, адже етнополітичний конфлікт не завершується ніколи: ворогуючі сторони повертаються до першої стадії – прихованої напруженості, яка означає акумулювання образ та поширення етнічних упереджень. Учасники взаємодії повинні намагатися уникати повторення помилок і вживати запобіжних заходів виникненню подібних конфліктів у майбутньому і, що найголовніше, налагодити мирне, компромісне існування і не допустити реплікацію етнополітичного конфлікту, – стверджує А. Кіссе⁸. Наразі етнополітичний конфлікт в Україні перебуває на проміжній стадії між конфліктною взаємодією, адже зіткнення тривають, та постконфліктною стадією, оскільки сторони напрацювали мирний шлях його врегулювання.

Незважаючи на з'ясування того, що основні причини етнополітичних конфліктів закладені в політичних та міжетнічних відносинах, конфлікт може бути запущений факторами з інших сфер – економічними, соціальними, статусними, територіальними. Конфлікти, що детерміновані цілим комплексом економічних, соціальних, релігійних і культурних проблем, мають тенденцію до переростання у політичні конфлікти. Це пов'язано з тим, що етнічним елітам вдається переконати більшість представників етносу в тому, що вирішити свої економічні, соціальні, культурні та інші проблеми вони можуть, тільки змінивши свій політичний статус, розширивши своє представництво в системі влади і управління, набувши територіальної або екстериторіальної автономії. Як це сталося у випадку з населенням Луганської та Донецької областей, якому імпонувала перспектива автономізації в межах України. Учасники протестів, з яких почався етнополітичний

конфлікт, намагалися в такий спосіб змусити Київ рахуватися з етнокультурними, мовними, політичними преференціями Донбасу. Однак не варто перебільшувати роль політики та применшувати роль етнічності у виникненні та подальшій динаміці етнополітичних конфліктів. Більшість з них просто не виникла б, якби на економічні, соціальні, політичні та інші причини не нашаровувався етнічний фактор.

Абсолютно кожен етнополітичний конфлікт є унікальним, неповторним явищем, навіть якщо він є продовженням конфлікту, який вже мав місце в міжетнічній взаємодії етноспільнот. Етнополітичний конфлікт в Україні 2014-2016 років не є винятком. Універсальної класифікації причин, в яку вписався б кожен етнополітичний конфлікт, науковцями досі не напрацьовано. Зазвичай у етнополітичному конфлікті присутня ціла низка особливостей, історичних передумов, вимог сторін та умов, що ускладнює його класифікацію, пошук причин виникнення та механізмів врегулювання. Не останню роль у виникненні етнополітичного конфлікту відіграє також підтримка ззовні, яка стала вирішальною у випадку етнополітичного конфлікту в Україні. Чим сильніші геополітичні позиції етнічної батьківщини меншини, яка ініціює конфлікт, тим важче буде його врегулювати, тим більше сторін (держав, міжнародних посередників) доведеться залучати до його врегулювання і тим більше часу цей процес потребуватиме. А отже, ускладнюватиме реінтеграцію держави, від якої відкололася територія внаслідок конфлікту.

Росія, за втручання і участі якої український етнополітичний конфлікт набув масштабів міжнародного, належить до наймогутніших держав світу, яка володіє однією з найсильніших армій світу (друге місце у рейтингу після США). Тоді як українська армія за світовим індексом військової потужності (Global Firepower Index) перебуває на 30-й сходинці⁹. Періодична демонстрація військової могутності Російською Федерацією біля кордонів України суттєво ускладнює врегулювання конфлікту. Нагадаємо, що Придністровський конфлікт за участю Російської Федерації пострадянські держави, яких він безпосередньо стосувався, та міжнародна спільнота не можуть врегулювати вже протягом 25 років. Насамперед тому, що Росія не зацікавлена в мирному врегулюванні та щорічно надає Придністров'ю фінансову та військову підтримку. Аналогічну позицію сусідня країна займає

щодо етнополітичного конфлікту в Україні, в якому неофіційно бере безпосередню участь, надаючи військову, ресурсну, інформаційну, фінансову допомогу невизнаним утворенням ДНР та ЛНР. Завершення збройної фази та переведення етнополітичного конфлікту в постконфліктну стадію дозволить застосувати більший арсенал реінтеграційних заходів, які повинні на той час бути напрацьовані в межах етнонаціональної політики України.

Тож, наразі актуальним є пошук політико-правових механізмів моделі етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму на основі зарубіжного досвіду держав, що пройшли етнополітичну дезінтеграцію. Зокрема, це стосується виявлення, аналізу та адаптації найбільш дієвих інструментів гармонізації етнонаціональних процесів з метою полегшення та уможливлення процесу інтеграції тимчасово окупованих територій та етноспільнот, що їх населяють, до загальнодержавного простору України. Вивчення етнополітичної ситуації на тимчасово окупованих територіях та зарубіжного досвіду допоможе напрацювати дієву модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму, що дозволить Україні в перспективі повернути їх, відновивши територіальну цілісність.

1. *Політико-правові* механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наук. записка / І.О. Кресіна та ін. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. С.4. **2.** *Пора* розпочинати реінтеграцію Донбасу – Тука / Інтерфакс-Україна. URL: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/344994.html>. **3.** *Nantoi O.* Nested Identities: from History Books to the Emergence of a Post-Conflict Generation in Moldova //Managing Intractable Conflicts: Lessons from Moldova and Cyprus. Istanbul: Global Political Trends Center. 2013. P. 17. **4.** *Бортник Р.* Реинтеграция Донбасса: международный опыт и модели для Украины // Восстановление Донбасса. URL: <http://longread.restoring-donbass.com/reintegratsiya-donbassa>. **5.** *Солонько О.* Втома металу // Українська правда. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2016/07/29/7116226/>. **6.** *Nations in Transit-2016: Ukraine* // Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/ukraine>. **7.** *Правові* механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні: наукова записка / І.О. Кресіна та ін. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. С. 6. **8.** *Kicse A. I.* Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз: монографія. Київ: Логос, 2006. С. 88. **9.** *Countries Ranked by Military Strength (2016)* // Global Firepower Index. URL: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>.

Kresina Iryna. The Reintegration as a Component of the State Ethnonational Politics: the Relevance of Research and Implementation

The scientific approaches to reintegration, peculiarities of application of this policy in the countries affected by the ethnopolitical disintegration as a result of ethnopolitical conflict are studied. The current stage of the ethnopolitical conflict in Ukraine, prospects and obstacles to reintegration of the occupied territories – Autonomous Republic of Crimea, the self-proclaimed DND and LNR are analyzed. The necessity to study foreign experience and the implementation of political and legal mechanisms of reintegration as an integral part of the state ethnonational policy of Ukraine is pointed out.

Relevance of the study of political and legal principles of ethnic policy of Ukraine, including reintegration policy as its component, caused by the need to ensure the ethnopolitical unity and ethnic harmony in the modern Ukrainian state, which was affected by the ethnopolitical disintegration lost due to ethnopolitical conflict with Russia - a hybrid war in which Crimea and part areas of the Donetsk and Lugansk regions were lost.

The subject of research is characterized by a low level of development of science. Of course, ethnonational policy was investigated by a wide range scientists, but reintegration policy - a relatively new phenomenon in the Ukrainian science, which relevance of study is dictated by the challenges of recent years. Throughout the history of post-Soviet Ukraine manifestations of ethnopolitical disintegration and separatism were mostly latent and did not constitute such a threat to ethnopolitical security and territorial integrity as they do now.

Currently, there is an urgent need for a comprehensive reintegration policy of temporarily occupied territories development within the ethnonational policy of Ukraine. Restoring political and legal, social and economic contacts with the occupied territories should be based on a roadmap reintegration models. It indicates the urgency of the studied subject. The issue of reintegration of the occupied territories of Donbass and the Crimea - a matter of restoration of territorial integrity of Ukraine.

Particularly urgent is developing recommendations and legislative initiatives to improve the legal framework of reintegration policy as part of ethnonational politics of Ukraine. Although the annexation and occupation of the territories of Crimea and parts of Donetsk and Lugansk regions took place more than 2 years ago, Ukraine has not worked out a coherent concept of the return of the occupied territories, failed to formulate model policy of reintegration, which requires the development of a set of measures aimed at returning these areas to common political, legal, social and economic system.

International experts on post-conflict settlement and reconstruction in their works propose many arguments for accelerating reintegration - before the final settlement of ethnopolitical conflict, the result of which was territory lost. In particular O.Natoyi studying post-conflict situation in Transnistria (unrecognized Transnistrian Moldovan republic, which in the early 90s formed due to the disintegration of Moldova), points to the critical importance of the time factor for the

successful reintegration of the region which broke away due to ethno-political conflict with Russia in Moldova.

To avoid the mistakes of the neighboring state, which in the 90's and 00's even with international support could not because of the many circumstances to settle the Transnistrian conflict Ukraine should work out the political and legal instruments designed to facilitate and enable the reintegration of the occupied territories of Donbass and the Crimea to the state. It is one of the most important tasks of the agenda of ethnonational policy of Ukraine. There are currently sporadic, unsystematic attempts, steps taken by the authorities to reintegrate temporarily occupied territory. The working out an integrated strategic model of ethnonational policy for reintegration of Donbass and the Crimea will be a comprehensive response to the challenges of the current ethnopolitical situation in Ukraine.

Key words: reintegration, ethnonational politics, ethnopolitical conflict.

УДК 323.1(477):001.891

К. Т. ЧЕРВЕНЯК

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ФАКТОР ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянута проблема етнонаціонального фактора як об'єкта наукового дослідження. Визначено зміст цього поняття. Характеризуються основні підходи українських науковців до цієї проблеми. Наведено авторське розуміння змісту терміна «етнонаціональний фактор», що буде використане у подальших дослідженнях у сфері етнонаціональних відносин.

Ключові слова: етнонаціональний фактор, етнонаціональна спільнота, етнонаціональні відносини, етнічність.

Червеняк К. Т. Этнонациональный фактор как объект научного исследования.

Рассмотрена проблема этнонационального фактора как объекта научного исследования. Определено содержание этого понятия. Характеризуются основные подходы украинских ученых к этой проблеме. Приведено авторское понимание содержания термина «этнонациональный фактор», которое будет использоваться в дальнейших исследованиях в сфере этнонациональных отношений.

Ключевые слова: этнонациональный фактор, этнонациональное сообщество, этнонациональные отношения, этничность.

© ЧЕРВЕНЯК Кристина Тарасівна – аспірант кафедри політології і державного управління Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Cherveniak Krystyna. Ethnonational factor as an object of scientific research

In the article is analyzed the problem of ethno-national factor as an object of research. There is, in particular, determined the meaning of this scientific concept. The author also considers the feasibility of using such term. The article gives a description of Ukrainian scientist's main approaches to this problem. There is also actually author's understanding of the term «ethnonational factor» that will be used in further research in the field of ethnic and national relations.

Key words: *ethnonational factor, ethnonational community, ethnonational relations, ethnicity.*

Світові тенденції свідчать про посилення у соціально-політичному розвитку держав етнічного чинника. Особливо це стосується країн з поліетнічним складом населення, до яких відносять і Україну. Адже етнонаціональні процеси безпосередньо впливають на політику, економіку, культуру, соціальне життя держави. Більше того, політична стабільність і соціальний мир значною мірою залежать від урахування в державній політиці етнонаціональних особливостей. Усе це підсилює науковий інтерес і актуалізує наукові дослідження у вказаній сфері. Як справедливо вказує В. Андріяш: «Саме тому останнє десятиріччя у вітчизняній науковій думці характеризується активним пошуком теоретичного та практичного вирішення широкого спектру проблемних питань щодо етнічної проблематики, етнічної й національної державної політики та етнічними процесами в контексті становлення України як демократичної, незалежної держави та багатонаціональної спільноти»¹. Ці проблеми потребують подальшої розробки.

Проте, неодмінно, коли йдеться про етнонаціональний фактор як об'єкт дослідження, стикаєшся з відсутністю однозначного розуміння у наукових колах цього основоположного терміна. Понятійно-категоріальний апарат потребує уточнення і подальшого удосконалення, бо не може задовольнити потреби сучасного наукового поступу в Україні.

Вважаємо, що наукових праць, у яких досліджується проблема змісту поняття «етнонаціональний фактор / чинник», в українській науковій літературі у змісті сучасних етнополітичних процесів не достатньо. Можна перелічити лише декілька прізвищ дослідників, які дали власне визначення цьому терміну – це Л. Шкляр, П. Надолішний, В. Ананьїн. Варто звернути увагу також на монографію В. Анд-

ріяш, у якій проведений комплексний аналіз етнополітичних процесів як предмету державної політики і об'єкту наукового дослідження, розглянуто і систематизовано різні підходи. Інші науковці, здебільшого, посилаються на вказаних авторів і використовують їх розробки.

Визначена мета зумовила постановку та розв'язання таких завдань:

- охарактеризувати основні підходи вітчизняних вчених до розуміння сутності поняття «етнонаціональний фактор»;

- сформулювати власне розуміння змісту цього терміну, що буде використовуватися у подальших розробках;

У науковій традиції України на одному рівні вживаються і функціонують поняття «етнонаціональний чинник» та «етнонаціональний фактор». Причини цього прості: особисті вподобання дослідника та досить невеликий проміжок часу, за який відбувається розробка цих проблем в Україні.

Проте зміст обох цих наукових термінів визначено дуже нечітко. Якщо термін «фактор» (лат. «factore» — діяти, виробляти, примножувати) – це умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища; то «чинник» – поняття, похідне від понять «чинити», «діяти». Загалом, вони є синонімічними в українській мові. Хоча у вітчизняній літературі частіше використовується поняття «чинник». Проте з огляду на зарубіжний досвід більш вживаним є поняття «factor» (ethic factor, national factor). Як відомо це поняття має конотацію «фактор, чинник, рушійна сила, показник». На нашу думку, доцільним і актуальним в українській практиці є використання саме поняття «фактор», щоб уникнути термінологічної плутанини, спростити переклад і зробити однозначним розуміння об'єкту дослідження між науковцями різних країн.

«Етнонаціональний фактор» – це вітчизняний термін, який досить важко перекласти на інші мови. Виникнення його викликане необхідністю підкреслити визначальний характер для України не лише процесів етнічного ренесансу, але й національно-державного будівництва, які відбуваються в нашій державі паралельно. Деякі українські дослідники вважають, що для цього існує декілька об'єктивних причин.

По-перше, явища та процеси, які взаємопов'язані з феноменом етнічності, можна характеризувати як «етнонаціональні», бо саме цей термін фіксує наявність, зокрема, в українському суспільстві титуль-

ного етносу, національних меншин та етнічних груп, ефективна взаємодія яких має слугувати інтересам реформування суспільства, його модернізації². Варто також підкреслити, що більшість зарубіжних дослідників уже попередньо вкладають у поняття нації етнічний елемент (мову, культуру, традиції тощо).

По-друге, вітчизняні дослідники у поняття «етнонаціональні процеси в Україні» вкладають процес етнічного відродження загалом (і титульного етносу, і корінних народів, і національних меншин). Особливістю цих процесів є збереження національної самобутності, політизація етнічності, утвердження та інтеграція цих груп як сталих компонентів громадянської нації, що формується³. Дійсно, ми знаємо багато прикладів, і не тільки в історії нашої держави, кореляції між політизацією етносу і його мобілізацією під гаслами національного відродження.

По-третє, звернемо увагу, що поняття «етнічне» в європейській мовній традиції використовується для позначення культурно-релігійної, культурно-мовної та будь-якої іншої самобутності суб'єктів, а «національне» використовують щодо всього державного і громадянського. «Але, на думку деяких вітчизняних науковців, в українському законодавстві варто використовувати саме запропонований термін «етнонаціональні відносини», оскільки це дає змогу більш чітко визначити об'єкт відповідної державної політики та запобігти правовим колізіям із термінологією у законодавчих актах, у яких, здебільшого, поняття «національного» вживається і стосовно етнічного, і стосовно державно-громадянського. Крім того, використання саме такого поняття адекватно відбиватиме специфіку поліетнічного загалу громадян України, які всі разом утворюють українську націю, український народ», – вказує у своїй монографії В. Андріяш⁴.

Цілком погоджуємося з вищенаведеними причинами вживання саме такого «збірного» поняття у наукових колах України. Хоча тут таки немає єдності у питанні його змісту; конкретного, однозначного його розуміння. У різних дослідників різні підходи. Так, Л. Шкляр розкриває зміст поняття «етнонаціональний чинник» як такого, що характеризується сталими ознаками життєдіяльності (культури, способу життя, духовних орієнтирів тощо), які набувають соціальних ознак та мотивів політичної поведінки етносу або нації. За певних обставин ці чинники стають детермінантами, що рухають етнонаціо-

нальні спільноти до самоорганізації на засадах етнічних та національних інтересів як джерела етнодержавотворення⁵.

Етнонаціональний чинник, вважає інший дослідник – В. Ананьїн, репрезентований як певна форма прояву існуючих етносів (націй), висловлена в їхньому прагненні зреалізувати свої інтереси у різноманітних сферах суспільного життя за конкретних соціально-історичних умов. Крім того, на думку автора, значущість етнонаціонального чинника в соціумі зумовлюється такими характеристиками: етнонаціональною структурою населення країни; чисельністю та якісним співвідношенням найбільш великих етнічних груп; рівнем етнічної самосвідомості; наявністю (відсутністю) та розташуванням місць компактного проживання етносів на території держави, займаним місцем і роллю, що відіграється етносами в соціальному житті суспільства; мірою збереження та прояву етнокультурних традицій; мірою соціально-політичної комфортності етносів; рівнем впливу діаспори на політичне та культурне життя суспільства; наявністю та характером взаємовідносин різноманітних конфесій, що знаходяться в країні, тощо.

Серед досліджуваних характеристик етнонаціонального чинника частина (етнонаціональна структура, чисельність кожної етнічної групи, наявність чи відсутність і розташування місць компактного проживання тощо) мають об'єктивний характер. Вони більш стабільні і для їх істотної зміни необхідні радикальні процеси в соціальному житті суспільства. Якісні характеристики суб'єктивного характеру (рівень етнічної самосвідомості, міра соціально-політичної комфортності тощо) більш рухомі та змінювані під впливом процесів та явищ суспільного життя. У зв'язку з цим саме їхня зміна серйозно відбивається на ролі та статусі етнонаціонального чинника в суспільстві⁶.

Вітчизняний науковець П. Надолішній у авторефераті дисертації вказує, що зміст поняття «етнонаціональний фактор» розкривається передусім через поняття «етнонаціональні потреби» та «етнонаціональні інтереси». Він чи не єдиний, хто використовує у своїх наукових розробках саме термін «етнонаціональний фактор».

Варто також розуміти відмінність етнонаціональних потреб від етнонаціональних інтересів. Відповідно, етнонаціональні потреби – це сукупність умов, створення яких гарантує збереження і розвиток відповідної спільноти. Етнонаціональні інтереси — це усвідомлені

потреби. Від адекватності усвідомлення спільнотою об'єктивних потреб залежить відповідність етнонаціональних інтересів суспільній доцільності, сучасне і майбутнє самої спільноти. Саме тут ми маємо справу вже з «фактором» – інтересом, що спонукає індивіда чи етнічний колектив до дії, викликає реакцію зовнішнього середовища на свій прояв. Саме тому етнонаціональний фактор виступає приведеним у дію внутрішнім потенціалом етнічної спільноти, що безпосередньо або опосередковано впливає на розвиток процесів у суспільстві в цілому. Етнонаціональний фактор включає всю сукупність проявів етнічності у найрізноманітніших сферах суспільного буття: у власне культурній, економічній, соціальній, політичній тощо. Тобто діапазон інтересів спільноти визначає і поле прояву етнонаціонального фактора⁷.

Всі названі підходи в якійсь мірі розкривають зміст поняття «етнонаціональний фактор», проте, на нашу думку, потрібне комплексне визначення. З нашої точки зору, термін «етнонаціональний фактор» варто розглядати як:

1) показник активності етнонаціональної спільноти у різних сферах суспільного буття (економічній, політичній, культурній, соціальній та ін.);

2) активний потенціал етнонаціональної спільноти, що в залежності від задоволення або не задоволення основоположних інтересів цієї спільноти, має конструктивний (позитивний) або деструктивний (негативний) вплив на життя всього суспільства;

3) збудник регіональних інтересів у багатонаціональному середовищі.

Слід звернути увагу, що основним у цьому визначенні є саме словосполучення «активність етнонаціональної спільноти». Етнонаціональний фактор не може бути пасивним. Це тільки рушійна сила, певні дії, активність і аж ніяк не бездіяльність. Бездіяльність колективного агента вказує на відсутність етнонаціонального фактора. Підкреслюємо, що він проявляється тільки в діяльності колективного агента – спільноти, що захищає свої групові права, як етноса або нації. Етнонаціональний фактор відсутній при захисті прав або задоволенні інтересів окремого індивіда-представника того чи іншого етносу або нації.

Отже, аналізуючи наукове опрацювання основних питань у сфері етнонаціональних процесів, дослідник стикається з такими проблемами як невелика кількість вітчизняних фундаментальних праць з цієї проблематики і тематична плутанина окремих визначень у понятійно-категоріальному апараті, що потребують в сучасних умовах більш чіткого пояснення. Основоположними у питанні визначення поняття «етнонаціональний фактор / чинник» є роботи таких вітчизняних науковців: Л. Шкляр, П. Надолішний, В. Ананьїн. Кожен автор дає власне визначення і пов'язує етнонаціональний фактор з прагненням реалізації інтересів етнонаціональною спільнотою (В. Ананьїн); з мотивами соціальної поведінки цих спільнот (Л. Шкляр); з інтересом, внутрішнім потенціалом спільноти, що спонукає її до дії (П. Надолішний).

В українській етнополітиці одночасно використовуються поняття «етнонаціональний чинник» та «етнонаціональний фактор». На нашу думку, доцільним при дослідженні етнонаціональних процесів є вживання саме поняття «етнонаціональний фактор», щоб уникнути термінологічної плутанини і сприяти однозначному розумінню об'єкту дослідження між науковцями різних країн. Крім того, потрібне комплексне його визначення.

З нашої точки зору, етнонаціональний фактор варто розглядати як: показник активності етнонаціональної спільноти у різних сферах суспільного буття; активний потенціал етнонаціональної спільноти, що в залежності від задоволення або не задоволення основоположних інтересів цієї спільноти, має конструктивний (позитивний) або деструктивний (негативний) вплив на життя всього суспільства; збудник регіональних інтересів у багатонаціональному середовищі.

Уточнене визначення поняття «етнонаціональний фактор» буде використовуватися при розробці проблеми прояву вищевказаного фактора у політичному процесі, зокрема у регіональному політичному процесі в Україні.

1. *Андріяш В.І.* Державна етнополітика України в умовах глобалізації: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. С. 6. 2. Там само. С. 9. 3. Там само. С. 10. 4. Там само. С. 10. 5. *Шкляр Л.Є.* Етнонаціональні чинники державотворення: політологічний аналіз: автореф. дис. ... д-ра політичних наук: 23.00.02; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 1996. С. 11. 6. *Ананьїн В.О.* Етнонаціональний чинник безпеки сучасного поліетнічного суспільства (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... д-ра філософських наук: 09.00.03; НАН України; Інститут філо-

софії ім. Г.С. Сковороди. Київ, 1998. С. 29-30. 7. *Надолішній П.І.* Етнонаціональний аспект адміністративної реформи в Україні (теоретико-методологічний аналіз): автореф. дис. ... д-ра наук з держ. Управління: 25.00.01; Українська Академія державного управління при Президентові України. Київ, 1999. С. 15-16.

Cherвениак Krystyna. Ethnonational factor as an object of scientific research

Ethnonational factor as an object of scientific research is poorly understood. Nevertheless political stability and social peace in the country depends on the consideration of ethnonational features in the state policy.

This is a Ukrainian term purely. It is rather difficult to translate into other languages. The appearance is caused the need to stress not only processes of ethnic renaissance, but nation-building, that taking place in our country in parallel.

Categorical apparatus needs further improvement. Cause the development of this issue is certainly faced with a lack of clear understanding the term «ethnonational factor» in the scientific community and a small number of Ukrainian fundamental works in this field.

The fundamental here are works of our domestic scientists as L. Shkliar, P. Nadolishniy V. Ananyin. Each author gives his own definition: ethnonational factor binds with the desire to pursue interests of ethnonational community (V.Ananyin); based on the social behavior of these communities (L.Shkliar); with interest, internal potential of community, prompting her to action (P.Nadolishniy).

There are used terms «ethnonational «chynnnyk»» and «ethnonational factor» in the Ukrainian ethnic policy simultaneously. Using the term «ethnonational factor» appropriates here, because avoiding terminological confusion and simplifies the understanding of the object of research between scientists in different countries.

In article developed author's own definition of ethnonational factor that will be used in further research in the field of ethnic and national relations. It refers as:

1. An activity indicator of ethnic and national communities in various spheres of the social life.

2. An active potential of ethnonational community that, according to the fulfilling or unmet fundamental interests of this community, has constructive (positive) or destructive (negative) impact on the whole society.

3. An activator of regional interests in a multinational environment.

Key words: ethnonational factor, ethnonational community, ethnonational relations, ethnicity, research, scientific concept.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321.01

І. О. КРЕСІНА
В. П. МИРОНЕНКО

УЧАСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОАЛІЦІЯХ В УКРАЇНІ

Проаналізовано кількісні підходи до класифікації парламентської коаліції, запропоновані В. Гемсоном, Е. Доунсом, У. Райкером (за загальною кількістю учасників та за кількістю партій); розглянуто історію створення коаліцій депутатських фракцій в Україні після конституційної реформи 2004 року. Встановлено, що в Україні найбільш популярною є коаліція мінімальної більшості, до складу якої входять в середньому три партії.

Ключові слова: політична партія, парламентська коаліція, конституційна реформа.

Кресина І. А., Мироненко В. П. Участие политических партий в парламентских коалициях в Украине

Проанализированы количественные подходы к классификации парламентской коалиции, предложенные В. Гэмсоном, Э. Доунсоном, У. Райкером (по общему количеству участников и по количеству партий); рассмотрено историю создания коалиции депутатских фракций в Украине после конституционной реформы 2004 года. Установлено, что в Украине наиболее популярной

© КРЕСІНА Ірина Олексіївна – доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

© МИРОНЕНКО Віталій Петрович – здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

является коалиция минимального большинства, в состав которой входят в среднем три политических партии.

Ключевые слова: политическая партия, парламентская коалиция, конституционная реформа.

Kresina Iryna, Myronenko Vitaliy. The participation of political parties in parliament coalitions in Ukraine

The quantitative approaches to the classification of a parliamentary coalitions, proposed by W. Gamson, A. Downs, W. Riker (the total number of participants and the number of parties) are analyzed; the history of the creation of the deputy fractions coalition in Ukraine after the constitutional reform of 2004 is considered. Authors state that in Ukraine the most popular is the minimum majority coalition, which includes an average of three political parties.

Key words: political party, parliamentary coalition, constitutional reform.

Значний вплив на інституціоналізацію партійної системи України мав не лише перехід до пропорційної системи виборів до Верховної Ради України, а й впровадження конституційного інституту коаліції депутатських фракцій у парламенті. Законодавче закріплення положення про парламентську більшість, яка формувалася не з окремих депутатів, що було характерно для ситуативних пропрезидентських коаліцій у попередні скликання Верховної Ради України, а саме з політичних партій, що пройшли до парламенту та отримали достатню кількість мандатів для створення депутатської фракції (15 народних депутатів), чіткіше визначало політичну відповідальність партій за успіхи чи невдачі діяльності уряду, стимулювало посилення ідеологічної ідентифікації та зміцнювало партійну лояльність. Як саме впливала коаліційна політика на діяльність політичних партій, і буде проаналізовано у цій статті.

Виходячи із кількісних критеріїв у політичній науці прийнято класифікувати парламентські коаліції за загальною кількістю учасників та за кількістю політичних партій, що підписали коаліційну угоду. Що стосується загальної кількості учасників, то прийнято розрізняти мінімально виграшну коаліцію, коаліцію мінімального розміру та надлишкову коаліцію. Найбільш поширеною є мінімально виграшна коаліція. Концепція мінімально виграшної (переможної) коаліції була описана У. Райкером¹, який виходив з того, що, приймаючи рішення про участь в уряді, політики виходять виключно з бажання отримати владу чи престиж завдяки міністерсь-

ким посадам, тому вони не схильні ділитися можливими вигодами з іншими учасниками політичного процесу. Відповідно коаліції повинні бути достатньо великими, щоб забезпечити більшість у законодавчому органі, але не більшими і не меншими. «Кооперативні рішення з n-персонами, – зазначає У. Райкер, – стосуються поділу виграшу від формування коаліції серед її членів, тоді як принцип розміру стосується кількості \ числа членів чи ваги членів коаліції, що перемогла. У політичних ситуаціях, аналогічних іграм з n-персонами і постійною сумою, учасники з явною і повною інформацією – так стверджує принцип – формують мінімальні переможні коаліції, тобто коаліції настільки великі, щоб вони були достатніми для перемоги і не більше того»².

Таким чином У. Райкер змінює передумову формування коаліції, запропоновану Е. Доунсом³, на думку якого політичні партії намагаються максимізувати більшість. Замість цього він стверджує, що партії при формуванні коаліцій не прагнуть платити за голоси більше, ніж це потрібно для перемоги. Відтак прагнення максимізувати свою владу обмежується цілком прагматичним міркуванням: можна перемогти з меншими затратами при коаліційному поділі добичі, якою в даному випадку може слугувати поділ місць в уряді чи зайняття ключових посад у парламенті та його органах (комітетах, комісіях). Очевидно, що чим більша за розміром коаліція, тим менша частка влади припадає на кожного учасника, незалежно від того, чи це індивід, чи партія. Вимога наявності «ясної і повної інформації» також не є випадковою. В. Райкер стверджує, що неякісна і неповна інформація, доступна потенційним учасникам коаліції, підштовхуватиме їх до збільшення розміру переможної коаліції. Показником «мінімальної вигратної коаліції» є те, що при виході з неї якої-небудь партії вона втрачає статус переможної.

У даному підході найважливішим показником є кількість партій, що уклали союз, а не загальна кількість учасників. Це пов'язано з необхідністю скорочення затрат на формування і підтримку коаліцій, оскільки за великої кількості партій складніше досягти згоди, важче отримати повну інформацію, складніше вести перемовини. Коаліція з мінімальною кількістю партій є гнучкішою і стабільнішою. Ці прості міркування дають підстави говорити, що з усього

набору мінімально виграшних коаліцій будуть вибрані найбільш «дешеві» коаліції.

Використання моделі мінімально виграшної коаліції дає змогу спрогнозувати щодо майбутнього поділу сил у парламенті, однак не дає чіткої відповіді на питання, яка ж з мінімально виграшних коаліцій є найбільш реальною. Усі можливі коаліції за умови дотримання основних вимог моделі мають рівні шанси на реалізацію.

В. Гемсон ввів поняття коаліції мінімального розміру, що об'єднує лише найменшу необхідну кількість учасників, яка дає мінімальну перевагу при формуванні парламентської більшості. На відміну від мінімально виграшної коаліції вона вимагає наявності мінімально можливої кількості мандатів для створення чи контролю над більшістю у парламенті⁴. Дана модель намагається відповісти на поставлене вище питання про реальність певної коаліції, але також без урахування політичних відмінностей між майбутніми партнерами⁵. Тут використовується додатковий критерій для оцінки раціональності сформованих коаліцій, який включає ставлення учасників коаліцій до поділу влади між собою. У цьому випадку кожен прагнутиме сформувати коаліції з мінімальною кількістю учасників для того, щоб максимізувати владу всередині коаліції.

Надлишкові коаліції налічують набагато більшу кількість учасників, ніж це потрібно для забезпечення більшості у законодавчому органі. Вони утворюються відносно рідко і, як правило, тоді, коли парламентські партії мають схожі програмні позиції. Виходячи з цієї схожості включення до уряду однодумців гарантує зменшення можливості для конфліктів та нестабільності, що виникають в результаті виключення людей, що можуть легко перейти на бік опозиції. Надлишкова більшість також гарантує високий ступінь лояльності її учасників, оскільки виключення одного чи кількох партнерів, що перетворюються у внутрішнє джерело конфліктів, не здатне позбавити коаліцію підтримки більшості законодавців. Такий тип коаліції є типовим для Фінляндії, Італії, Нідерландів.

За кількістю політичних партій, що підписали коаліційну угоду, можна виділити дво- (три-, чотири, п'яти-...) партійні та загальні (великі, всеохопні) коаліції. Багато теоретичних досліджень процесу формування парламентських коаліцій фокусують увагу на розмірі чи кількості місць, які має партія, що претендує на роль ініціатора

коаліції. Більшість теоретичних моделей виходять з того, що найбільше шансів стати ініціатором коаліції має найбільша за розміром партія⁶ чи та, яка має найбільше представництво у законодавчому органі⁷. Відповідно форматор на власний розсуд вирішує, скількох партнерів він потребує для створення коаліції: одного чи кількох.

Велика коаліція має місце, коли основні політичні партії держави, ті, що вважаються основними конкурентами за владні посади, об'єднуються для коаліційного уряду. Формування коаліції між двома природними конкурентами є особливо складним з огляду на тривале історичне суперництво між ними.

Німеччина має досвід низки великих коаліцій між Союзом християнських демократів (Christlich Demokratische Union Deutschlands, CDU) та соціал-демократами (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD), традиційними суперниками, які об'єднали зусилля для формування уряду. Аналогічно в Австрії, Ізраїлі, Італії основні політичні партії, що зазвичай опонують одна одній, формували великі коаліції.

Великі коаліції можуть виникати у моменти національних політичних криз, оскільки жодна інша конфігурація неможлива чи для обмеження впливу однієї чи більше другорядних партій. Традиційно Великобританія вдається до створення великої, всеохопної коаліції лише в часи війни чи серйозної економічної кризи, оскільки її мажоритарна виборча система досить рідко дає на виході парламент, в якому жодна партія не отримує більшості місць. Коли жодній партії не вдається здобути більшість мандатів у законодавчому органі, як це було за часів правління уряду лейбористів у 1974-1979 роках, коаліція створюється фактично, що не відображається у назві.

Уряди національної єдності на основі загальної коаліції формують тоді, коли країна стикнулася з внутрішньою політичною кризою. Його члени беруть на себе відповідальність за наглядом розвитку нової конституції та інших фундаментальних реформ.

Передумови для створення парламентської коаліції або ж коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України були закладені Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, які набули чинності з 1 січня 2006 року. Під нею розуміється добровільне об'єднання депутатських фракцій (а не окремих депутатів), котре формується у Верховній

Раді за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій, чисельність якого має становити більше половини парламенту. Іншими словами, формування коаліції меншості, що характерно для низки європейських країн, в Україні не передбачено.

Парламентські коаліції в Україні

Назва	Учасники	Дата
Коаліція демократичних сил	Блок Юлії Тимошенко, Блок «Наша Україна» та Соціалістична партія України	22 червня – 7 липня 2006 року (243 депутати)
Антикризова коаліція (з 23 березня 2007 – Коаліція національної єдності)	Партія регіонів, Соціалістична та Комуністична партії України	7 липня 2006 – 30 вересня 2007 року (238 депутатів)
Коаліція демократичних сил	Блок Юлії Тимошенко, «Наша Україна – Народна самооборона»	30 вересня 2007 – 16 вересня 2008 року (227 депутатів)
Коаліція національного розвитку, стабільності та порядку	Блок Юлії Тимошенко, Блок «Наша Україна – Народна самооборона» (частково) та Блок Литвина	9 грудня 2008 року – 2 березня 2010 року (218 депутатів)
Коаліція «Стабільність і реформи»	Партія регіонів, Комуністична партія, Блок Литвина та окремі депутати (БЮТ, НУНС, позафракційні)	11 березня – 30 вересня 2010 року (235 депутатів)
Європейський вибір	ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», УДАР, депутатські фракції «Економічного розвитку» та «Суверенної європейської України»	27 лютого – 24 липня 2014 року (255 депутатів)
Європейська Україна	Народний фронт, Блок Петра Порошенка, «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка та ВО «Батьківщина»	27 листопада 2014 року – дотепер (255 депутатів на момент створення)

Незважаючи на спільну перемогу в ході Помаранчевої революції Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ), Партії «Наша Україна» (НУ) та Соціалістичній партії України (СПУ) знадобилося майже три місяці після дострокових парламентських виборів 23 березня 2006 року, щоб підписати угоду про створення «Коаліції демократичних сил», яка 22 червня була надіслана Президенту України.

Учасники коаліції разом Президентом України вважали, що вони зобов'язані забезпечити гідні умови життя і рівні можливості для всебічного розвитку кожного громадянина, зміцнення громадянського суспільства та утвердження ефективної й відповідальної влади на всіх рівнях, побудову конкурентоспроможної національної економіки та перетворення України на рівноправного члена спільноти розвинутих європейських держав. Програма побудована на принципах патріотизму, чесності та відкритості політичних процесів, професіоналізму та ефективності у прийнятті рішень; відображає узгоджену позицію сторін і ґрунтується на положеннях Програми Президента України Віктора Ющенка та програм суб'єктів коаліції.

Підписанню коаліційної угоди 2006 року передувало укладення Меморандуму про створення коаліції демократичних сил 13 квітня 2006 року, більша частина положень якого ввійшла у текст коаліційної угоди. У його п. 6 зазначалося, що Угода про коаліцію готується на основі принципів, передбачених в проекті Меморандуму про створення коаліції демократичних сил, що був підготовлений до підписання в день проведення виборів 26 березня. Меморандум передбачав, що політична сила коаліції, яка здобула найбільшу кількість голосів на виборах, пропонує кандидатуру прем'єра. Згідно даних Центральної виборчої комісії на виборах перемогли: Партія регіонів – 32,14% (186 мандатів), БЮТ – 22,29% (129 мандатів), Блок «Наша Україна» – 13,95% (81 мандат), СПУ – 5,69% (33 мандати) і Комуністична партія – 3,66% (21 мандат). Оскільки БЮТ мала всі підстави претендувати на пост прем'єр-міністра, то НУ розраховувала отримати посаду Голови ВРУ для П. Порошенка, що суперечило прагненням СПУ.

Однак, незважаючи на закріплені в угоді положення про відсутність права вето в її учасників щодо кадрових пропозицій інших, СПУ уже через тиждень після підписання угоди почала вимагати

від НУ не висувати на посаду спікера П. Порошенка, оскільки це відродить старий конфлікт з Ю. Тимошенко, що призвів до розпаду «помаранчевої команди». Фактичним кінцем коаліції демократичних сил стало голосування на посаду Голови ВРУ 6 липня 2006 року, коли кандидатура лідера СПУ О. Мороза була підтримана Партією регіонів (ПР) та Комуністичною партією України (КПУ).

У результаті 7 липня ПР, СПУ та КПУ підписали угоду про створення «Антикризової коаліції», переговори про можливість вступу до якої почала вести НУ. Планувалося, що після підписання Універсалу національної єдності будуть закладені підвалини для широкої коаліції під умовною назвою «Коаліція національної єдності». Однак згодом члени НУ почали звинувачувати ПР у порушенні умов Універсалу і відмовилися від подальшої участі в коаліції, яка поступово збільшувала кількість своїх членів за рахунок окремих депутатів. Ініціатори антикризової коаліції розраховували залучити на свою сторону 300 депутатів для внесення змін до Конституції.

Сумніви щодо легітимності другої парламентської коаліції виникли через спосіб її утворення. Реалізуючи політичну реформу, законодавці не потурбувалися детально виписати у Конституції та законах України порядок формування та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у парламенті. Згідно конституційних положень, коаліція формується депутатськими фракціями. Однак в ході формування антикризової коаліції її членами ставали окремі депутати, а не фракції, що низка авторів вважала антиконституційним. «Антикризова коаліція визнавала своїми суб'єктами окремих народних депутатів України, які не входять до парламентських фракцій, що утворили Антикризову коаліцію, чим, на наш погляд, створюються умови для порушення положень частини шостої ст. 83 Конституції України та спотворення результатів виборів»⁸.

Результатом затяжних протистоянь між опозицією та більшістю стало видання Президентом України указу про розпуск парламенту 2 квітня 2007 року, який був визнаний коаліцією неконституційним. Але зрештою вибори були проведені 30 вересня 2007 року і принесли перемогу опозиційним силам: БЮТ та Нашій Україні – Народній самообороні (НУ-НС), які отримали більше голосів, ніж ПР, КПУ та Блоку Литвина разом. Їм вдалося сформувати коаліцію демократичних сил з 227 депутатів.

Через вихід з коаліції окремих депутатів на вересень 2008 року фактично сформувалася коаліція між БЮТ та ПР, які так і не змогли оформити свої відносини, що призвело до підписання указу про розпуск парламенту. Однак КМУ гальмував проведення виборів, відмовляючись виділяти кошти на них, і 9 грудня 2008 року між частинами БЮТ, НУ-НС та Блоком Литвина була підписана угода про створення нової Коаліції національного розвитку, стабільності та порядку, що проіснувала до березня 2010 року.

Після перемоги на президентських виборах В. Януковича відбулося чергове переформатування парламенту, в результаті чого 11 березня 2010 року було створено коаліцію «Стабільність і реформи» у складі ПР, КПУ, Блоку Литвина та перебіжчиків з БЮТ та НУ-НС.

30 вересня 2010 року Конституційний Суд України визнав неконституційним закон про політичну реформу і повернув Конституцію у редакції 1996 року, що знімало необхідність формування парламентської коаліції, яка набувала статусу парламентської більшості.

Після того, як 22 лютого 2014 року Верховна Рада відновила дію Конституції 2004 року, виникла необхідність формування парламентської коаліції. «Визнаючи волю, демократичний та європейський вибір Українського народу, проголошені та утверджені на Євромайдані; прагнучи зберегти територіальну цілісність та державний суверенітет України; піклуючись про відновлення громадського миру і спокою в Україні; спираючись на підтримку і довіру наших виборців; сповідуючи цінності демократії; керуючись у своїх діях пріоритетом прав і свобод людини, принципом верховенства права і захистом національних інтересів держави; усвідомлюючи спільну відповідальність за ситуацію в державі»⁹, представники БЮТ, УДАРу, Свободи та новостворених депутатських груп «Суверенна європейська Україна» та «Економічний розвиток» 27 лютого створили коаліцію «Європейський вибір». Законодавча неврегульованість процесу формування і внесення змін до складу коаліції перешкождали встановленню точної кількості депутатів-учасників. Так, 15 травня один з депутатів-коаліціантів подав заяву про вихід з її складу, однак його заява не була доведена до відома членів Коаліції та не була оголошена на пленарному засіданні парламенту¹⁰. Це дало йому підстави ставити під сумнів легітимність існуючої

коаліції, оскільки невідома кількість аналогічних заяв, які могли мати місце. Більше того, близько 20 народних депутатів України, які увійшли до її складу (зокрема А. Аваков, В. Кличко, С. Кубів, О. Махніцький, П. Порошенко, П. Петренко, А. Парубій, В. Ярема, А. Яценюк) достроково припинили повноваження народних депутатів України. 24 липня «Європейський вибір» припинив своє існування після виходу УДАРу і «Свободи», а дострокові парламентські вибори були проведені 26 жовтня 2014 року.

За їх результатами через місяць, 27 листопада, було підписано угоду про створення коаліції «Європейська Україна»¹¹, до складу якої увійшли Народний фронт, Блок Петра Порошенка, «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка та ВО «Батьківщина». Основна увага в тексті угоди була приділена пропозиціям щодо реформування в 17 напрямках із зазначенням конкретних строків виконання тих чи інших завдань. Регламент визнавав неможливим приєднання фракції «Опозиційний блок» через принципові політичні розбіжності. В тексті угоди знову з'явився пункт про взаємодію з парламентською опозицією. Новацією став пункт, згідно з яким вихід зі складу коаліції однієї чи кількох депутатських фракцій при збереженні необхідної кількості членів коаліції в 225 депутатів, не є підставою для припинення її діяльності.

Отже, найбільшу кількість членів в історії сучасної незалежної України мала коаліція Європейський вибір з 255 депутатами, а коаліція меншості з 218 депутатами проіснувала найдовше – Коаліція національного розвитку, стабільності і порядку (9 грудня 2008 – 2 березня 2010). Що стосується термінів, то найменш життєздатною виявилася перша коаліція, а фактично найдовше проіснувала п'ята коаліція – з 2010 по 2014 рік, яка після скасування політичної реформи у 2010 року набула статусу парламентської більшості. З шести коаліцій, які було створено починаючи з 2006 року, п'ять були коаліцією мінімального розміру, до складу яких входили в середньому три партії. Лише дві останні парламентських більшості налічували п'ять учасників.

1. *Riker W.* The theory of political coalitions. New Haven: Yale University Press, 1962. 300 p. 2. *Riker W.* The entry of game theory into political science // Weintraub E. Toward a History of Game Theory. Durham, London: Duke University

Press, 1992. P. 201-234. **3.** *Downs A.* An economic theory of democracy. N.-Y.: Harper & Row Publishers, 1957. 310 p. **4.** *Gamson W.* A Theory of coalition formation // *American Sociological Review*. 1961. Vol. 26. P. 373-382. **5.** *Lijphart A.* Democracies. Patterns of majoritarian and consensus government in twenty-one countries. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1984. P. 49. **6.** *Austen-Smith D., Banks J.* Elections, coalitions, and legislative outcomes // *American Political Science Review*. 1988. Vol. 82. P. 408. **7.** *Baron D., Ferejohn J.* Bargaining in legislatures // *American Political Science Review*. – 1989. – Vol. 83. – P. 1205. **8.** *Александрова Н.В., Коліушко І.Б.* Розвиток публічного права в Україні (доповідь за 2005-2006 роки). Київ: Центр політико-правових реформ, 2007. С. 63. **9.** У Верховній Раді створено коаліцію «Європейський вибір» – 250 депутатів. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/27/7016499/>. **10.** *Немилостивий В.* Коаліція: реальність чи міраж? URL: http://blogs.lb.ua/vitaliy_nemilostiviy/273753_koalitsiya_realnist_chi_mirazh_.html. **11.** *Коаліційна угода.* URL: http://samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koalitsiyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf.

***Kresina Iryna, Myronenko Vitaliy.* The participation of political parties in parliament coalitions in Ukraine**

In political science two approaches, based on the quantitative criteria, are applied to classify parliamentary coalition: by the total number of participants and by the number of political parties that signed the coalition agreement. As for the total number of participants, it is customary to distinguish between minimal winning coalition, the minimal coalition and the surplus coalition. According to the number of political parties that signed the coalition agreement, we can distinguish two (three, four, five ...) parties and general (grand, national unity) coalition.

A grand coalition occurs when the main political parties in the state, that are the major competitors for power positions, cooperate to form a coalition government. The formation of a coalition between two natural competitors is particularly difficult because of their long historical rivalry.

National unity government based on the great coalition is formed when the country is faced serious internal political crisis. Its members take responsibility for the supervision of the new constitution and other fundamental reforms.

Prerequisites for creating a parliamentary coalition or a coalition of parliamentary factions in the Verkhovna Rada of Ukraine was laid by the Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine» dated December 8, 2004, which came into force on 1 January, 2006. It means a voluntary association of deputy factions (not individual members), which is formed in the Parliament after election and on the basis of agreed political positions, and its number should be more than half of the parliament. In other words, the formation of a minority coalition, which is typical of a number of European countries, in Ukraine is not provided.

The largest number of members in the history of independent Ukraine had the Coalition of European choice (255 deputies), but the minority coalition of 218 deputies lasted the longest – the Coalition of national development, stability and order (9 December 2008 – 2 March 2010). As for the timing, it was the least viable was the first coalition, but actually lasted the longest fifth coalition – from 2010 to 2014, which, after the abolition of political reform in 2010 acquired the status of a parliamentary majority. Of the six coalitions that been created since 2006, the five were the minimal coalition comprised of an average of three parties.

Key words: political party, parliamentary coalition, constitutional reform.

УДК 327.7

В. П. ГОРБАТЕНКО
О. М. СТОЙКО

ДОСВІД МІЖНАРОДНИХ ОПЕРАЦІЙ З ПОСТКОНФЛІКТНОЇ ВІДБУДОВИ*

Проаналізовані ключові елементи програм РДР (роззброєння, демобілізація та реінтеграція / реконструкція), що входять до комплексу заходів операцій з підтримання миру, що здійснюються ООН протягом останніх десятиліть. Виділено основні проблеми у ході їх реалізації та з'ясовано причини невдач.

Ключові слова: пост конфліктна відбудова, миротворча операція, реінтеграція, розвиток.

Горбатенко В. П., Стойко Е. М. Опыт международных операций постконфликтной реконструкции

Проанализированы ключевые элементы программ РДР (разоружение, демобилизация и реинтеграция / реконструкция), входящих в комплекс мер операций по поддержанию мира, осуществляемых ООН на протяжении

© ГОРБАТЕНКО Володимир Павлович – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

© СТОЙКО Олена Михайлівна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена в рамках наукового проекту «Модель етнопонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму» в межах цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Інтеграція Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України: історичний досвід, сучасні виклики, перспективи»

последних десятилетий. Выделены основные проблемы в ходе их реализации и определены причины неудач.

Ключевые слова: постконфликтная реконструкция, миротворческая операция, реинтеграция, развитие.

Gorbatenko Volodymyr, Stoyko Olena. The experience of international missions on post conflict reconstruction

The key elements of DDR programs (disarmament, demobilization and reintegration / reconstruction), which are the part of peacekeeping missions, conducted by the United Nations during the last decades, are analyzed. The main problems with their implementation are defined and the reasons of failure are specified.

Key words: post conflict reconstruction, peacekeeping mission, UN, reintegration, development.

Ключовими завданнями мирного процесу є забезпечення миру, демобілізації, роззброєння та допомога у постконфліктній реконструкції та розвитку. Якщо ці цілі не реалізуються, мир не може вважатися консолідованим. З 1989 року майже всі випадки багатонаціональних миротворчих операцій та операції з підтримання миру не були повністю реалізовані з огляду на перераховані вище цілі.

У вивченні цих ініціатив з підтримки миру можна виділити дві принципових проблеми, які, якщо не вирішити на ранніх етапах та виправити, можуть ускладнити саму місію та поставити під загрозу мир: 1) пов'язані з формуванням та підтриманням безпечного середовища та 2) зумовлені браком координаційних зусиль серед регіональних та міжнародної спільноти, різними групами, залученими до мирної місії.

Створення безпечних умов має передувати забезпеченню стабільності, що вимагає чіткої політичної волі та керівництва. Забезпечення високого рівня безпеки між воюючими сторонами має безпосередній вплив на їх бажання демобілізації та роззброєння. Багато невдач миротворчих операцій під егідою ООН 1980-1990-х років були прямо пов'язані із цим питанням, зокрема це стосується Анголи, Сомалі, колишньої Югославії, Ліберії, Сьера-Леоне.

Аналогічно важливість комплексної координації забезпечує єдність управління для забезпечення безпеки в ході фази підтримання миру; впливає на можливість стабільного розвитку через скоординовані зусилля міжнародної та регіональних спільнот. Брак коорди-

нації впливає майже на всі місії з підтримки миру з 1980-х років, хоча більшість зусиль з огляду на це можна бачити у відносно успішних переходах, таких, як Гаїті, Камбоджа, Мозамбик, Намібія та Східний Тимор.

Очевидно, що відсутність безпечного середовища в ході миротворчого процесу нівелює усі інші зусилля із зміцнення миру, як це трапилося в Анголі та Сомалі. Брак координації не лише наражає місію на небезпеку, але, що більш важливо, сповільнює чи зриває етап постконфліктної реконструкції, де акцент робиться на підтриманні закону і порядку, створенні інфраструктури, демілітаризації суспільства та стабільного розвитку.

Роззброєння, демобілізація та реінтеграція / реконструкція (РДР, disarmament, demobilization and reintegration / reconstruction) стали інтегральною частиною постконфліктної мирної консолідації ООН і є характерною рисою мандату на операції з підтримання миру ООН протягом останніх 20 років¹. Інколи вживається і поняття РДРРР – роззброєння, демобілізація, репатріація, реінтеграція та розселення, що також є стратегією усіх миротворчих операцій ООН після завершення збройної фази конфлікту.

Цей тип стратегії є ключовим елементом програм щодо стабілізації спільнот, зруйнованих конфліктами, так і створенні передумов для їх довгострокового розвитку. Зазвичай РДР інтегрована у загальний мирний процес на етапі проведення мирних переговорів та є складовою операцій з підтримання миру та діяльність з будови миру. Роззброєння передбачає збір, документування, контроль та вилучення стрілецької зброї, амуніції, вибухівки, важкого та легкого озброєння у комбатантів і, досить часто, у мирного населення. Демобілізація – це офіційне і контрольоване звільнення активних комбатантів зі збройних сил і угруповань². Реінтеграція – процес, в ході якого колишні комбатанти отримують цивільний статус, працевлаштування та певний дохід. Це політичний, соціальний та економічний процес без чітких часових рамок, що відбувається у громадах на місцевому рівні.

Цілями РДР є сприяння стабільності та безпеці у постконфліктному середовищі, що дає початок відновленню та розвитку. РДР допомагає створити сприятливе середовище для політичного та мирного процесів через врегулювання питань безпеки, що вини-

кають, коли колишні комбатанти намагаються пристосуватися до нормального життя, в ході важливого транзитного періоду від конфлікту до мирного розвитку.

Накопичення зброї у ході затяжного насильницького конфлікту без чіткої програми роззброєння та знищення в кінці кожного циклу насильства, означає, що вона буде доступна для учасників нового насильницького конфлікту. Прозорість кордонів, слабкість перехідної держави, корупція серед чиновників, поява організованих кримінальних мереж дає змогу відносно легко постачати зброю на певні території. Для цивільного населення зброя, яка потрапляє до них через безпосередню роздачу воюючими сторонами чи через нелегальний ринок, також стає інструментом виживання.

У країнах, що перебувають у фазі збройного конфлікту, існує потреба у великій кількості військових чи паравійськових кадрів та спроможності оновлювати живу силу на постійній основі. Зазвичай ці держави не мають професійної армії і не всі повстанські сили професійно навчаються, у результаті чого досить поширеним явищем є впровадження військової повинності чоловіків, жінок, дітей для поповнення збройних угруповань. Очевидно, що воєнні навички дуже відрізняються від тих, що потрібні у мирному житті, тому особам, які вижили завдяки використанню чи загрозі використання збройного насильства, досить важко існувати в новому, мирному середовищі. Заради виживання в цих умовах вони часто вдаються до розбою або стають членами організованих злочинних груп.

Цивільне населення та інфраструктура держави у конфліктних зонах найчастіше стають об'єктами насильства. Цивільне населення часто використовується як інструмент ведення війни завдяки: переміщенню громад, що створює проблеми адаптації та примирення у постконфліктний період; знищенню врожаю, що ускладнює ведення бойових дій для конкуруючих угруповань, але і загрожує голодом селянам; мінуванню, що утруднює постконфліктну реконструкцію сільських територій; поширенню зброї серед цивільного населення, яке створює перешкоди для завоювання територій, але і створює проблеми із злочинністю та насильством у постконфліктній фазі тощо.

Руйнування інфраструктури не лише ускладнює та сповільнює військові операції, але також дає час воюючим сторонам для набору,

озброєння та тренування населення. Знищення видобутку природних ресурсів та транспортної інфраструктури перешкоджає конкурентам отримувати економічну вигоду, але ускладнює відновлення держави у майбутньому. Можливо, найбільшою шкодою для інфраструктури у країні, що зазнала конфлікту, є руйнування системи державного управління, в якій законодавчі та судові органи є найпершими жертвами, за якими йдуть місцева влада, ЗМІ, державна служба загалом та поліція та збройні сили зокрема.

РДР стимулює комбатантів стати активними учасниками мирного процесу через: вилучення зброї; ліквідацію військових структур, їх соціальне та економічне інтегрування у суспільство. Реінтеграція, як ключовий елемент РДР, – це «процес, в якому колишні комбатанти отримують цивільний статус, працевлаштовуються та отримують дохід. Реінтеграція є природнім соціальним та економічним процесом з відкритими часовими рамками, і має місце насамперед в спільнотах на місцевому рівні. Це частина загального розвитку країни та національної відповідальності, і часто вимагає довготривалої зовнішньої допомоги»³.

Зовнішня допомога набуває форми програм з реінтеграції, що надають міжнародну допомогу у формі готівки, виділення житла, землі, їжі, одягу, медицини, навчання мирним професіям, щоб допомогти екс-комбатантам утвердитися економічно і отримати соціальне та політичне прийняття.

Програми складаються з діяльності, необхідної для досягнення «очевидної» чи «суттєвої» реінтеграції у поствоєнних спільнотах. Фокус на суттєвості дає змогу відрізнити зусилля з реінтеграції від надання допомоги екс-комбатантам у ході конфлікту (яку називають «відновленням» у термінології ООН та у більшості літератури з РДР)⁴. Ця відмінність відділяє процес реінтеграції від інших миротворчих програм, що, у найкращому випадку, можуть прискорити, а не призупинити цей процес⁵.

Акторами реінтеграції є ті, хто керують або ж залучені до процесу реінтеграції. Вони включають місцевих акторів, таких, як лідери громад, та представники приватного сектора; державних акторів постконфліктної країни, включаючи відповідні урядові підрозділи, агентства та національні комісії для РДР; міжнародних акторів. Міжнародні актори представлені ООН та її агентствами:

Програмою розвитку ООН, Дитячим фондом Об'єднаних націй, Верховним комісаром з питань біженців, Всесвітньою продовольчою програмою, секцією РДР Департаменту операцій з підтримання миру. Вони також включають Світовий банк, Європейський Союз, міжнародні організації з розвитку та допомоги, такі, як Міжнародна організація праці, урядові агентства з розвитку (такі, як USAID, GTZ), міжнародні посередники тощо.

Реінтеграційні актори прагнуть досягнення цілей, які активно формують (а не просто відображають) розвиток та політику безпеки у постконфліктних державах. Реінтеграція також здійснюється одночасно з іншими завданнями та процесами. Хоча деякі дослідження РДР також розглядають наслідки роззброєння, демобілізації та реінтеграції для мирної відбудови, однак серед дослідників уже склався консенсус, що кожен з цих процесів пересікається з іншим і може їх доповнювати або ж ускладнювати. Більше того, реінтеграційна діяльність існує паралельно з низкою інших миротворчих завдань, де може мати місце аналогічна динаміка доповнюваності і суперечливості (особливо це справедливо для відновлення справедливості у перехідний період та реформах у секторі безпеки). Нарешті, колишні комбатанти не є єдиними особами, які потребують допомоги після війни: біженці, внутрішньо переміщені особи та невійськові спільноти загалом також стикаються із значними труднощами в ході інтеграції у повоєнне життя.

Незважаючи на два десятиліття міжнародної допомоги та досвіду реалізації РДР, реінтеграція залишається спірною концепцією. Не існує уніфікованих стандартів для вимірювання успіху реінтеграції серед колишніх комбатантів, ні консенсусу серед акторів реінтеграції щодо цілей програми, її складових чи бажаних наслідків. Маловідомо про колишніх комбатантів після закінчення програми, оскільки оцінка та аудит програм проводиться зазвичай одразу ж по завершенню програми. Уряди рідко цікавляться життям колишніх комбатантів після завершення програм РДР. Деякі актори вважають, що реінтеграція повинна спрямовуватися на повернення колишніх комбатантів до довоєнного життя у бідності, що ставить їх нарівні з рештою мирного населення, але інші вважають, що реінтеграція повинна спрямовуватися на створення стабільних умов життя як для колишніх комбатантів, так і цивільного населення, і турбуються, що

просто повернення екскомбатантів до довоєнного життя перш за все поверне їх до умов, що сприяли виникненню війни.

Можна виділити чотири типи проблем у ході реінтеграції: програмні, безпекові, політичні, та структурні⁶. Програмні виклики стосуються механізмів розробки програми та її реалізації та включають питання тривалості програми (як довго повинна надаватися підтримка?), складових (який вид допомоги слід запропонувати?), цільова група (хто повинен отримувати цю допомогу?); ресурси (хто повинен фінансувати і як?); координація та інтеграція (як ефективно надати допомогу і хто може виконати інші завдання з розбудови миру?); експертиза (які актори найкраще підходять для надання допомоги і прискорення інтеграції?); та оцінка (чи отримувачі допомоги отримали те, що розраховували і чи програма досягла поставлених цілей?). Ці питання відображають дискусії, що точаться, незважаючи на зусилля універсалізувати та стандартизувати міжнародну практику РДР, серед теоретиків та практиків щодо масштабу реінтеграції як процесу. Зокрема, що стосується тривалості програми, то більшість сучасних програм надають підтримку протягом 6-9 місяців, що значно менше, ніж рекомендовані ООН три роки⁷. Незгода щодо складових стосується того, чи допомога має надаватися у вигляді готівки чи іншому виді, і чи варто навчати чи працевлаштовувати колишніх комбатантів.

Що стосується цільової групи, то суперечність між індивідами (лише колишні комбатанти) та колективом (надання допомоги конкретній громаді) також не знята. Генеральний секретар ООН в 2006 році зазначав, що цільова підтримка повинна бути «обмеженою у масштабі і надаватися якнайшвидше через програми, що націлені на усю громаду». Однак той же звіт також наголошує, що реінтеграційний процес повинен тривати довше, ніж миротворча операція і «часто потребує тривалої зовнішньої допомоги»⁸ (параграфи 41, 9 (с), 27).

Безпекові виклики реінтеграції зумовлені тим, що колишні комбатанти можуть чинити спротив зусиллям щодо припинення війни, і це є основною причиною пріоритетності РДР у постконфліктний період. Відповідно програми повинні мінімізувати загрози з боку цих осіб та прискорити їх безпечне повернення до мирного життя. Аналіз низки операцій з підтримання миру свідчить, що вони більше

орієнтуються на колишніх комбатантів як на джерелі небезпеки, ніж на їх жертвах.

Політичні проблеми – це перешкоди для включення колишніх комбатантів у політичну сферу, їх спроможність брати участь у процесі прийняття рішень та бути представленими у політичних органах. Політична маргіналізація та виключення екскомбатантів також виявляють шлях, яким політичне насильство все ще впливає на повсякденне життя колишніх бойовиків. Як слушно зазначає М. Бердал, реінтеграція – це «інтенсивний політичний процес» і не може «розглядатися просто як набір управлінських та адміністративних проблем»⁹. Тобто, успіх реінтеграції залежить від вірності воюючих сторін миру, а також і зусиль самих екскомбатантів.

Що стосується структурних викликів, то низка авторів схильна подавати успіх миротворчих операцій як повернення до довоєнної «нормальності», доконфліктного статус-кво, фактично – до відтворення умов, що сприяли виникненню війни. Описуючи ситуацію в Сьєра-Леоне 2005 року, Д. Ханлон відзначає, що вона дуже схожа до 1991 року: «Ті самі особи, відповідальні за війну, все ще перебувають при владі, ... корупція все ще має ендемічний характер, в той час як молодь залишається безробітною і переважно неосвіченою. ... Однак міжнародна громадськість віддає пріоритет макроекономічній стабільності над реконструкцією, створенням робочих місць та демократизацією. Чи такою економічною та політичною політикою міжнародна спільнота не заохочує відтворення умов, що спричинили війну?»¹⁰. Відповідно структурні проблеми – це не брак реінтеграційних можливостей після війни, а насамперед соціальна, економічна та політична практика, що стримує інтеграцію.

Отже, незважаючи на труднощі з реалізацією Мінських угод, припиненням вогню у зоні проведення антитерористичної операції, Україні слід приступати до розробки програм постконфліктної відбудови постраждалих територій з урахуванням позитивного та негативного міжнародного досвіду в цій сфері. Очевидно, що найбільше труднощів виникатиме щодо реінтеграції колишніх комбатантів, через гібридну природу конфлікту на Сході України.

1. *Disarmament, demobilization and reintegration*. URL: <http://www.un.org/en/peacekeeping/issues/ddr.shtml>. 2. *The integrated DDR standards (IDDRS)*. URL:

<http://unddr.org/uploads/documents/IDDRS%25204.20%2520Demobilization.pdf>

3. *Note of UN Secretary-General to the General Assembly*, 24 May 2005 (A/C.5/59/31). 4. *Liberia's disarmament, demobilization, reintegration, and rehabilitation programme Trust Fund Activity Draft Report*, UNDP. 2006. Vol. IV, January–December. P.52-55. 5. *How to guide: Monitoring and evaluation for DDR programmes*. N.Y.: UNDP, Bureau for Crisis Prevention and Recovery, 2009. P.9-11. 6. *McMullin J.* Ex-combatants and the post-conflict state. London: Palgrave Macmillan, 2013. P. 25. 7. *Report of the Secretary-General on disarmament, demobilization and reintegration*. URL: <https://daccess-ods.un.org/TMP/7349457.74078369.html>. 8. *Disarmament, demobilization and reintegration*. Report of the UN Secretary-General (A/60/705), 2 March 2006. URL: http://www.undp.org/content/dam/undp/documents/cpr/documents/ddr/SG_Report_on_DDR_to_GA_s-60-705_March_2006.pdf. 9. *Berdal M.* Disarmament and demobilisation after civil wars: Arms, soldiers and the termination of armed conflicts. Oxford: Oxford University Press for the International Institute for Strategic Studies, 1996. – P. 5. 10. *Hanlon J.* Is the international Cmmunity helping to recreate the preconditions for war in Sierra Leone? // *The Round Table*. 2005. Vol. 94. P. 381, 459m, 471.

***Gorbatenko Volodymyr, Stoyko Olena.* The experience of international missions on post conflict reconstruction**

The key elements of DDR programs (disarmament, demobilization and reintegration / reconstruction), which are the part of peacekeeping missions, conducted by the United Nations during the last decades, are analyzed. The main problems with their implementation are defined and the reasons of failure are specified.

Disarmament, demobilization and reintegration / reconstruction (DDR or another term is DDRRR – disarmament, demobilization, repatriation, reintegration and resettlement) has become an integral part of post-conflict peace consolidation, featuring prominently in the mandates of UN peacekeeping operations over the last decades.

DDR activities are crucial components of both the initial stabilization of war-torn societies as well as their long-term development. DDR must be integrated into the entire peace process from the peace negotiations through peacekeeping and follow-on peacebuilding activities. Disarmament is the collection, documentation, control and disposal of small arms, ammunition, explosives and light and heavy weapons from combatants and often from the civilian population. Demobilization is the formal and controlled discharge of active combatants from armed forces and groups, including a phase of «reinsertion» which provides short-term assistance to ex-combatants. Reintegration is the process by which ex-combatants acquire civilian status and gain sustainable employment and income. It is a political, social and economic process with an open time-frame, primarily taking place in communities at the local level.

The objective of the DDR process is to contribute to security and stability in post-conflict environments so that recovery and development can begin. DDR helps create

an enabling environment for political and peace processes by dealing with security problem that arises when ex-combatants are trying to adjust to normal life, during the vital transition period from conflict to peace and development.

Four types of reintegration issues are: programmatic, security, political and structural. Programmatic challenges refer to the mechanics of program design and implementation and include issues of program duration; components; beneficiary targeting; resources; coordination and integration; expertise; and assessment.

The security challenges are the threats that excombatants generate and confront at the end of war, and the existence of such threats is the principal rationale justifying investment and prioritization of DDR during the post-conflict period. Political issue presented by the obstacles to political inclusion of ex-combatants in the post-conflict state and to their ability to exercise political agency within, and be represented by, the post-conflict state. Structural challenges includes social, economic, and political practices that impede integration.

Key words: post conflict reconstruction, peacekeeping mission, UN, reintegration, development.

УДК 342.82 + 329

О. В. КУКУРУЗ

ВЗАЄМОВПЛИВ ВИБОРЧОЇ ТА ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМ: ОСНОВНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ

Проаналізовано «соціологічні закони Дюверже», їх вплив на сучасні підходи до вивчення взаємодії виборчої та партійної систем. З'ясовано, що закономірності, виявлені в країнах сталої демократії, не завжди справджуються в інших країнах, особливо в посткомуністичних. Встановлено, що виборча система є лише одним із чинників, який впливає на формування партійної системи. Взаємовплив виборчої та партійної систем рекомендовано розглядати разом з формою правління та конкретними соціальними і політичними умовами, в яких вони функціонують.

Ключові слова: виборча система, партійна система, «соціологічні закони Дюверже», чинники впливу, форма правління, посткомуністичні країни.

Кукуруз О. В. Взаимовлияние избирательной и партийной систем: основные научные подходы

Проанализировано «социологические законы Дюверже», их влияние на современные подходы к изучению взаимодействия избирательной и партийной

© КУКУРУЗ Оксана Володимирівна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

систем. Вияснено, що закономірності, обнаруженні в країнах устоявшої демократії, не завжди підтверджуються в інших країнах, особливо в посткомуністических. Установлено, що виборча система являється лише одним із факторів, котрий впливає на формування партійної системи. Взаємовплив виборчої і партійної систем рекомендовано розглядати разом з формою правління і конкретними соціальними і політическими умовами, в котрих вони функціонують.

Ключеві слова: виборча система, партійна система, «соціологіческі закони Дюверже», фактори впливу, форма правління, посткомуністическі країни.

Kukuruz Oksana. Mutual influence of electoral and party systems: basic scientific approaches

The «Duverger's sociological laws», their influence on contemporary approaches to the study of interaction of electoral and party systems, are analyzed in this article. The regularities were found in the countries of stable democracy, are not always confirmed by other countries, especially in post-communist. The electoral system is only one of the factors that influence on the formation of the party system. Mutual influence of electoral and party systems need to be considered together with form of government and with social and political conditions in which they functioning.

Key words: electoral system, party system, «Duverger's sociological laws», factors of influence, form of government, post-communist countries.

Тема про виборчі системи протягом 25 років незалежності України постійно обговорюється перед кожними черговими виборами. Політичні та громадські діячі, політтехнологи аналізують типи виборчих систем і пропонують українському суспільству той, який в певний період найкраще забезпечить інтереси конкретних партій. Рекордна кількість політичних партій, що зареєструвалися за останні два роки в Україні, їх неоднозначна роль в політичних процесах та низька довіра суспільства до них, спонукають до пошуку шляхів трансформації всієї партійної системи. Одним із чинників, який може змінити партійну систему в необхідному напрямі, часто називають саме виборчу систему. Відтак для об'єктивної оцінки такої можливості варто розглянути теорії, які існують в науковій літературі.

Ця наукова проблема згадується у великій кількості зарубіжних та українських праць, присвячених виборчим чи партійним системам. Не перераховуючи всіх дослідників, які тією чи іншою мірою внесли свій вклад у висвітлення даної тематики, зосередимося на

декількох дослідженнях, що ґрунтуються на значних емпіричних базах. Зокрема, для вивчення візьмемо праці французького вченого М. Дюверже, американських – Д. Рає, М. Уоллерстайна, німецького – Д. Нолена, польських – П. Узембла, В. Рафаловського, українського – Ю. Шведи. Ці вчені вивчали практику різних країн і у різний час. Метою цієї статті є визначити актуальні наукові підходи до взаємовпливу сучасних виборчих та партійних систем. Для досягнення цієї мети необхідно: проаналізувати «соціологічні закони Дюверже» та їх вплив на теорії інших вчених; підтвердити або спростувати поширені теорії щодо взаємозв'язку виборчої та партійної систем; з'ясувати які чинники разом з виборчою системою визначально впливають на сучасні партійні системи.

Існують різні підходи до визначення поняття «виборча система». В політології виділяють широкий і вузький підходи. Відповідно до першого (широкого) виборча система – «це цілісна сукупність суспільних відносин, політичних суб'єктів, інститутів, норм, принципів, цінностей, процедур, які складаються у зв'язку з виборами органів публічної влади». Другий (вузький) визначає виборчу систему як «певний спосіб переведення голосів виборців у мандати депутатів та владні посади, порядок визначення результатів голосування»¹. За основу візьмемо широкий підхід, який є більш відповідним для визначення впливу виборчої системи на партійну в країні, де досі триває трансформація правової та політичної систем, а відтак мають значення багато чинників, а не лише спосіб переведення голосів виборців у мандати депутатів.

Одним з найвідоміших дослідників взаємодії виборчої та партійної систем є французький політолог, юрист, соціолог М. Дюверже. У 1945 році на конференції в Університеті Бордо він сформулював соціологічні закони залежності типу партійної системи від типу виборчої системи, які тепер відомі як «закони Дюверже». Вони детально викладені у книзі «Політичні партії» (1951 р.), де він проаналізував природно-історичні умови, конкретні шляхи і чинники становлення партійних систем багатьох країн. М. Дюверже відзначає, що партійні системи – це результат взаємодії багаточисельних і комплексних чинників, одні з яких притаманні окремій країні, а інші мають загальний характер. До перших він зараховує традицію, історію, економічну і соціальну структури, релі-

гійні вірування, етнічний склад, національні конфлікти тощо. Серед других, загальних чинників найбільше значення надає виборчій системі. На його думку, остання впливає на деякі складові структури партій. Виборча система виступає як елемент партійної системи, оскільки спосіб голосування орієнтує в одному і тому ж напрямі всі партії країни. М. Дюверже стверджує, що вплив виборчої системи на кількість, чисельність, союзи, представництво партій є визначальним. Водночас він відзначає і вплив партійної системи при визначенні виборчої системи. «В кінцевому підсумку партійна система і виборча система – це дві реальності, які нерозривно пов'язані одна з одною, часом їх важко розділити навіть з метою аналізу. Більша або менша адекватність політичного представництва залежить від виборчої і партійної систем, що розглядаються в якості елементів одного і того ж комплексу, і нерідко ці елементи неможливо ізолювати один від одного...». М. Дюверже формулює три формули взаємозв'язку способу голосування і партійної системи: 1) пропорційна виборча система веде до формування багатопартійної системи з жорсткими, незалежними і стабільними партіями (за виключенням випадків існування короткочасних, але бурхливих рухів) 2) мажоритарна виборча система абсолютної більшості (з двома турами) зумовлює появу багатопартійної системи, в якій партії характеризуються «м'якою» структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю (у всіх випадках); 3) мажоритарна виборча система відносної більшості (з одним туром) сприяє становленню дуалістичної системи з почерговою зміною при владі великих незалежних партій².

М. Дюверже пояснював, що система простої більшості призводить до формування двопартійної системи завдяки двом чинникам: механічному та психологічному. Перший полягає у заниженні представництва третьої (тобто найбільш слабкої) партії, позаяк відсоток місць, який вона отримала, виявляється нижчий відсотка поданих за неї голосів. На переконання вченого, за «мажоритарного режиму з двома партіями» переможений завжди має занижене представництво в парламенті порівняно з переможцем, а у варіанті з третьою партією воно занижене ще сильніше, ніж представництво менш успішної з двох інших. «Оскільки нова партія, що пробує конкурувати з двома іншими, ще дуже слабка, то система грає проти неї і висуває перепону

на її шляху до проникнення до парламенту. Але якщо їй вдається обійти одну із своїх попередниць, то ця остання відсувається на третю позицію, і процес витіснення повертається вже проти неї». Другий чинник – психологічний, він стосується позиції виборців. «За трипартиїності, що функціонує в умовах мажоритарного режиму в один тур, виборці швидко розуміють, що їх голоси просто будуть втрачені, якщо вони продовжать віддавати їх третій партії: звідси природна тенденція передавати їх не найгіршому із суперників, щоб не допустити успіху найбільш небажаного. Цей феномен поляризації, як і феномен заниженого представництва, грає на руйнування нової партії, поки вона залишається найбільш слабкою, але повертається проти менш везучої із попередніх, як тільки нова її обганяє»³.

У іншій книзі М. Дюверже «Конституційне право і політичні інститути» (1955 р.) ще чіткіше формулюється взаємозв'язок між виборчою системою і формуванням політичних партій: 1) пропорційне представництво сприяє формуванню багатьох незалежних партій; 2) мажоритарна система в два тури сприяє формуванню багатьох партій, які пов'язані одна з одною; 3) правило плюральності (мажоритарна система відносної більшості) сприяє становленню двопартійної системи⁴. Ці закони стали часто обговорювати на наукових заходах. Безліч наукових досліджень ґрунтувалися на їх основі, можна сказати, що вони набули характеру наукової парадигми.

Однак з часом інші вчені виявили, що на партійну систему вплив мають й інші, не менш важливі чинники. Сам М. Дюверже згодом написав, що «взаємозв'язок між електоральними правилами і партійними системами не є механічним і автоматичним. Певний електоральний режим не обов'язково призводить до становлення певної партійної системи; він просто посилює тиск в напрямі до цієї системи; він є силою, яка діє з-поміж різноманітних інших сил, частина з яких ведуть у протилежному напрямі»⁵. Більше того, у публікації «Закон Дюверже: сорок років пізніше» він визнав, що на політичне формування представницьких органів, крім виборчої системи, впливає ще багато інших змінних⁶.

Американський політолог Д. Рає проаналізував 121 вибори в 20 країнах протягом 20 років (1945 – 1964 рр.) і в результаті дослідження переформулював один із «законів Дюверже». На його думку, «плюральна формула завжди пов'язана з двопартійною конкурен-

цією за винятком випадків, коли існують сильні місцеві партії меншості»⁷. Вчений, досліджуючи вплив виборчих систем на представництво партій у парламентах, визначив такі закономірності. «Всі виборчі системи, а не тільки плюральні й мажоритарні, сприяють тому, щоб «надпредставляти» великі партії і «недопредставляти» партії менших розмірів». Відзначено три важливі аспекти даної тенденції: 1) всі виборчі системи схильні давати непропорційні результати; 2) всі виборчі системи мають тенденцію зменшувати кількість ефективних парламентських партій порівняно з кількістю партій, які брали участь у виборах; 3) всі виборчі системи можуть створювати парламентську більшість для партій, які не отримали найбільшої підтримки з боку виборців. Американський політолог А. Лейпхарт, проаналізувавши взаємозв'язок між електоральною диспропорційністю і ефективною кількістю партій в 36 демократіях протягом 52 років (1945 – 1996 рр.), відзначає, що наведені вище аспекти сильніше виражені в плюральних і мажоритарних системах, ніж у системах пропорційного представництва⁸.

Американський політолог М. Уоллерстайн вважає, що для оцінювання двох основних виборчих систем найбільш важливими є два критерії: кількість партій і спосіб формування парламентської більшості. Проаналізувавши їх поєднання, він виділяє чотири варіанти. Перший: мажоритарна виборча система і парламентська форма правління. Вчений підтримує теорію, згідно з якою за умов застосування цієї виборчої системи змагання, як правило, відбуваються між двома партіями, а результатом є отримання сильнішою з них непропорційно великої кількості місць у законодавчому органі порівняно з кількістю поданих за неї голосів. У парламентських демократіях така партія контролює і виконавчу владу, і парламент. Він наводить приклад Великобританії, де всі післявоєнні уряди (за винятком одного) спиралися на однопартійну більшість у парламенті, хоча жодна з правлячих партій не отримувала абсолютної більшості голосів з 1931 року. Верхня межа електоральних успіхів, враховуючи територіальне розташування електорату трьох партій, не перевищувала 40%⁹. Другий варіант: мажоритарна виборча система і президентська форма правління. В цих умовах партії президента не обов'язково бути одночасно партією більшості в парламенті. М. Уоллерстайн наводить приклад США, де протягом

тривалого часу демократи контролювали обидві палати Конгресу, а республіканці – президентський пост. Вважається, що за президентської форми правління політичні партії слабкі. Третій варіант: пропорційна система виборів і парламентська форма правління. Він існує у більшості країн Західної Європи. Кількість партій різна, інколи їх багато, а при владі знаходяться коаліційні уряди. Четвертий варіант: пропорційна система виборів і президентська форма правління. Таке поєднання запровадили нові демократичні країни Східної Європи і Латинської Америки. Уряд призначається президентом, а не парламентом, відтак партіям не має потреби вести переговори щодо створення коаліції. М. Уоллерстайн вважає, що така модель є найменш стійкою, містить причини для конфліктів між президентом і парламентом. Зокрема, через те, що в умовах багатопартійності партія президента наймовірніше отримує відносно невелику кількість депутатських мандатів. Відтак президент не може керувати, бо немає підтримки парламенту, а останній не несе відповідальності за діяльність уряду і тому не зобов'язаний його підтримувати¹⁰.

Німецький політолог Д. Нолен звертає увагу, що від виборчих систем залежить багато, але не все. На його думку, виборчі системи частіше виникають з існуючих політичних відносин, ніж впливають на їх формування. У зв'язку між виборчими та партійними системами, де, як правило, тільки виборчій системі приписується роль незалежної змінної, обидва феномени можуть бути причиною і результатом. «Всі виборчі системи характеризуються тим, що скорочують кількість присутніх в парламенті партій відносно кількості партій, які брали участь у виборах. Одночасно можна зауважити, що вони, як правило, сприяють найсильнішим партіям. Однак виборчі системи відрізняються тим, наскільки вони зменшують кількість партій, наскільки сприяють найсильнішим з них, а також тим, стосовно яких відносин групуються різні за величиною парламентські фракції. Виборчі системи є тільки одним з багатьох чинників, котрі впливають на структуру партійної системи. В результаті не можна прийняти жодної тези про причинно-наслідкові зв'язки між виборчою та партійною системами»¹¹.

Д. Нолен вважає, що не можна визначити вплив виборчої системи на структуру партійної системи без аналізу конкретних суспільних і політичних умов, у яких вони функціонують. Важиве

значення, на його думку, має аналіз таких змінних, як соціальна, етнічна, релігійна гомогенність чи гетерогенність суспільства, ступінь фрагментації та інституціоналізації партійної системи, способи поведінки політичних акторів, стратегічні і/чи фактичні зміни у діях виборців та партій. В результаті аналізу таких змінних вчений дійшов висновку, що «чим сильніша суспільна фрагментація, тим більш ймовірно впровадження пропорційної виборчої системи і формування багатопартійної системи. У фрагментованому суспільстві мажоритарна виборча система відносної більшості з одномандатними виборчими округами ймовірно не призведе до формування двопартійної системи. Більша суспільна однорідність сприяє мажоритарній виборчій системі відносної більшості й згодом веде до відомої ситуації: одночасно з двопартійною системою існує мажоритарна виборча система відносної більшості. Але за умов суспільної однорідності також імовірно, що за пропорційної виборчої системи сформується двопартійна система, або система поміркованого, обмеженого плюралізму»¹². Відтак виборча система впливає на партійну лише разом з іншими «контекстовими чинниками», тому цей вплив треба вивчати лише в комплексі з іншими чинниками у конкретній країні в певний час.

Автор польського підручника К. Соболевська-Мислік відзначає, що серед наслідків виборчого права найчастіше називають: 1) розмір диспропорції між розміром підтримки, отриманої партією, і участю в розподілі мандатів; 2) кількість партій, представлених у парламенті. Це стосується формування парламенту, а серед результатів впливу виборчої системи на партійну К. Соболевська-Мислік насамперед виділяє ступінь фрагментації партійної системи. В умовах виборчої системи, яка надає привілеї партіям великим і сильним, партійна система має менше шансів фрагментації. Виборча система, яка допускає функціонування партій малих і слабких, може вести до більшої фрагментації. Всі названі елементи врешті мають значення для формування урядів – однопартійних чи коаліційних, більш чи менш стабільних. Поряд з виборчими формулами – більшості й пропорційності, за якими найчастіше розрізняють типи виборчих систем, К. Соболевська-Мислік називає також форму і розмір виборчого округу та права виборців у процесі голосування. Вона наводить приклад, який доводить: «чим більша кількість ман-

датів до здобуття в даному окрузі, тобто чим більший округ, тим менша вартість отримання мандату, тобто менше голосів треба отримати, щоб здобути мандат»; «партії з невеликою підтримкою мають шанси, які зменшуються із зменшенням кількості мандатів до здобуття»; «мають значення також кількість політичних партій, які в окрузі висувають своїх кандидатів, і явка виборців»¹³.

Польський науковець П. Узембло, досліджуючи вплив виборчої системи на партійну, дійшов висновку, що до уваги варто брати декілька чинників. Зокрема, крім типу виборчої системи, багато залежить від формування виборчих округів, від наявності виборчих бар'єрів та їх рівня. Також суттєвий вплив на партійну систему мають принципи висування кандидатів на участь у виборах, спосіб проведення передвиборної кампанії та фінансування політики. Останній чинник, на думку вченого, є ключовим, оскільки від нього залежить створення рівних умов для політичних сил, а також можливість доступу до політичної арени новоствореним політичним угрупованням¹⁴.

Впливу виборчої системи на партійну присвячує своє дослідження польський науковець В. Рафаловський. Він аналізує парламентські вибори 1990-2009 років у європейських посткомуністичних країнах, таких, як Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Чорногорія, Чехія, Естонія, Литва, Латвія, Македонія, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Сербія, Словенія, Словаччина, Україна, Угорщина. Загалом учений проаналізував 108 виборів і дійшов висновку, що роль виборчої системи у формуванні партійної системи не однозначна. На основі аналізу регресії у двозмінній та множинній версії він стверджує, що залежність партійної системи від виборчої дуже обмежена. В. Рафаловський наводить приклад Албанії, де було застосовано чотири різні типи виборчих положень, а політична арена залишалася незмінною – конкурували дві великі партії. «Виборчі системи мають значення для форм партійної конкуренції, напрям якої добре досліджений і описаний, але яку не слід перебільшувати», «значно вищий рівень виявленої диференціації надають змінні, пов'язані з іншими, в тому числі неінституціональними особливостями посткомуністичних країн» – робить висновки В. Рафаловський¹⁵. Учений показує, що в цих країнах деякі виборчі інститути призводять до наслідків, які відрізняються від тих, котрі були вста-

новлені в країнах сталої демократії. Зокрема, застосування мажоритарної системи з одномандатними округами може спричиняти значне роздрібнення парламенту. На його думку, формування партійної системи в посткомуністичних країнах більшою мірою залежить від специфіки політичної арили, ніж від виборчої системи.

Український науковець П. Шляхтун взаємодію виборчої і партійної систем пропонує розглядати разом з формою правління. Він підтримує думку, що президентській формі правління краще відповідає мажоритарна виборча система, а парламентарній — пропорційна. «У президентській республіці мажоритарна виборча система робить главу держави та уряд відносно незалежними від політичних партій і парламенту, дає президентові змогу проводити значною мірою незалежну політику. Пропорційна виборча система за президентської форми правління, навпаки, ставить главу держави та уряд у залежність від політичних партій, сприяє протистоянню президента й парламенту»¹⁶.

У науковій літературі можна зустріти обґрунтування видів виборчих і партійних систем, які сприяють становленню демократичного режиму. Найпоширенішим є визначення найкращого виду виборчої системи для певної країни з позицій інтересів політичних партій. Український науковець Ю. Шведа наводив три підходи щодо дослідження виборчих систем – нормативний (теоретичний), емпірично-статистичний та емпірично-історичний. У межах нормативного підходу виборчі системи аналізуються та оцінюються відповідно до аксіоматичних тверджень, які тісно пов'язані з теоріями демократії чи належного урядування. Наприклад, природі парламентаризму та демократії найкраще відповідає мажоритарна виборча система, позаяк забезпечує політичну відповідальність обраних. Представники нормативного підходу надають перевагу одному принципу й відповідно до нього оцінюють виборчу систему. Емпірично-статистичний підхід спонукає до аналізу великої кількості виборчих систем і засновується на тому, що можна виміряти. У статистично орієнтованих моделях аналізуються змінні компоненти. Історично-емпіричний підхід орієнтується на вивчення конкретного прикладу виборчої системи й аналіз соціополітичного контексту, в якому вона функціонує¹⁷.

На думку Ю. Шведа, «партійну систему не можна назвати простим відображенням існуючих у суспільстві соціальних суперечно-

стей, але соціальний аспект не можна недооцінювати, оскільки нічого у житті суспільства не відбувається у соціальному вакуумі. Зв'язок між виборчою і партійною системами та процесом соціальних змін є взаємним та комплексним». Аналіз політичних наслідків застосування виборчих систем повинен включати дослідження таких питань: 1) стабільність політичної системи; 2) кількість партій; 3) сутність партій (рівень партійної єдності та дисципліни; партійні альянси та інші методи співпраці партій); 4) зв'язок між депутатами і виборцями; 5) стратегія виборчих кампаній; 6) політичний кадровий добір¹⁸.

Таким чином, аналіз підходів до впливу виборчої системи на партійну дає змогу зробити наступні висновки. Більшість сучасних науковців тією чи іншою мірою звертаються до «законів Дюверже», сформульованих ще у 1945 році. У деяких публікаціях ці закони наводяться як об'єктивні та актуальні, не зазначається факт переосмислення вченим своїх висновків. У свій час він зробив значний внесок у вивчення цих питань. Практика країн, які він аналізував, підтверджувала такі закономірності. Проте нині, маючи дослідження інших вчених, спостерігаючи практику пострадянських країн, в тому числі України, можна з упевненістю сказати, що взаємозв'язок виборчої і партійної систем, не є таким, яким його описав у середині ХХ століття М. Дюверже. Сам учений через певний час визнав, що для становлення певного виду партійної системи вплив має не лише виборча система, а й багато інших чинників.

Одні науковці підтверджують встановлені М. Дюверже закономірності, другі наводять приклади, які свідчать про непідтвердження цих закономірностей, треті уточнюють їх, додаючи чинники, що, на їх думку, мають місце у взаємозв'язку між виборчою та партійною системами. Зокрема, науковці звертають увагу, що мажоритарна система відносної більшості може вести до двопартійної системи, але значною мірою це стосується гомогенних суспільств (Д. Нолен), коли немає сильних місцевих партій меншості (Д. Рає). Крім того, більшість науковців відстоюють позицію, що виборча система є лише одним із чинників, який впливає на формування партійної системи, а тому цей взаємозв'язок необхідно розглядати разом з формою правління (М. Уоллерстайн, П. Шляхтун), з фінансуванням виборчих кампаній, позаяк це впливає на рівність/нерівність умов

для конкуренції політичних сил (П. Узємбло), з «контекстовими чинниками» – конкретними суспільними і політичними умовами, в яких вони функціонують (Д. Нолен), з процесом соціальних змін, які відбуваються в певному суспільстві (Ю. Шведа), з неінституціональними особливостями посткомуністичних країн (В. Рафаловський).

Серед чинників, які обов'язково треба аналізувати, вчені називають: соціальну, етнічну, релігійну гомогенність чи гетерогенність суспільства, ступінь фрагментації та інституціоналізації партійної системи, способи поведінки політичних акторів, стратегічні і/чи фактичні зміни у діях виборців та партій (Д. Нолен); форму і розмір виборчого округу, права виборців у процесі голосування, кількість політичних партій, які в окрузі висувують своїх кандидатів, явка виборців (К. Соболевська-Мислік); формування виборчих округів, наявність виборчих бар'єрів та їх рівня, принципи висування кандидатів на участь у виборах, спосіб проведення передвиборної кампанії, фінансування політики (П. Узємбло) тощо. Закономірності впливу виборчої системи на партійну, виявлені в країнах сталої демократії, не завжди справджуються в інших країнах, зокрема посткомуністичних. Взаємовплив цих систем необхідно досліджувати у тісному зв'язку з соціальними, правовими та політичними умовами, в яких вони функціонують.

1. *Vağina O.* Виборча система // Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник, 2-ге вид., стереот. / за наук. ред. Н.М. Хоми. Львів: Новий Світ – 2000, 2015. С. 65-66. 2. *Duverger M.* Политические партии / пер. с франц. Москва: Академический Проект, 2000. С. 265. 3. Там само. С. 286. 4. *Duverger M.* Droit Constitutionnell et Institutions Politique. Paris: Presses Universitaires de France, 1955. P. 113. 5. *Сморгунов Л. В.* Сравнительная политология: учебник для вузов. Санкт-Петербург: Питер, 2012. С. 401. 6. *Duverger M.* Duverger's Law: forty years later / Elektoral Laws and Their Political Consequences, red. B. Grofman, A. Lijphart, New York, 2003. P. 69-84. 7. *Rae D.* The Political Consequences of Electoral Laws. New Haven: Yale University Press, 1971. P. 95. 8. *Леїнхарт А.* Электоральные системы // Политология: Хрестоматия / сост. Б.А. Исаев, А.С. Тургаев, А.Е. Хренов. Санкт-Петербург: Питер, 2006. С. 182. 9. *Воллерстайн М.* Избирательные системы, партии и политическая стабильность. URL: http://www.polisportal.ru/files/File/publvication/Starie_publicacii_Polisa/V/1992-5-6-13-Wallerstein_Izbitatelnie_sistemi.pdf 10. Там само. 11. *Nohlen D.* Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych [przekład R. Alberski, J. Sroka, Z. Wiktor]. Warszawa: WN Scholar, 2004. S. 411. 12. Там само. S. 412-413. 13. *Sobolewska-Mysłik K.* Partie i systemy partyjne na świecie. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe

PWN, 2010. S. 161. **14.** *Uziębło P.* Wpływ systemów wyborczych na systeme partyjne (wybrane zagadnienia) // *Przegląd prawa konstytucyjnego*. 2011. №3. S. 68-69. **15.** *Rafałowski W.* Wpływ systemu wyborczego na system partyjny w krajach pokomunistycznych // *DECYZJE*. 2010. № 14. S. 52. **16.** *Шляхтун П.П.* Політологія (теорія та історія політичної науки): навч. посібник. – К. : Либідь, 2005. – 576 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-6382.html> **17.** *Шведа Ю.П.* Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. С. 398-399. **18.** Там само. С. 402-403.

***Kukuruz Oksana.* Mutual influence of electoral and party systems: basic scientific approaches**

The «Duverger's sociological laws», their influence on contemporary approaches to the study of interaction of electoral and party systems, are analyzed in this article. Most modern scientists in one way or another refer to "Duverger's law", which M. Duverger formulated in 1945. These laws still are described as objective and actual in some publications. There is not mentioned fact of rethinking these regularities about forty years later by M. Duverger. Scientist made an important contribution to the study of these issues. The practice, which was analyzed by him, confirmed these laws. Nowadays, researches of other scientists and the practice of post-communist countries, including Ukraine, show that the interaction of electoral and party systems is not the same as M. Duverger described it in the middle of the twentieth century. Scientist wrote later that the formation of a certain type of party system depends on many factors, not just the electoral system.

Some scientists confirm the Duverger's laws, second scientists give examples that not confirm these laws and third scientists adding factors that, in their opinion, have a place in the interrelation between electoral and party systems. In particular, the researchers point out that majority electoral system can lead to a two-party system, but mostly it concerns homogeneous societies (D. Nohlen), when there are not strong local minority parties (D. Rae). Moreover, most researchers support the position that the electoral system is one of the factors that influence on formation of the party system, that's why this interaction need to consider together with the form of government (M. Wallerstein, P. Shlyahntun), with financing of electoral campaigns, because it influence on the equality/inequality conditions for competition of political forces (P. Uziębło), with «context's factors», that is specific social and political conditions in which they are functioning (D. Nohlen), with the process of social changes that are taking place in a certain society (Y. Shveda), with non-institutional features of the post-communist countries (W. Rafałowski).

According to scientists at the analysis of electoral and party systems necessary take into account: social, ethnic and religious homogeneity or heterogeneity of society, the degree of fragmentation and institutionalization of the party system, behaviors of political actors, strategic and/or actual change in the actions of voters and parties (D. Nohlen); the form and size of the electoral district, the rights of voters in the voting, the number of political parties that nominate candidates in the electoral district, the voter turnout (K. Sobolewska-Mysłik); formation of electoral districts, the presence

of electoral thresholds and their levels, principles to nominate candidates to participate in elections, methods of election campaign, financing policy (P. Uziębło) etc.

The regularities were found in the countries of stable democracy, are not always confirmed in other countries, especially in post-communist. The electoral system is only one of the factors that influence on the formation of the party system. Most scientists advise to consider mutual influence of electoral and party systems together with form of government and with social, legal and political conditions in which they functioning.

Key words: electoral system, party system, «Duverger's sociological laws», factors of influence, form of government, post-communist countries.

УДК 321.01

Ю. В. ЯКИМЕНКО

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ У 2015-2016 РОКАХ: ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ

Аналізуються процеси у партійній системі України в період 2015-2016рр. Зазначається, що на процеси у партійній системі впливали чинники інституційного та соціального характеру. Зокрема, були прийняті «декомунізаційні закони», запроваджене бюджетне фінансування статутної діяльності політичних партій та механізми забезпечення прозорості партійних фінансів. Серед чинників соціального характеру найбільший вплив завдали різке погіршення соціально-економічної ситуації і падіння рівня життя переважної більшості громадян, а також продовження збройного протистояння з Росією, мілітаризація суспільно-політичних процесів.

За підсумками аналізу робиться висновок, що під впливом зазначених чинників система зазнала змін в напрямі встановлення поляризованого плюралізму з кількома опозиціями, місце лівих партій зайняли партії популістського спрямування, існує можливість посилення партій радикального спрямування. Разом з тим, у суспільстві спостерігається розчарування у політичних партіях, що свідчить про невідповідність стану партійної системи на сучасному етапі запитам суспільства.

Ключові слова: політичні партії, партійна система, суспільні поділи.

Якименко Ю. В. Партийная система Украины в 2015-2016 гг.: тенденции эволюции

Анализируются процессы в партийной системе Украины в период 2015-2016 гг. Отмечается, что на процессы в партийной системе влияли фак-

© ЯКИМЕНКО Юрій Віленович – кандидат політичних наук, заступник генерального директора – Директор політико-правових програм Центру Разумкова

торы институционального и социального характера. В частности, были приняты «законы о декоммунизации», введено бюджетное финансирование уставной деятельности политических партий, созданы механизмы обеспечения прозрачности партийных финансов. Среди факторов социального характера наибольшее влияние имели резкое ухудшение социально-экономической ситуации и падение уровня жизни подавляющего большинства граждан, а также продолжение вооруженного противостояния с Россией, милитаризация общественно-политических процессов.

По итогам анализа делается вывод, что под влиянием указанных факторов система эволюционировала в направлении поляризованного плюрализма с несколькими оппозициями. При этом, место левых партий заняли партии популистского толка, существует возможность усиления радикальных партий. Вместе с тем, в обществе наблюдается разочарование в политических партиях, что свидетельствует о несоответствии состояния партийной системы на современном этапе запросам общества.

Ключевые слова: политические партии, партийная система, социальные размежевания.

Yakymenko Yuriy. Ukraine's party in 2015-2016: trends of evolution

The article analyzes the process of party system change in Ukraine in 2015-2016. It is stated that during this period party system has been influenced by factors of institutional and social nature. In particular, according to "laws on decommunization", adopted in 2015, foundation and activity of political parties using ideology and symbols of Soviet communist regime have been prohibited. Because of the laws activity of the Communist party of Ukraine has been terminated. As to the laws introducing funding of statutory activity of political parties from the state budget and mechanisms to ensure the transparency of party finances, those measures would reduce parties' dependence on support of the oligarchs, to help new non-oligarchic political parties to enter political scene.

Rapid deterioration of social and economic situation, as well as decline of living standards of majority of population, caused a breakdown of the parliamentary coalition. Newly created centrist coalition faces new opposition, consisting of new "populist opposition" and old "revenge" opposition (political antecedents of the Party of regions). Influence of military conflict with Russia is the second major factor of social nature. This factor caused involvement of former military servants, participants of the Anti-terrorist operation into political life, including their joining existing political parties or creation of the new ones. It may leads to strengthening of parties of national-patriotic nature and spread of more radical approaches into Ukrainian politics.

Thus, it is concluded, that Ukraine's Party System has evolved towards system of polarized pluralism. However, citizens' dissatisfaction and disappointment with political parties indicates that Ukraine's party system doesn't represent interests of majority of voters. It creates a public demand for further renovation of the party system in Ukraine.

Key words: political parties, party system, social cleavages.

Революція гідності 2013-2014 рр. та події, що були її наслідками, спричинили радикальні зміни у різних сферах життя суспільства, у тому числі, у партійній системі країни. Парламентські вибори 2014 р. зафіксували нову розстановку політичних сил та нові тенденції, зокрема:

- вихід на політичну арену «нових» партій (створених в процесі акцій протесту та після їх закінчення) та зниження рівня підтримки «старих»;

- проєвропейське спрямування провідних політичних партій, що сформували коаліцію у Верховній Раді України;

- втрату підтримки і подальше сходження з політичної арени колишньої партії влади – Партії регіонів, а також її сателіта – КПУ;

- втрату політичним спадкоємцем Партії регіонів – Партією «Опозиційний блок» монополії на представництво інтересів виборців Півдня і Сходу України;

- переважно лідерський, «персоналістський» характер новостворених партій, зменшення ваги ідеологій в їх діяльності, спрощення та уніфікацію програмно-ідеологічних засад;

- «віртуалізацію» діяльності політичних партій, домінування медіа-технологій, нерозвиненість організаційних структур в регіонах (особливо – у «нових» партій);

- поширення популізму в політиці та посилення позицій популістських партій;

- створення партій на основі структур громадянського суспільства, інкорпорація найбільш активних представників громадянського суспільства в партії;

- започаткування тенденції до утворення «регіональних» партій - проєктів олігархічними групами¹.

Водночас, інтенсивні зміни у партійній системі продовжували відбуватися і протягом 2015-2016 рр. Нижче розглядаються основні чинники цих змін, їх зміст та наслідки, з урахуванням яких прогнозуються можливі тенденції розвитку партійної системи України в найближчому майбутньому.

Серед чинників впливу на партійну систему умовно можна виділити дві групи: інституційні чинники та чинники соціального характеру. Найбільші інституційні зміни – відновлення дії Конституції в редакції 2004 р. та зміна виборчого законодавства –

відбулися у 2014 р. У 2015-2016 рр. можна виділити, передусім, такі чинники, як «закони про декомунізацію»² та запровадження бюджетного фінансування статутної діяльності політичних партій.

Закони про декомунізацію мали суттєві наслідки для партійної системи. По-перше, виникла додаткова підстава для припинення діяльності та заборони участі у виборах вже існуючих лівих партій, які базуються на комуністичній ідеології, використовуючи в назвах, програмних документах і практичній діяльності «спадщину» комуністичного режиму. Унеможлиблюється також створення нових партій відповідного спрямування. Це ж саме стосується і партій, які вдалися би до використання націонал-соціалістичної символіки.

По-друге, прийняті закони обмежують використання партіями в агітаційно-пропагандистській діяльності радянської та комуністичної символіки та «спадщини» в цілому, що робить складнішим використання «ностальгічних» настроїв частини виборців.

По-третє, обмежуються можливості використання політичними партіями суспільно-конфліктної проблематики навколо оцінок різних історичних формацій українського народу, зокрема, проблеми ОУН-УПА. З одного боку, для правих партій зникає предмет для боротьби (учасники відповідних формувань отримали законодавче визнання), з іншого, боротьба проти такого визнання визнається протиправною, що може спричинити проблеми для діяльності партій, які намагатимуться експлуатувати цю тему. Це може стимулювати відповідні партії до переорієнтації власного дискурсу з «боротьби за минуле» на «боротьбу за сучасне і майбутнє», що буде позитивною тенденцією.

Водночас, слід враховувати, що прийняті закони надають державним органам додаткові підстави втручання в діяльність політичних партій, у т.ч. уможлиблюють використання відповідних норм законодавства для боротьби з політичною опозицією.

Поки що головним наслідком прийнятих законів стало припинення діяльності низки лівих партій, у тому числі найстаршої серед них – Комуністичної партії України: 16 грудня 2015 р. Окружний адміністративний суд Києва заборонив діяльність КПУ за позовом Міністерства юстиції. За умови відсутності у партійній системі впливових лівоцентристських партій, які не були би ідеологічно пов'язані з радянською спадщиною, не мали проросійського спряму-

вання, а орієнтувалися на європейську соціал-демократію, лівоцентристська ніша залишається вільною.

Враховуючи суспільний запит на такі партії, її намагаються зайняти вже існуючі партії популістського характеру, а також нові «проекти», що створюються вихідцями з Партії регіонів. Намагається «мімікрувати», підлаштовуючись до нових вимог, і частина «старих лівих» – КПУ та ПСПУ.

Важливе значення для подальшого розвитку партійної системи мають Зміни до законодавства, спрямовані на прозорості фінансування політичних партій і виборчих кампаній, запровадження бюджетного фінансування політичних партій – закони «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційну стратегія) на 2014-2017 роки» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції». Згідно з ними, державне фінансування статутної діяльності поки надаватиметься лише чинним парламентським партіям, а після наступних виборів – усім партіям, які набрали понад 2% голосів. Влітку 2016 р. розпочалися перші виплати політичним партіям з бюджету на їх статутну діяльність.

Запровадження поруч з державним фінансуванням і жорстких механізмів звітності за використання бюджетних коштів, а також передбачені заходи із підвищення прозорості партійних фінансів, можуть сприяти зменшенню впливу ФПГ на діяльність політичних партій, стимулюванню інституційного розвитку партійних структур, а також підвищують шанси на посилення позицій «нових» політичних сил, які не мають олігархічного фінансування.

Що стосується чинників соціального характеру, то їх вплив на процеси у партійній системі був більш інтенсивним. Йдеться, передусім, про різке погіршення соціально-економічного самопочуття громадян, та «мілітаризація» суспільно-політичного життя внаслідок конфлікту з Росією, що триває.

Можемо констатувати, що у 2015 р. відбулася зміна ієрархії суспільних поділів, що визначають основні лінії міжпартійного розмежування. Вихід на перший план за актуальністю соціально-економічного поділу зумовлюється значним падінням рівня життя громадян внаслідок російської агресії, що спричинила втрати території України та її економіки, а також внаслідок непопулярних дій

влади, продиктованих у т.ч. умовами отримання допомоги від міжнародних фінансових організацій.

В сучасних умовах соціально-економічний поділ проявляється як незадоволення більшості населення соціально-економічною політикою влади та перебігом реалізації реформ³. При цьому, у суспільній думці влада часто ототожнюється з олігархічними групами, які контролюють економіку країни. Гасло «деолігархізації» використовується як проурядовими партіями, так і їх опонентами – партіями популярного спрямування.

Свою чергою, відхід на другий план соціокультурного поділу зумовлений суттєвими змінами у суспільних настроях на всій території України, зокрема, наростанням рівня патріотизму перед лицем збройної агресії з боку Росії, зниженням на цьому фоні актуальності суспільно-конфліктних проблем (зокрема, мовної та конфесійної), зростанням рівня підтримки західного вектору зовнішньої політики з одночасним різним зростанням і поширенням на Східні і Південні регіони негативного ставлення до Росії та ін.⁴

Внаслідок економічної кризи та падіння життєвого рівня громадян суттєво погіршилося ставлення громадян до влади, відбулося розчарування значної частини громадян в реформах, від яких очікувалося не падіння рівня життя, а його покращання. Якщо у 2014 р. 51% респондентів вказували на скрутне матеріальне становище, то у 2015 р. їх чисельність збільшилась до 75%, 56% українців почали економити на продуктах, 53% - на одязі⁵.

Внаслідок цього упродовж 2014-2015 рр. знизилася підтримка партій двох основних партій правлячої коаліції – БПП і особливо – «Народного фронту», лідер якого, Прем'єр-міністр А. Яценюк став для громадян уособленням негативних наслідків реформ. Проте, інші партії, у т.ч. «проєвропейські», сприйняли це як шанс для посилення власних позицій.

Соціально непопулярні реформи, особливо – підвищення тарифів на комунальні послуги, активно використовувалися для критики влади не лише опозиційними силами («Опозиційний блок»), але й партіями-членами коаліції («Батьківщина», Радикальна партія Ляшка, «Самопоміч»), які на критиці влади змогли дещо наростити власні рейтинги. Ще перебуваючи у складі коаліції, ці партії не підтримували урядові законопроекти, що мали соціально непопулярні на-

слідки, публічно критикували Уряд, організовували масові кампанії протесту в регіонах проти його рішень (зокрема, кампанія проти підвищення тарифів, організована ВО «Батьківщина» за участі Радикальної партії Ляшка та ВО «Свобода»).

В подальшому Радикальна партія Ляшка, ВО «Батьківщина» та «Самопоміч» вийшли зі складу коаліції і розпочали кампанію за відставку Уряду А. Яценюка, дострокове припинення повноважень Верховної Ради та проведення позачергових парламентських виборів. Ці вимоги підтримував і «Опозиційний блок». До кампанії активно включилися й «антикорупційні» активісти, громадські рухи та новостворені партії відповідного спрямування (зокрема, «Народний контроль» та «Партія простих людей»).

В ході кампанії основним інструментом стали публічні звинувачення Уряду та його окремих представників в корупції, озвучені відомими журналістами, громадськими активістами та політичними діячами на чолі з М. Саакашвілі. Формально приводом для відставки мав стати звіт Уряду за підсумками року своєї діяльності (11 грудня 2015 р.), за підсумками якого Парламент мав прийняти резолюцію недовіри Уряду. Однак, враховуючи ризики дестабілізації від такого кроку, президентська фракція в Парламенті у своїй більшості відмовилася підтримувати цю ініціативу.

Стабілізувати ситуацію вдалося у квітні 2016 р., коли фракції БПП «Солідарність» і «Народний фронт» досягли компромісу, сформували нову коаліцію і затвердили новий склад Кабінету Міністрів на чолі з В. Гройсманом. Відповідно, інші партії завилі про свою опозиційність. Лідер БЮТ Ю. Тимошенко влітку 2016 р. намагалася сформувати у Верховній Раді ще одну «об'єднану опозицію» за участі РПЛ, «Самопоміч» та інших антиурядових партій (крім Опоблоку). Проте, цю ідею поки реалізувати не вдалося.

Таким чином, у квітні 2016 р. у партійній системі України відбулася зміна «правлячої формули», що згідно з підходом П. Мейра, вважається зміною партійної системи⁶. «Нова опозиція» має значною мірою популістський характер, зважаючи на зміст вимог, що висувалися її окремими представниками для входження у коаліцію. Ці вимоги передбачали одночасне збільшення витрат з державного бюджету та зменшення податків (або збереження пільгового оподаткування окремих категорій бізнесу). Так, ВО «Батьківщина» висувала

п'ять вимог для входження до складу парламентської коаліції: «негайне ухвалення рішення про заборону продажу земель сільгосппризначення і підтримка аграрного сектору, розірвання корупційного зв'язку між олігархами і чинним урядом, негайне ухвалення рішення про економічне обґрунтовані тарифи на фоні падіння світових цін на газ і нафту, - індексація на рівень інфляції зарплаті і пенсій, зняття податків на пенсії, пряма підтримка малого і середнього бізнесу»⁷. Радикальна партія Ляшка обмежилася трьома вимогами – «записати в коаліційну угоду відмову від особливого статусу для Донбасу, заборону на продаж земель сільськогосподарського призначення, відмову від підвищення пенсійного віку»⁸.

Проте, популістські підходи були притаманні і представниками двох найбільших фракцій коаліції. Крайнім проявом популізму у Верховній Раді стало прийняття Закону «Про реструктуризацію зобов'язань за кредитами в іноземній валюті» 2 липня 2015 р., який у разі набуття чинності мав би катастрофічні наслідки для фінансової системи держави⁹. За закон проголосували 229 депутатів, у т.ч. представники усіх фракцій коаліції.

Отже, внаслідок соціально-економічної кризи, партійна система України зазнала суттєвих змін, що полягали у переході в опозицію низки «проєвропейських» партій. Невдоволення більшості громадян діями влади, невиправдані очікування від реформ, стимулювали посилення популістських тенденцій в діяльності відповідних партій, що у принципі були готові до такої ролі. Бачення електоральних переваг від переходу на позицію критики урядових партій з популістських позицій, призвело до утворення ще однієї «опозиції» до партій політичного центру – коаліції БПП та «Народного фронту», що є ознакою повернення до системи поляризованого плюралізму. Таким чином, тенденція до поляризації партійної системи України знову отримала свій розвиток у вигляді існування двох опозицій – «популістської» (на підставі соціально-економічного поділу) та «реваншистської» – Опозиційного блоку (на підставі соціокультурного поділу).

З процесами реформ в Україні, як зазначалося, безпосередньо пов'язана проблематика боротьби з корупцією. Політизація цієї проблеми, її перетворення на самостійну основу для створення політичних партій, стало ще одним трендом процесів у партійній системі України. Як зазначалося вище, на цій основі були створені політичні

проекти «Народний контроль» та «Партія простих людей», які поєднували звинувачення влади у корупції з популізмом. Більш серйозні очікування (поєднання антикорупційної проблематики із «радикал-реформізмом») пов'язувалися з діяльністю М. Саакашвілі та групи «Єврооптимістів» в українському Парламенті.

Прогнозувалося, що нова політична сила антикорупційного спрямування виникне в процесі проведення ініційованих М. Саакашвілі громадських антикорупційних форумів. За попередніми оцінками соціологів, що базувалися на рівні підтримки голови Одеської ОДА, така партія могла розраховувати на 10-15% електорату.

Однак, консолідації зусиль лідерів різних антикорупційних рухів не відбулося. Натомість, було заявлено про створення двох партій відповідного спрямування: ініціативну групу зі створення першої (партія «Хвиля») представляють экс-заступник Генерального прокурора, член «команди М. Саакашвілі» Д. Сакварелідзе, інший заступник Генпрокурора В. Касько, народний депутат В. Чумак. Інша партія виникла через входження до партії «Демократичний альянс» (В. Гацько) групи народних депутатів-«антикопуціонерів» – С. Заліщук, С. Лещенка, М. Найема, які увійшли до керівництва партії. Лідери обох партій розраховували на залучення активної частини громадянського суспільства, передусім молодшої аудиторії.

Водночас, зараз перспективи обох партій виглядають менш привабливими. По-перше, їм не вдалося консолідувати антикорупційний рух і тепер доведеться конкурувати за його частини. По-друге, обидві партії поки не запропонували змістовних програм чи взагалі перебувають в стадії дискусій відносно ідеологічного позиціонування. Поки їх «ідентичність» обмежується негативним ставленням до влади (як до «тотально корумпованої») та неухильним слідуванням рекомендаціям західних донорів щодо боротьби з корупцією. По-третє, лідери, на яких робився розрахунок (М. Саакашвілі, С. Лещенко, С. Заліщук) поступово втрачають кредит довіри, перетворюючись в очах електорату на «таких самих політиків, як і інші». За даними опитувань, у вересні 2016 р. за обидві нові партії разом узяті готові були проголосувати менше 3% виборців¹⁰. З урахуванням того, що антикорупційну риторику будуть використовувати й інші політичні сили, зокрема, популісти і радикали, новоствореним партіям проходження до наступного Парламенту не гарантоване.

Значний вплив на партійну систему України продовжує здійснювати конфлікт з Росією, що триває. Найбільш принциповою проблемою є ставлення до шляхів його вирішення – у спектрі від «проросійського» погляду на Мінські домовленості, буквального виконання яких Україною домагається Опозиційний блок, і до військового шляху вирішення, який не виключають представники партій, що утворилися із середовища учасників АТО. Ставлення до Мінських домовленостей створює напруженість і між «проєвропейськими» партіями у Парламенті (зокрема, між БПП, з одного боку, та РПЛ і «Самопоміччю» з іншого).

Протягом 2014-2015 рр. найбільш негативні наслідки мало створення певними політичними партіями військових формувань чи залучення до політичної боротьби своїх представників-учасників АТО (зокрема, це характерно для партій «Правий сектор» та ВО «Свобода»). Спостерігалось також перенесення силових методів у суспільно-політичне життя як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні, та активне їх використання відповідними партіями в ході масових акцій різного роду. Були створені прецеденти участі озброєних представників політичних партій та їх воєнізованих структур у конфліктах політичного та економічного характеру в деяких регіонах та в Києві. В кількох випадках це призвело до людських жертв¹¹.

Повернення із зони АТО значної кількості учасників операції, які воювали у складі добровольчих батальйонів та регулярних частин ЗСУ, Нацгвардії та ін. створило сприятливий ґрунт для посилення вже створених і створення нових політичних структур колишніх учасників бойових дій.

Загалом, зазначені партії в силу історії походження та деяких світоглядних особливостей учасників АТО мали переважно національно-патріотичне спрямування, з тяжінням до радикалізму¹². Зараз на цьому фланзі діють ВО «Свобода», партія «УКРОП», створена за підтримки групи «Приват», партія «Національний рух «Державна ініціатива Яроша», партія «Правий сектор». У жовтні 2016 р. про своє перетворення на політичну партію заявив ГК «Азов». Новостворена партія на чолі з А. Білецьким отримала назву «Національний корпус». Проте, ці політичні сили поки не мають підтримки, вищої за 3-4% (ВО «Свобода») та діють роз'єднано. У по-

літологічних колах вважалися високими шанси умовної партії учасників АТО на чолі зі звільненою з російського полону Надією Савченко. Однак, після початку нею активної політичної діяльності як народного депутата України, оптимізм відносно цього проекту дещо зменшився.

Попри це, партії учасників АТО мають розглядатися як суттєвий чинник у партійній системі України. Слід враховувати, що вони дедалі більше звертатимуть свою увагу не лише на проблеми безпеки і оборони, конфлікту, а й на соціально-економічну політику та внутрішні процеси в країні. Особливості їх соціальної бази зумовлюють її сприйнятливність до радикальних ідей та засобів дій.

Результати місцевих виборів 2015 р. стали своєрідним «тестом» тенденцій розвитку партійної системи. Ці результати підтвердили загальні оцінки і прогнози. Виборча кампанія переважної більшості партій базувалася на проблемах загальнонаціонального, а не місцевого рівня. Переважна більшість партій виступали проти політики Уряду, використовуючи теми підвищення комунальних тарифів, цін, корупції та ін.

За результатами виборів найбільшу кількість депутатів провели БПП «Солідарність», «Батьківщина», «Наш край», Опозиційний блок та Аграрна партія України, хоча переважна більшість обраних депутатів місцевих рад – позапартійні (понад 70%). На виборах до обласних рад 5% бар'єр подолали понад 25 партій, проте більш як у третині обласних рад представлені 9 партій, а в усіх 23 обласних радах представлені лише БПП «Солідарність» і «Батьківщина».

Вибори підтвердили достатню стабільність підтримки «проєвропейських» партій в усіх регіонах, у т.ч. на Півдні і на Сході України (традиційно їх електорат обмежувався Західним і Центральним регіонами), нездатність Опозиційного блоку реалізувати наміри реваншу, а також засвідчили виникнення партій, що будуть претендувати на проходження до нового складу Верховної Ради («Укроп», «Наш край», «Відродження»). Окрім того, результативним виявилася низка локальних політичних проєктів (наприклад, «Довіряй справам» – в Одесі).

Несподіване входження таких маловідомих у національному контексті партій, як «Сила людей», «Демократичний альянс» до

низки місцевих рад на Сході може пояснюватися наявністю суспільного запиту на «нові» обличчя у політиці.

Водночас, криза довіри до владних інститутів не минула і політичні партії. В суспільстві протягом 2015 р. невдоволення політичними партіями також наростало. У тому числі, спостерігалася криза сподівань, пов'язаних із «партіями Майдану». Так, порівняно з травнем 2015 р., станом на квітень 2016 р.¹³ частка громадян, які бачили відмінності між політичними партіями, створеними до і після Майдану, зменшилася до 38%. Більшість громадян (51%, порівняно з 42% у 2015 р.) зараз не бачать відмінностей між партіями «домайданівського» і «майданівського» походження.

За цей же період частка громадян, які вважають, що в Україні є партія, яка представляє їх інтереси – змінилася незначно (з 34% до 32%). Водночас, значно зросла частка тих, хто вважає, що такої партії немає (з 48% до 58%), зменшилася частка невизначених (з 18% до 10%).

Станом на квітень 2016 р. частка громадян, які вважають, що партії служать інтересам фінансових і бізнесових структур, значно зросла: з 58% у травні 2015 р. до 72% у квітні 2016 р. Також збільшилися частки респондентів, які вважають, що партії служать інтересам партійних лідерів (з 37% до 44%). Показово, що частка громадян, які вважають, що партії служать інтересам виборців, знизилася майже у три рази: з 11% до 3,7%.

Ці дані переконливо свідчать про те, що в нинішньому вигляді партійна система України далеко не повною мірою відображує інтереси різних верств виборців. Партії, очевидно, будуть намагатися адаптуватися до змін пріоритетів різних груп виборців, утворення нових груп з новими інтересами, а також продовжувати звичну тактику апелювання до «електорату в цілому», вдаючись до популістських засобів. Очевидно, що партійній системі України у найближчому майбутньому доведеться пройти через ще один етап поляризованого плюралізму, коли опозиція утворюватиметься як за світоглядними засадами, так і з числа популістських та радикальних партій.

У цьому Україна не буде унікальною, а навпаки, перебуватиме у сучасному світовому тренді. Однак, для подальшого стабільного розвитку країни за європейським вектором принципово важливо,

щоб партійна система мала потужний «центр», здатний брати відповідальність за діяльність влади, у тому числі за її необхідні чи вимушені, але суспільно непопулярні дії.

1. Якименко Ю. Партійна система України у 2010-2015рр.: зміни, тенденції, перспективи еволюції // Держава і право: збірник наук. праць. Серія Політичні науки. Вип.68. Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2015. С. 181-193. 2. *Законо* України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті». Інтернет-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws> 3. *Результати* соціологічного дослідження «Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ». Інтернет-сайт Центру Разумкова. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=635 4. *Результати* соціологічного дослідження «Ставлення громадян України до державної незалежності», 21 серпня 2015р., Результати соціологічного дослідження «Оцінка громадянами ситуації на Донбасі», 28 серпня 2015р. Інтернет-сайт Центру Разумкова. URL: http://www.uceps.org/ukr/news.php?news_id=656 5. *Результати* соціологічних досліджень Центру Разумкова (травень 2014 і 2105 рр. (теоретична похибка – 2,3%) 6 Інтернет-сайт Центру Разумкова. URL: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/polls.php> 6. Якименко Ю. В. *Методологія* аналізу динаміки партійних систем: основні підходи та особливості їх застосування в Україні // Політологічний вісник. 2012. № 65. С. 300–309. 7. «Тимошенко висунула 5 умов для входження в коаліцію. На 2 більше, ніж Ляшко. Фракція "Батьківщина" готова увійти до коаліції і голосувати за кандидатуру нового прем'єр-міністра в разі виконання п'яти своїх вимог». Діло.ua, 24 березня 2016. URL: <http://www.depo.ua/ukr/politics/timoshenko-visunula-5-umov-dlya-vhodzhennya-v-koalitsiyu-na-2-24032016145000> 8. «Ляшко торгується за входження в коаліцію і висунув три умови. Радикальна партія України висунула три умови для входження в нову коаліцію». Діло.ua, 24 березня 2016. URL: <http://www.depo.ua/ukr/politics/lyashko-torguetsya-za-vhodzhennya-v-koalitsiyu-i-visunuv-tri-2403201614340> 9. *Порошенко* ветоє закон про реструктуризацію валютних кредитів – Кононенко. – Українська правда, 2 липня 2015р. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/07/2/7073230/> 10. *Прес-реліз* «Рівень підтримки політичних партій на виборах до Верховної Ради: Вересень 2016 року». Інтернет-сайт Київського міжнародного інституту соціології. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=647&page=1> 11. *Партійна* система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. 2015.

№ 6-7. С. 30-31. **12.** *Особливості* ідентичності громадян, причетних до збройного опору російській агресії // Національна безпека і оборона. 2016. № 3-4. С. 105-112. **13.** *Дослідження* проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 22 по 26 квітня 2016 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2018 респондента віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. Інтернет-сайт Центру Разумкова. URL: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/polls.php>

Yakymenko Yuriy. Ukraine's party in 2015-2016: trends of evolution

The "Revolution of dignity" in 2013-2014 and the following events caused tectonic changes in various spheres, including party system of Ukraine. Parliamentary elections 2014 set a new balance of political forces and summarized new trends. At the same time, intense changes in Ukraine's party system continued to occur during 2015-2016.

The factors influencing the party system may be roughly divided into two groups: institutional factors and factors of social nature. Among institutional factors of 2015-2016 major influence has been produced by adoption of so called "laws of decommunization" and by introduction of budget financing of political parties' statutory activity. In particular, according to "laws on decommunization", adopted in 2015, foundation and activity of political parties using ideology and symbols of Soviet communist regime have been prohibited. Because of the laws activity of the Communist party of Ukraine has been terminated. Under conditions of absence in Ukraine of influential center-left pro-European party, left-center political niche may be occupied by already existing populist and radical parties.

As to the laws introducing funding of statutory activity of political parties from the state budget and mechanisms to ensure the transparency of party finances, those measures would reduce parties' dependence on support of the oligarchs, to help new non-oligarchic political parties to enter political scene.

Because of socio-economic crisis, Ukraine's party system has undergone significant changes. Rapid deterioration of social and economic situation, as well as decline of living standards of majority of population, caused a breakdown of the parliamentary coalition. Some of former member of pro-European coalition ("Motherland", Radical Party of Oleh Lyashko, "Self-Reliance") left the coalition. Now newly created coalition of "Petro Poroshenko's Block" and "People's Front" party has with two oppositions: "populist" (three above-mentioned parties), based on socio-economic cleavage, and "revenge" (Opposition bloc, political antecedents of the Party of regions), based on socio-cultural cleavage. This is a sign of Ukraine's party system's turn back to system of polarized pluralism.

Influence of military conflict with Russia is the second major factor of social nature. This factor caused involvement of former military servants, participants of the Anti-terrorist operation into political life, including their joining existing political parties or creation of the new ones. It may leads to strengthening of parties of national-patriotic nature and spread of more radical approaches into Ukrainian politics.

The crisis of confidence to government institutions also affected Ukraine's political parties. Opinion polls evidence people's dissatisfaction with political parties and disillusionment with "parties of Maidan". The state of public opinion towards parties gives a ground if the conclusion that current state of Ukraine's party system doesn't fully reflect the diversity of interests of different social groups, thus, this system is open for further changes.

Key words: political parties, party system, social cleavages.

УДК 321.01

В. М. ТАРАСЮК

ІНСТИТУТ ВІЙСЬКОВОГО ОМБУДСМЕНА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ

Досліджується зарубіжний досвід запровадження демократичного контролю над збройними силами. Розглядається можливість імплементації інституту військового омбудсмена в Україні. Аналізуються проблеми визначення місця, ролі та повноважень військового омбудсмена в системі законодавства України.

Ключові слова: права людини, омбудсмен, цивільне населення, права військовослужбовців, захист права, цивільний контроль, збройні сили.

Тарасюк В. Н. Институт военного омбудсмена как инструмент демократического контроля

Исследуется зарубежный опыт внедрения демократического контроля над вооруженными силами. Рассматривается возможность имплементации института военного омбудсмена в Украине. Анализируются проблемы определения места, роли и полномочий военного омбудсмена в системе законодательства Украины.

Ключевые слова: права человека, омбудсмен, гражданское население, права военнослужащих, защита права, гражданский контроль, вооруженные силы.

Tarasyuk Volodymyr. Institute of Military Ombudsman as a democratic instrument of control

We study the foreign experience of the implementation of democratic control over the armed forces. The possibility of implementing the institute of military ombudsman in Ukraine. The problems of determining the place, role and powers of the military ombudsman in the legislation of Ukraine the system.

Key words: human rights, the Ombudsman, the civilian population, the rights of military personnel, protecting the rights, civilian control, armed forces.

© ТАРАСЮК Володимир Миколайович – аспірант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корещького НАН України

Особливості оборонної реформи в Україні зумовлені складною воєнно-політичною, оперативно-стратегічною та економічною ситуацією, яка склалася внаслідок збройної агресії Росії проти України, окупації Російською Федерацією частини суверенної території України – Автономної Республіки Крим та м. Севастополь. На частині території Донецької та Луганської областей триває інспірований та підтриманий Кремлем збройний конфлікт, який загрожує переростанням у відкрите збройне протистояння між Україною та Російською Федерацією¹.

Учасниками збройного конфлікту є не тільки військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, Державної служби з надзвичайних ситуацій і співробітники Міністерства внутрішніх справ², а й цивільне населення, яке перебуває на території проведення воєнних операцій³.

Відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави⁴.

Сучасні історичні реалії, що склалися в умовах особливої небезпеки, процес євроінтеграції України та нагальна потреба врегулювання суспільних взаємовідносин з метою захисту основоположних прав людини вимагають забезпечення гармонійного функціонування інституту прав людини та сектора безпеки країни. Низька довіра суспільства до правоохоронних органів, недосконалість законодавства і судової системи створили певний вакуум між дотриманням прав людини й забезпеченням національної безпеки країни.

Соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей, дотримання прав військовослужбовців й дотримання прав цивільного населення, яке перебуває на території проведення воєнних операцій, є одними з найактуальніших потреб суспільства і важливим завданням Української держави.

У демократичному суспільстві величезна увага приділяється питанням боротьби зі службовими зловживаннями і порушеннями прав людини. Ефективність цієї боротьби на рівні сектора безпеки

багато в чому залежить від ступеня його прозорості та підзвітності всьому суспільству. Необхідний рівень прозорості та підзвітності можуть гарантувати незалежні й об'єктивні органи, наділені всіма необхідними повноваженнями та ресурсами.

Досвід розвинених демократичних країн свідчить, що сучасний сектор національної безпеки має бути імплементований у демократичне суспільство, яке є своєрідним гарантом забезпечення гуманітарно-політичних прав всередині сектора безпеки.

Так, Федеративна республіка Німеччина попри вкрай проблемну політико-історичну спадщину, давно утвердилася як повноцінний член «європейського демократичного клубу». Німецький досвід становлення та розвитку новітнього сектора безпеки є певним феноменом, пов'язаним з концепцією «*Innere Führung*» (нім. – внутрішній контроль). Дослідник Ф. Вітман запропонував наступне широке визначення поняття «*Innere Führung*»: «Це соціальна, правова, педагогічна, моральна та воєнно-орієнтована концепція, що пронизує усі сфери військового життя. Це концепція для формування воєнно ефективних, демократично контрольованих та соціально інтегрованих збройних сил»⁵.

Innere Führung розглядається як військово керівництво та поведінка в суспільстві, де збройні сили, що перебувають під цивільним контролем, підзвітні суспільству в цілому. Це проявляється в різних інституційних формах. Існують директиви *Innere Führung*. У правових настановах, що регулюють діяльність збройних сил, чимало принципів, які прямо або опосередковано стосуються до *Innere Führung*. Парламент Німеччини, наприклад, визначає через свого парламентського комісара зі збройних сил, наскільки точно виконуються принципи *Innere Führung* у Бундесвері. І там, де принципи *Innere Führung* застосовуються не належним чином, військовослужбовці Бундесверу мають право звертатися зі скаргою безпосередньо до парламентського комісара збройних сил, оминаючи військові управлінські інстанції. Таким чином, *Innere Führung* відіграє центральну роль у Бундесвері, й за своєю специфікою її можна вважати унікальною.

Автором концепції «*Innere Führung*» є Вольф Граф фон Баудісін – офіцер штабної служби, який служив у генерала Ервіна Ромеля у Північній Африці, поки у 1941 р. не потрапив у полон під

Тобруком (Лівія). Перші формулювання фон Баудіссіна були зроблені під час перебування у полоні. У 1951 р. він став членом Німецького планового комітету з переозброєння. Попередньою умовою його участі у роботі даного комітету була робота над розділами пруських реформ 1808-1818 років, які не були успішними, особливо розділами, в яких характеризувалася роль солдатів як громадян. У своїй роботі він інтегрував етичні, моральні та політичні принципи пруських реформ до ситуації 1950-х років. Фактично фон Баудіссін розробив прийнятну етично-моральну концепцію збройних сил, яка була одночасно політично сумісною з демократією й здатною відповідати на стратегічні виклики «холодної війни», включаючи ядерні загрози.

Концепція фон Баудіссіна, покладена в основу *Innere Führung*, заснована на трьох засадах.

По-перше, військовослужбовці, військова політика та стратегія мають розглядатися у сучасному, перспективному розумінні того, з якими війнами держава може стикнутися в майбутньому. В 1950-х роках фон Баудіссін був одним з небагатьох військових лідерів, які розуміли епохальне значення ядерної зброї. Він оголосив «*Innere Führung*» політичною та стратегічною зброєю. З цієї точки відліку він постійно виводив ідеї попередження війни воєнним стримуванням. Відповідно військові не розглядаються знаряддям ведення війни, а головним чином інструментом підтримки миру.

По-друге, фон Баудіссін обґрунтував ідею про те, що з огляду на ядерну загрозу військові повинні діяти на полі бою вкрай незалежно, а тому мають бути внутрішньо мотивованими. Тож традиційні відносини між солдатом і його командиром, які полягають у підпорядкуванні наказам, втратили актуальність, натомість мали бути замінені на принцип співробітництва. Виходячи з тогочасних геостратегічних реалій, Баудіссін вивів потребу для Німеччини орієнтуватися на Західну Європу та Сполучені Штати Америки як на союзників. Водночас, він бачив потребу співробітництва на політичному рівні та з потенційними противниками Німеччини. Згодом, фон Баудіссін створив концепцію контролю над озброєннями на основі співробітництва. Фактично це етична основа, відповідно до якої німецький солдат виконує свою службу, християнська і філософська за своєю сутністю. Концепція «*Innere Führung*» була пов'язана із пра-

вами людини та цивільним правом, дістала відображення в Основному законі Німеччини. Відтак основна місія солдата – збереження миру. Отже, в рамках *Innere Führung* попередження війни вважається обов'язковим, а політичне співробітництво – необхідним у справі забезпечення миру. В повсякденному військовому житті це стає істотним моментом у слідуванні демократичним моделям поведінки – принципам, покладеним в основу *Innere Führung*.

З політичної точки зору, *Innere Führung* сприяла розвитку цивільного контролю над збройними силами, захисту гуманітарно-політичних прав у військовому середовищі, а також розумінню того, що професія військового є політичною, яка втрачає сенс, якщо немає політичної основи. В цьому полягає фундаментальна відмінність між солдатом та найманцем.

Концепція «*Innere Führung*» заснована на понятті, що солдат – громадянин у військовій формі. Це означає, що солдат користується тими самими цивільними правами, що й будь-який інший громадянин, і навіть має право проявляти політичну активність.

Не повинно бути суттєвих розбіжностей між настановами, зробленими під час навчання, та фактичною поведінкою військового керівництва. Більше того, солдат повинен мати можливість випробувати конституційні цінності, які він має захищати. Будь-яка розбіжність між словом та ділом постійно знищуватиме найважливішу засаду військової служби – довіру. Так, німецький військово-службовець, зобов'язаний виконувати усі накази, за винятком тих, що порушують закон, ображають кого-небудь або не стосуються до військової служби. Заборонено застосовувати фізичне чи моральне насильство щодо військовослужбовця, навіть його торкатися (виняток – передавання сигналів у темряві чи за поганой видимості або під час стрільби).

Завдяки такій концепції молоді військовослужбовці могли збагнути, що свобода, яку вони мають захищати від загрози тоталітаризму, є частиною їх повсякденного військового буття, а також їх подальшого цивільного життя. Однак на практиці ця мета могла бути досягнута тільки за умов співробітництва, коли враховуються індивідуальні можливості й інтереси усіх осіб, яких це стосувалося.

Отже, на зміну традиційній військовій моделі «суворой дисципліни» мав прийти тип дисципліни, заснований на ліберально-демо-

кратичних принципах. Відповідно до *Innere Führung*, збройні сили могли бути ефективними тільки у тому випадку, якщо вони відповідали усім цим вимогам. Так, до 2001 р. у Бундесвері жінки могли обіймати лише медичні посади й служити у військових оркестрах. Проте завдяки ініціативі депутатів Бундестагу, що прийняли відповідну поправку до Конституції, жінки отримали можливість обіймати і «бойові» посади. Вважається, що такий дозвіл не тільки зрівняв їх у правах з чоловіками, а й сприяв наближенню Бундесверу до сучасних стандартів. Відповідно нині у збройних силах ФРН служать близько 10 тис. жінок, причому всі добровольці.

У 1956 р. парламент ФРН запровадив інститут уповноваженого Бундестагу з питань Бундесверу. Згідно із ст. 45Б Конституції ФРН він повинен захищати права військовослужбовців і бути допоміжним органом при здійсненні парламентського контролю над збройними силами (ця стаття єдина в Основному Законі ФРН, у якій використано термін «парламентський контроль»). Закон про Уповноваженого Бундестагу з питань Бундесверу (1957 р.) конкретизує його конституційний статус. Так, Уповноважений, якщо йому стали відомі обставини порушень конституційних прав військовослужбовців або принципів внутрішнього керівництва збройними силами, повинен за дорученням Бундестагу (або комітету з оборони) або за власною ініціативою вжити відповідних заходів. Уповноважений вправі отримувати від усіх службових інстанцій Бундесверу необхідну інформацію й документи, заслуховувати свідків, експертів. У разі виникнення підозри щодо вчинення правопорушень або злочинів Уповноважений направляє матеріали компетентним органам для застосування щодо притягнення винних осіб до відповідальності. Уповноважений має право здійснювати нагляд за військовими частинами у будь-який час без попередження. При цьому всі судові й адміністративні органи федерального рівня, земель і громад повинні на вимогу Уповноваженого надавати йому необхідну підтримку.

Вагоме значення мають щорічні доповіді Уповноваженого Бундестагу у справах Бундесверу, які викликають значний суспільний резонанс (у випадку заперечень з боку Міністерства оборони).

Інститут Уповноваженого Бундестагу з питань Бундесверу загальноновизнаний як найважливіший елемент системи демократич-

ного контролю й внутрішньодержавного управління. Доступність Уповноваженого, можливість кожного військовослужбовця звернутися до нього, оминаючи усі службові інстанції, сприяють значному зменшенню кількості грубих порушень основних прав у збройних силах ФРН. У середньому на ім'я Уповноваженого щорічно надходять 8-10 тис. заяв і скарг. Їх ретельний розгляд дає проаналізувати настрої в армії й є своєрідною «системою раннього попередження» негативних явищ у силових структурах ФРН⁶.

На прикладі ФРН ми бачимо, що важливу роль у протидії зловживанням та іншим правопорушенням у збройних силах, а також створенні умов, щоб діяльність збройних сил була підзвітною й одночасно прозорою для суспільства, відіграє інститут військового омбудсмена. Він виступає своєрідним арбітром між сектором безпеки та інститутом прав людини незалежно від того, стосуються вони цивільних осіб чи представників збройних сил.

Працюючи зі скаргами і зверненнями та досліджуючи питання у предметній і суміжних сферах, військовий омбудсмен запобігає порушенням прав людини, перешкоджає неефективному витрачанням ресурсів і неякісному управлінню, сприяє вдосконаленню системи управління в секторі безпеки в цілому.

Міжнародна конференція омбудсменів у справах збройних сил (МКОЗС) об'єднує військових омбудсменів більш як двадцяти п'яти країн світу. Веб-сайт МКОЗС - www.icaoaf.org – містить всі необхідні контакти, інформацію і результати наукових досліджень у цій сфері.

Термін «омбудсмен», як правило, означає інститут конкретного типу, створений за оригінальною скандинавською моделлю: в Швеції та Фінляндії омбудсмен наділений повноваженнями щодо порушення кримінальних справ, а сфера його повноважень поширюється і на судову систему; в данській моделі існують окремі інститути омбудсмена для різних сфер діяльності.

Під загальним терміном «інститут омбудсмена» об'єднані різні організації з найрізноманітнішими функціями і повноваженнями, сферами й напрямками діяльності – як інститути, що займаються виключно питаннями розвитку та захисту прав людини (як у Центральній і Східній Європі, Латинській Америці, в деяких країнах Західної Європи (зокрема, у Швеції, Фінляндії і Норвегії)), так і організації, які займаються питаннями захисту прав людини лише по-

бічно, а більше зосереджені на питаннях боротьби із різноманітними зловживаннями (наприклад, Великобританія, Ірландія, Канада, США).

Характерною рисою інститутів омбудсмена є їх незалежність від органів, за якими вони уповноважені здійснювати контроль, а також об'єктивність і неупередженість при виконанні своїх обов'язків. Інститути омбудсмена приймають і розслідують скарги, виступаючи в такий спосіб важливим елементом будь-якої системи незалежного контролю.

З усіх інститутів омбудсмена варто виділити організації, об'єднані єдиним мандатом, функціями та повноваженнями з отримання та розслідування звернень і скарг безпосередньо від представників збройних сил або громадян, які безпосередньо пов'язані із збройними силами, з питань, віднесених до сфери їх компетенції. Під терміном «збройні сили» у даному випадку розуміють усі силові структури (суб'єкти сектора безпеки), а також органи виконавчої влади, що здійснюють планування і керівництво діяльністю збройних сил.

Інститути омбудсмена прагнуть до незалежності й об'єктивності, а ефективність їх роботи залежить від рівня довіри та поваги до них з боку як держави й суспільства, так і представників збройних сил⁷. При цьому, однак, слід мати на увазі одну важливу особливість таких інститутів: вони прагнуть покращити відносини між суспільством і владою з метою запобігання виникненню конфліктних ситуацій⁸. Інститути омбудсмена можуть використовувати високий рівень довіри до них з боку держави, суспільства і збройних сил для вироблення та реалізації гнучких рішень, які будуть прийнятними для всіх сторін⁹.

Завдяки своїй незалежності та неупередженості інститути омбудсмена відіграють важливу роль у системі забезпечення відповідальності та підзвітності органів державної влади за межами судової системи, де неминуче присутній конфлікт сторін. У багатьох випадках конфліктні ситуації краще вирішувати через інститути омбудсмена, а не через судові інстанції. З одного боку, вони більш доступні (зокрема, їх послуги безкоштовні для громадян і вони не бюрократичні за своєю природою), що робить їх більш привабливою альтернативою установам судової системи¹⁰. З іншого боку,

здатність суду приймати рішення, обов'язкові для виконання, у деяких випадках робить їх більш привабливою альтернативою інституту омбудсмена.

Якщо говорити в цілому, то інститути омбудсмена у справах збройних сил є важливим елементом демократичної системи державного управління як такої. У 2000 р. Комісія (нині Комітет) ООН з прав людини ухвалила резолюцію, якою визначено п'ять ознак ефективної системи державного управління: прозорість, відповідальність, підзвітність суспільству, участь (представників суспільства в системі державного управління) і зворотній зв'язок із суспільством (реагування на його запити й очікування)¹¹.

Інститут омбудсмена як незалежний і об'єктивний орган сприяє дотриманню як мінімум трьох із цих принципів:

- зворотній зв'язок із суспільством (приймає скарги безпосередньо від представників суспільства і має можливість проводити відповідні розслідування);

- відповідальність і підзвітність (виробляє рекомендації щодо усунення виявлених недоліків);

- прозорість (оприлюднює звіти та результати тематичних досліджень з різних питань, що стосуються збройних сил).

Протягом останніх 25 років спостерігається стрімке зростання кількості інститутів омбудсмена у справах збройних сил по всьому світу, що свідчить, у тому числі, про зростання їх ролі і значення в системі демократичного управління. Наявність сильного, незалежного інституту омбудсмена є важливим показником рівня зрілості всієї системи державного управління. Як заявив у своєму виступі на третій Міжнародній конференції інститутів омбудсмена у справах збройних сил президент Сербії Борис Тадіч, «наявність пропозицій і скарг свідчить про те, що суспільство довіряє цьому інституту і розуміє його роль і значення»¹².

Інститутові омбудсмена належить важлива роль у тому, щоб збройні сили керувалися й діяли відповідно до принципів верховенства права та з дотриманням прав людини щодо як самих військовослужбовців, так і цивільних осіб, з якими вони контактують. Ця думка проходить червоною ниткою в книзі Ханса Борна та Іана Лі «Права людини та фундаментальні свободи особового складу збройних сил». Зростання масштабів використання збройних

сил у міжнародних та інтернаціональних операціях, а відтак ризиків, пов'язаних з порушеннями прав людини, в тому числі й щодо цивільних осіб у країні перебування, тільки підвищують роль сильних і ефективних механізмів контролю й нагляду, покликаних забезпечити дотримання прав людини і принципів верховенства права.

Існує декілька чинників, які перешкоджають ефективному функціонуванню інститутів омбудсмена. Це недостатня нормативно-правова база, а в багатьох випадках і наявність суперечливих законодавчих норм щодо інституту омбудсмена; законодавчо встановлені обмеження, що не дають можливості омбудсмену здійснювати необхідну кількість поїздок для перевірки ситуації на місцях; відсутність доступу до секретної інформації¹³. Слід врахувати і вплив таких чинників, як корупція та зловживання чиновників, які підривають довіру суспільства до інститутів державної влади і можуть негативно вплинути на інститут омбудсмена¹⁴. Навіть у тих державах, де інститути омбудсмена певною мірою ізольовані від зовнішніх проблем, для ефективного виконання своїх обов'язків їм необхідно взаємодіяти з іншими державними інститутами, що буває складно або взагалі неможливо у випадках, якщо ці інститути уражені корупцією або не здатні ефективно працювати з інших причин.

При створенні інститутів омбудсмена держави, як правило, прагнуть забезпечити їм солідний правовий статус шляхом закріплення їх повноважень у спеціальному законі або конституційній поправці. Так, на Європейському континенті у такий спосіб були засновані інститути омбудсмена в Румунії, Польщі, Німеччині та Албанії¹⁵. До групи країн, де інститути омбудсмена створювалися шляхом прийняття спеціального закону, входять Боснія і Герцеговина, Коста-Ріка, Еквадор, Панама, Ірландія і Сполучене Королівство¹⁶. В окрему категорію входить Канада, де інститут омбудсмена у справах Міністерства національної оборони і збройних сил був заснований постановою уряду (1998 р.)¹⁷.

Поки що зарано робити узагальнені висновки щодо всіх переваг і недоліків цих різних правових підходів, але очевидно, що закріплення правового статусу інституту омбудсмена у конституції ставить його на один щабель з іншими важливими державними інститутами, свідчить про його важливу роль для держави. Інша перевага такого підходу полягає в тому, що закріплення правового статусу інституту

омбудсмена в конституції виступає гарантією його тривалої перспективи, оскільки стандартних законодавчих процедур для його ліквідації буде вже недостатньо, і парламент не зможе його позбавитись. І, нарешті, конституційне оформлення статусу інституту омбудсмена формально відокремлює його від інших державних інститутів з аналогічними функціями або повноваженнями. Це може відіграти свою роль у разі виникнення протистояння між різними державними відомствами і захистить інститут омбудсмена від спроб перегляду або скорочення його повноважень. Проте навіть у державах, де правовий статус інституту омбудсмена закріплений у конституції, функції та повноваження цього органу, як правило, визначаються в ході законотворчого процесу, як і в країнах, де інститут омбудсмена засновано законодавчим актом або постановою уряду. Таким чином, жоден із цих підходів не гарантує інституту омбудсмена повної свободи від зовнішнього втручання.

Існує низка різних інститутів омбудсмена, які уповноважені вирішувати питання, пов'язані безпосередньо з діяльністю збройних сил. Статус і функції цих інститутів можуть змінюватися в широких межах залежно від кожної конкретної держави і, безумовно, визначаються національною військовою традицією, правовою системою та форматом цивільно-військових відносин, а також тим, для кого створювався той чи інший інститут. Наявність великої кількості різновидів інститутів омбудсмена засвідчує, що розвитку інституту омбудсмена сприяла, в тому числі, гнучкість інституційної моделі¹⁸. Ця гнучкість дала змогу інституту омбудсмена адаптуватися до різних культурних, конституційних і правових умов. Вона дістає відображення у назвах цих органів. Наприклад, це може бути комісар (уповноважений), генеральний інспектор, військовий омбудсмен, менеджер з роботи зі скаргами, народний захисник чи канцлер юстиції.

Незважаючи на розмаїття типів, інститути омбудсмена можна умовно поділити на три категорії, або моделі: інститути, створені у складі збройних сил; незалежні інститути, юрисдикція яких поширюється тільки на збройні сили; інститути загальної юрисдикції. Кожна із цих моделей має свої переваги й недоліки.

Якій би моделі не було надано перевагу, важливо, щоб інститут омбудсмена був наділений необхідними для виконання своїх функ-

цій повноваженнями і ресурсами. Інститут омбудсмена у справах збройних сил повинен мати можливість діяти незалежно від впливу з боку командної вертикалі та виконавчої влади, прагнути до накопичення спеціальних знань і досвіду.

Необхідно забезпечити чітке розмежування правових статусів і повноважень різних інститутів омбудсмена, що створить умови для ефективної взаємодії і виключить ризик виникнення колізії юрисдикцій. У разі, якщо сфери повноважень різних інститутів омбудсмена перетинаються, законом мають бути передбачені механізми взаємодії, а також детально визначені процедури й терміни інформаційних обмінів між ними.

Підсумовуючи, варто зазначити, що питання демократичного цивільного контролю над військовими досить часто піднімається у контексті розвитку демократії в Україні, забезпечення національної безпеки та європейської інтеграції. Україна взяла на себе зобов'язання встановити демократичний цивільний контроль над Збройними Силами та іншими військовими формуваннями. Це відобразилося у низці міжнародних документів: Європейській конвенції про боротьбу з тероризмом (1990 р.), Партнерство заради миру: рамковий документ (1994 р.), Кодексі поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки (Будапешт, саміт ОБСЄ, 1994 р.), Резолюції про боротьбу з тероризмом (2003 р.) та інші. Зокрема, у підписаному Україною Кодексі поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки проголошується, що «держави-учасниці розглядають демократичний політичний контроль над військовими і воєнізованими силами, силами внутрішньої безпеки, а також розвідувальними службами і поліцією в якості незамінного елемента стабільності і безпеки». Відповідно до положень Кодексу Україна зобов'язалася «забезпечувати і підтримувати ефективне керівництво і контроль над своїми військовими і воєнізованими силами й силами безпеки з боку конституційно встановлених органів влади, які мають демократичну легітимність, створювати важелі, що дають змогу забезпечити виконання такими органами покладених на них конституційних і правових обов'язків»¹⁹.

Стан цивільно-військових відносин у державі є індикатором її демократичної зрілості. Не випадково демократичний цивільний контроль над воєнною сферою, а також іншими структурами в си-

стемі забезпечення національної безпеки визначається як один з основних принципів забезпечення національної безпеки України.

Водночас для забезпечення послідовності й ефективності процесу створення системи демократичного цивільного контролю над силовими структурами в Україні та запобігання можливим помилкам і прорахункам, доцільно враховувати досвід інших країн, який свідчить, що вирішення проблем становлення цивільного контролю потребує копіткої і великої за обсягом роботи, у тому числі законодавчої, у всіх сферах взаємодії гілок влади і суспільства із силовими структурами.

Механізм реалізації цивільного контролю визначається такими законодавчими актами: Про основи національної безпеки України, Про оборону України, Про правовий режим надзвичайного стану та Указами Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України», «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 2 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України», «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 20 травня 2016 р. «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» тощо.

Слід зазначити, що в країнах розвиненої демократії є політичні традиції, принципи взаємовідносин цивільних та військових. Цивільно-військові відносини регулюються всім комплексом соціально-політичних, економічних, правових та інших відносин демократичного суспільства. На Заході контролювати – означає не тільки проводити ревізію та перевірки з боку органів державної влади, а й нести відповідальність. А щоб відповідати, потрібно бути в курсі усіх справ і брати безпосередню участь там, де це необхідно. Для цього необхідно не лише нормативно-правове регулювання, а й усвідомлена зацікавленість усіх гілок влади та суспільства в об'єктивному (спрямованому на забезпечення ефективності силових структур в інтересах демократичної держави) цивільному контролі. Наприклад, військового омбудсмена у ФРН обирає Бундестаг без попередніх дебатів таємним голосуванням. Ним може стати будь-який громадянин держави, який досяг 35-річного віку. Знання про повсякденну військову службу, здобуті безпосередньо, не є обов'язковою умовою для обрання. Для зайняття посади необхідне голосу-

вання абсолютної більшості членів Бундестагу. Повторне обрання не допускається. В період виконання своїх обов'язків військовий омбудсмен не може паралельно займати іншу посаду або володіти політичним мандатом. Уповноважений Бундестагу з питань оборони не є ні членом Бундестагу, ні чиновником. Він починає діяти у разі виникнення порушень основних прав військовослужбовців або принципів внутрішнього керівництва; особливим обов'язком є розгляд петицій. Певна річ, у військового омбудсмена досить широкі права: йому зобов'язані надавати будь-яку інформацію, яка його цікавить і яка є у військових частинах та військових закладах; йому може бути відмовлено в доступі до певних даних лише з міркувань таємності, причому обґрунтовувати відмову повинен особисто міністр оборони (міністр оборони зобов'язаний негайно повідомляти уповноваженого про всі серйозні порушення у військах); у будь-який час без завчасного попередження відвідувати війська, штаби та інші об'єкти, адміністративні установи німецької армії; вимагати представлення звітів про здійснення «дисциплінарної влади» в збройних силах, а також особисто бути присутнім як спостерігач на кримінальних та дисциплінарно-правових та судових процесах.

Ефективний цивільний контроль, зокрема у ФРН, передбачає такий баланс відповідальності, коли цивільні відповідають за формулювання воєнної політики, підготовку військового бюджету, забезпечення озброєнням та військовою технікою, соціальне забезпечення, а військові відповідають за планування операцій, бойову підготовку, експлуатацію озброєння та військової техніки тощо.

Практично такі ж функції контролю над військовими формуваннями має і український парламент. Суттєва різниця полягає у наявності у німців розвинутого механізму реалізації цих функцій. Хоча і в німецьких парламентах є проблеми, як у шведських, канадських, голландських. Проте всі вони йдуть шляхом прийняття не загального закону про цивільний контроль, а окремих законодавчих актів (у сфері оборони, розвідки, у правоохоронній діяльності). А загалом у кожній країні створюється в чомусь схожа з іншими, а в чомусь унікальна система цивільного контролю.

1. Президент України : Указ від 06.06.2016 № 240/2016 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України». 2. Про рішення Ради національної без-

пеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України № 405/201414 квітня 2014. **3.** *Доповідь* Верховного комісара ООН з прав людини. 2016. URL: <http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvityi/un-in-ukraine-publications/3688-dopovidi-oon-shchodo-sytuatsii-z-pravamy-liudyny>. **4.** *Конституція* України. Ст. 3. **5.** Heinen Klaus: *Bundeswehr im Umbruch? Sinnfragen der inneren Führung*. Hampp Verlag, München. 1990. **6.** *Офіційний веб-сайт* Міністерства оборони ФРН. URL: www.bundestag.de/htdocs_e/orga/3organs/06armforce.html. **7.** Diamandouros Nikiforos P. *The Ombudsman Institution and the Quality of Democracy, Distinguished Speakers Lectures* [Institutja Ombudsmanului și calitatea democrației, Prelegeri ale unor eminenti oratori] (University of Siena, 2006). С 8. **8.** Там само. С. 9, 17. **9.** Leonard F.M. Besselink, «Types of National Institutions for the Protection of Human Rights and Ombudsman Institutions: An Overview of Legal and Institutional Issues» in *Human Rights Commissions and Ombudsman Offices: National Experiences Throughout the World*, ed. Kamal Hossain, Leonard F.M. Besselink, Haile Selassie gebre Selassie, and E.L.M. Voelker. London: Kluwer Law International, 2001. С. 2. **10.** Heiner Hänggi. «Making Sense of Security Sector Governance» in *Challenges of Security Sector Governance*, ed. Heiner Hänggi and Theodor H. Winkle. Geneva and Munster: DCAF and Lit Verlag, 2003. С. 11. **11.** *Protector of Citizens of the Republic of Serbia, Protecting the Human Rights of Armed Forces Personnel: Old and New Challenges*, 3 ICOAF Conference Report. Belgrade: Office of the Protector of Citizens, (2011). С. 6. **12.** *Ombuds Institutions for the Armed Forces: A Handbook*. Benjamin S. Buckland, William McDermott. DCAF 2012. ISBN:978-92-9222-217-8. **13.** Katrin Kinzelbach, Eden Cole. *Monitoring and Investigating the Security Sector*. Bratislava: UNDP, 2007. С. 13. **14.** Marten Oosting. «Protecting the Integrity and Independence of the Ombudsman Institution: the Global Perspective» in *The International Ombudsman Yearbook*, ed. the International Ombudsman Institute. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2001. С. 19. **15.** González, «The Institution of the Ombudsman» 229. **16.** Див.: González, «The Institution of the Ombudsman» 229. **17.** Canada «Ministerial Directives Respecting the Ombudsman for the Department of National Defence and the Canadian Forces» а також Defence Administrative Orders and Directives (DOAD), 1998. **18.** P. Nikiforos Diamandouros, «The Ombuds Institution and the Quality of Democracy» (paper presented at the University of Siena, 17 October 2006), p. 2. **19.** Центр Разумкова. «Цивільний контроль над силовими структурами», 1999.

Tarasyuk Volodymyr. Institute of Military Ombudsman as a democratic instrument of control

Modern historical realities prevailing in the particular circumstances of danger, the process of European integration of Ukraine and the urgent need for regulation of public relations for the protection of fundamental rights need to ensure the harmonious functioning of the institution of human rights and security sector. Low pub-

lic confidence in the law enforcement, inadequate legislation and the judicial system created a social and political vacuum on human rights in the security sector.

Social protection of servicemen and their families, the rights of military personnel and the rights of the civilian population in the territory military operations are among the most pressing needs who require full solution

In a democratic society, much attention is paid to the fight against official abuses and human rights violations. The effectiveness of the struggle at the level of the security sector depends largely on the degree of transparency and accountability throughout society. The level of transparency and accountability can ensure independent and objective body with all the necessary powers and resources.

State civil-military relations in the country is an indicator of democratic maturity. It is no accident that the democratic civilian control over the military and other agencies in the national security system is defined as one of the basic principles of the national security of Ukraine.

However, to ensure consistency and efficiency of the process of creating a system of democratic civilian control of the security forces in Ukraine and prevent possible mistakes and miscalculations, it is appropriate to take into account the experience of other countries. This experience shows that problems of formation of civilian control requires a painstaking and considerable work, including legislative, in all the many areas of interaction between the branches of government and society with security forces, whose activities are different levels of closeness, objectives and functions, "weight" domestic and foreign policy of the state and so on.

Key words: human rights, the Ombudsman, the civilian population, the rights of military personnel, protecting the rights, civilian control, armed forces.

УДК 329.05

К. В. БОНДАРЕВА

ПРОЦЕС ПРАВОВОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ЯК ПРОЦЕДУРА ВИЗНАЧЕННЯ ЙОГО ГЕНЕЗИСУ ТА СУТНІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК

Визначається поняття процесу правової інституціоналізації політичного режиму, не тільки як процедури формально-юридичного визначення та закріплення певних інститутів публічної влади, які притаманні тому чи іншому політичному режиму, але й правового визначення генезису та сутності цих інститутів. Це означає, що вивчення процесів правової інституціоналізації політичних режимів, їх специфіки, ознак, етапів і головне - результатів, дає

© БОНДАРЕВА Катерина Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин факультету журналістики та міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв

надійну теоретико-методологічну основу для комплексного вивчення як зовнішніх, так і внутрішніх властивостей політичних режимів.

Ключові слова: політичний режим, процес правової інституціоналізації, нормативно-правове оформлення політичних відносин.

Бондарева Е. В. Процесс правовой институционализации политического режима как процедура определения его генезиса и существенных характеристик

Определяется понятие процесса правовой институционализации политического режима, не только как процедуры формально-юридического определения и закрепления определенных институтов публичной власти, присущие тому или иному политическому режиму, но и правового определения генезиса и сущности этих институтов. Это означает, что изучение процессов правовой институционализации политических режимов, их специфики, признаков, этапов и главное - результатов, дает надежную теоретико-методологическую основу для комплексного изучения как внешних, так и внутренних свойств политических режимов.

Ключевые слова: политический режим, процесс правовой институционализации, нормативно-правовое оформление политических отношений.

Bondareva Kateryna. Process of legal institutionalization of the political regime as a procedure for determination its genesis and its essential characteristics

The process of legal institutionalization of a political regime is defined not only as a procedure of formal and legal identification and consolidation of certain institutions of public authority specific to a particular political regime, but also a legal definition of the genesis and nature of these institutions. This means that studying of the processes of legal institutionalization of political regimes, their specifics, attributes, stages and, most importantly, their results, gives a reliable theoretical and methodological basis for a comprehensive study of both the external and internal features of political regimes.

Key words: political regime, process of legal institutionalization, regulatory and legal registration of political relations

Процес правової інституціоналізації політичних режимів є не тільки важливим предметом аналізу для сучасної теорії держави і права, але й невід'ємним етапом формування, функціонування і розвитку будь-якого політичного режиму. Його докладне науково-правове дослідження дозволяє виявити внутрішні закономірності, стадії та аспекти цього процесу, що утворює теоретико-методологічну основу для подальшої типологізації політичних режимів, а також для визначення перспектив взаємодії політичної і правової систем у тій чи іншій конкретній країні. Розвиток політичного режиму завжди

пов'язаний з трансформаціями на рівні правової системи, які фактично відбуваються на всіх її рівнях (маються на увазі насамперед система законодавства, правозастосування, правова культура, правова свідомість, правова ідеологія). Причому зазначений зв'язок має всі ознаки взаємної детермінації, оскільки як право визначає застосовані в державі засоби і методи реалізації політичної влади, так і публічна влада впливає на формування і зміни правової системи (як приклад можна навести процес правотворчості, у якому одним з ключових суб'єктів є саме органи державної влади¹). Утім, виділяючи такий специфічний етап у розвитку політичного режиму як його інституціоналізація, слід зазначити, що він завжди сполучає у собі два аспекти: власне політичний та правовий. Перший з них є предметом дослідження політичної теорії, яка з'ясовує політичні причини і фактори, а також встановлює ті політичні інтереси, які впливають на формування тих чи інших політичних інститутів і зумовлюють специфіку застосування публічної влади у певній конкретно взятій політичній системі. На відміну від цього, правова інституціоналізація політичних режимів пов'язана виключно з правовими засобами та механізмами, завдяки яким політичні режими набувають своєї форми, визначають свої сутнісні властивості та базові принципи організації і функціонування, нормативно-юридично закріплюють життєво необхідні для них політичні інститути, а також гарантії своєї стабільності. Безумовно, що право у даному випадку виступає способом закріплення певних політичних відносин, що виникають у суспільстві, носять базисний характер (тобто є невіддільними від існування і розвитку самого суспільства як певної цілісності, що ставить перед собою певні цілі і завдання) і пов'язані з формуванням, розвитком та зміною системи публічної влади як такої. Однак зазначене положення не слід тлумачити у тому сенсі, що в процесі інституціоналізації політичних режимів і набуття ними чітко вираженої інституціональної структури право відіграє лише другорядну роль. Насправді у багатьох випадках (особливо якщо йдеться про розвинені суспільства, в яких засвідчуємо достатньо високий суспільно-політичний та соціально-економічний рівень) право є тим єдиним засобом, завдяки якому політичний режим може набутти чітких та стабільно виражених ознак. Подібний вплив права забезпечується його нормативністю, яка надає не лише визначену

юридичну форму тим чи іншим політичним відносинам, але й створює основу для подальшого відтворення у суспільній практиці саме цього типу політичних відносин.

Отже говорячи про *правову інституціоналізацію* політичних режимів ми матимемо на увазі *процес нормативно-правового оформлення найважливіших для держави і суспільства політичних відносин, результатом якого є юридичне визначення притаманних даному типу політичного режиму політичних інститутів, а також методів та засобів реалізації публічної влади*. Головною ознакою, що відрізняє правову інституціоналізацію від власне політичної є те, що в основу першої покладається юридична норма, яка за жодних обставин не втрачає притаманної їй нормативності та імперативності (навіть якщо ця правова норма є тільки легальною і не сприймається громадянами і суспільством в цілому як легітимна), тоді як в основі останньої лежить політичний інтерес та політичні мотиви, що можуть виникати і зникати, змінюватись, еволюціонувати тощо.

З цього погляду, перше, що набувають політичні відносини (які у своїй сукупності утворюють конкретний політичний режим) в процесі своєї правової інституціоналізації є чітка юридична форма. Її властивості безпосередньо залежать від законодавчої техніки, а також від тих завдань, що ставляться перед законодавцем. Зокрема, для авторитарних і тоталітарних політичних режимів характерне максимально абстрактне визначення прав і свобод людини, відсутність реальних гарантій реалізації, охорони та захисту цих прав, високий рівень конкретизації правового статусу органів державної влади, сфера політичних повноважень яких розповсюджується практично на всі суспільні відносини. Водночас ця юридична форма дозволяє закріпити у суспільній практиці зазначені політичні відносини як такі, що є конститутивними по відношенню до політичного режиму в цілому. Так, на думку К. Фрідріха та З. Бжезинського, тоталітарний політичний режим має шість основних властивостей. Ними є наступні: 1) наявність єдиної партії; 2) політична система спирається на ретельно розроблену ідеологію, якою пронизані всі сфери життя суспільства; 3) монополія партії-держави на всі засоби масової інформації; 4) управління здійснюється шляхом системи терору, яка спрямовується партією або таємною поліцією; 5) монопо-

ля на всі засоби збройної боротьби; б) централізована система контролю й управління економікою². Кожна з них закріплюється у відповідних правових нормах, що забезпечує існування і самовідтворення даного типу політичного режиму. Теж саме можна продемонструвати і на прикладі демократичних політичних режимів, які також повинні забезпечити правову інституціоналізацію найважливіших для них суспільно-політичних відносин.

Отже, юридична форма, в якій відображаються важливі для певного політичного режиму політичні відносини, дозволяє закріпити усталені та відтворювані зв'язки, які є життєво важливими для розвитку будь-якої системи політичної влади (як авторитарно-тоталітарної, так і демократичної). Прикладом такої юридичної форми може виступити система правових норм, які визначають загальне поняття та принципи діяльності політичних партій. Зрозуміло, що політичні партії є одними з ключових суб'єктів публічної влади для будь-якого політичного режиму. Тому, для того, щоб зазначені політичні відносини закріпились у суспільній практиці і їх можна було відрізнити від інших типів політичних відносин, застосовується право. Тобто для демократичних політичних режимів інституціоналізуються відносини, що пов'язані з багатопартійністю, ідеологічним і політичним плюралізмом, партійною конкуренцією, рівним доступом політичних партій до інформаційних ресурсів, рівні права щодо участі державному і політичному житті країни тощо. Разом з тим, на рівні права визначається, що таке політична партія, як вона організується і функціонує, які види діяльності є забороненими для політичних партій, як вони реєструються, яким є їх порядок участі у виборах, як регулюються відносини між різними політичними партіями, які повноваження можуть реалізовуватись політичними партіями на міжнародній арені тощо.

Наприклад, якщо звернутись до чинного конституційного законодавства України, то частина 1 статті 36 Конституції України встановлює: «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод

інших людей». При цьому в Законі України «Про політичні партії в Україні» стаття 2 містить визначення політичної партії як зареєстрованого згідно з законом добровільного об'єднання громадян-прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах³. При цьому утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на: ліквідацію незалежності України; зміну конституційного ладу насильницьким шляхом; порушення суверенітету і територіальної цілісності України; підрив безпеки держави; незаконне захоплення державної влади; пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі; посягання на права і свободи людини; посягання на здоров'я населення. Також законом закріплюється, що політичні партії мають право: 1) вільно провадити свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України та законами України; 2) брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України; 3) використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації, як передбачено відповідними законами України; 4) підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати (вступати між собою у) міжнародні спілки з додержанням вимог закону; 5) ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, подавати допомогу у їх створенні. Нарешті, політичним партіям гарантується свобода опозиційної діяльності, у тому числі: можливість викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя; брати участь в обговоренні та оприлюднювати і обґрунтовувати критичну оцінку дій і рішень органів влади, використовуючи для цього державні і недержавні засоби масової інформації в порядку, встановленому законом; вносити до органів державної влади України та органів місцевого самоврядування пропозиції, які обов'язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку.

Однак, на нашу думку було б неправильно обмежувати значення та роль процесу правової інституціоналізації політичних режимів виключно формально-юридичним виміром. Справа у тому, що як свідчує сучасна практика розвитку політичних режимів демократичного типу, право не лише формально закріплює певні інститути публічної влади, але й визначає їх сутність завдяки тому, що воно встановлює ряд фундаментальних принципів, які повинні гарантувати демократизм як зазначених інститутів публічної влади, так і політичного режиму в цілому.

Наприклад, говорячи про інститут незалежного судочинства, слід зазначити, що за умов демократичних політичних режимів на рівні конституційних законів визначаються не тільки норми щодо формування і функціонування судової влади, але й принципи правосуддя. На ролі останніх наголошують такі російські дослідники як В. Ржевський та Н. Чепурнова, які пишуть, що закріплені у діючому законодавстві принципи правосуддя постають найбільш загальними політико-правовими вимогами, які виражають зміст цього явища⁴. Зокрема у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» вказано, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Водночас в законі розкривається зміст основоположних принципів судочинства. Наприклад, стаття 6 визначає, що суди здійснюють правосуддя самостійно. Тобто, здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України, забезпечуючи при цьому верховенство права. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою завдання шкоди авторитету суддів чи впливу на безсторонність суду забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом. у статті 9 згаданого закону розкривається зміст принципу рівності: «Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соці-

ального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак»⁵.

Не менш показовим в частині обґрунтування нашого положення може виступити правова інституціоналізація демократичних виборів. Справді, якщо проаналізувати виборче законодавство сучасних демократичних країн, можна легко переконатись у тому, що практично у всіх без виключення випадках ми маємо справу не лише з власне формально-нормативним визначенням інституту виборів (мається на увазі загальне поняття виборів та виборчого права), інститутів виборчого права (до них наразі прийнято відносити: основні засади виборчого права, виборче парламентське право, виборче президентське право, місцеве виборче право, вибори депутатів автономних утворень, всенародний референдум, місцеві референдуми та інші форми безпосередньої демократії⁶) та правовим регулюванням виборчого процесу (порядок голосування, створення виборчих комісій, процедури оскарження результатів виборів, контроль за дотриманням виборчого законодавства, права та обов'язки учасників виборчого процесу, органи державної влади, які забезпечують підготовку і проведення виборів тощо), але й з чітким закріпленням: а) принципів виборчого права; б) гарантій забезпечення зазначених принципів. Очевидно, що юридичне закріплення принципів організації і проведення виборів відображає вже не лише формальний аспект цього важливого інституту політичного режиму, але й його сутнісні властивості. Принагідно зауважимо, що ця специфіка принципів виборчого права відображена у їх доктринальних дефініціях. Наразі їх часто характеризують як «вихідні положення, фундаментальні ідеї, які відображають суть виборів як передбаченої Конституцією України пріоритетної форми безпосередньої демократії, що визначають засади правового регулювання реалізації і гарантування виборчих прав громадян та забезпечують передбачений законодавством порядок організації і проведення всіх виборів у державі»⁷, або ж як «основоположні ідеї, які концентрують у собі соціально-політичні умови виборів і виступають як загальнообов'язкові безперечні нормативні вимоги»⁸.

При цьому в сучасному виборчому праві знаходимо не лише класичні принципи (принцип рівності, добровільності голосування, таємності голосування), але й так звані «нові принципи» (це такі

принципи як: гласність та відкритість виборчого процесу; незалежність виборчих комісій у визначених законом межах; альтернативність і конкурентність виборів; рівність і змагальність кандидатів у виборчому процесі; свободу передвиборчої агітації; суспільний контроль за підготовкою та проведенням виборів; гарантування права виборців на оскарження дій та рішень учасників виборчого процесу⁹), які фактично визначають сутність виборів та виборчого права у демократичному політичному режимі. Справді, говорячи про інститут виборів як один з обов'язкових елементів існування демократичного політичного режиму¹⁰, ми з необхідністю маємо визнати, що закріплені у нормативній формі принципи виборчого права відображають ніщо інше як сутнісні властивості та ознаки цього інституту. Підтвердженням цього положення може виступити аналіз чинного виборчого законодавства України. Зокрема, у чинному Законі України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року¹¹ саме поняття виборів розкривається через експлікацію його сутності у ряді принципів виборчого права, якими є: а) загальність виборчого права (стаття 2 передбачає, що вибори депутатів є загальними, тобто право голосу на виборах депутатів мають громадяни України, яким на день голосування виповнилося вісімнадцять років і єдиною підставою для реалізації виборцем свого права голосу на виборах є його включення до списку виборців на виборчій дільниці); б) рівність виборчого права (стаття 3 встановлює, що громадяни України беруть участь у виборах депутатів на рівних засадах, кожний виборець має в одномандатному та загальнодержавному округах по одному голосу і може використати право голосу тільки на одній виборчій дільниці, де він включений до списку виборців); в) пряме виборче право (тобто громадяни України обирають депутатів безпосередньо шляхом голосування за кандидатів у депутати, включених до виборчого списку партії, та за кандидатів у депутати в одномандатних округах); г) добровільність участі у виборах (участь громадян України у виборах депутатів є добровільною, а отже ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті у виборах); д) вільність виборів (громадянам України забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при голосуванні, застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкод-

жають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця, забороняється; є) таємність голосування (контроль за волевиявленням виборців забороняється, членам виборчих комісій, іншим особам забороняється вчиняти будь-які дії чи розголошувати відомості, які дають можливість встановити зміст волевиявлення конкретного виборця; ж) особисте голосування (кожний виборець голосує на виборах особисто, тому голосування за інших осіб чи передача виборцем права голосу будь-якій іншій особі забороняється). Таким чином, можна стверджувати, що в процесі правової інституціоналізації політичних режимів, ми маємо справу не тільки з формально-юридичним визначенням та закріпленням певних інститутів публічної влади, які притаманні тому чи іншому політичному режиму, але й правовим визначенням сутності цих інститутів. Це означає, що вивчення процесів правової інституціоналізації політичних режимів, їх специфіки, ознак, етапів і головне - результатів, дає надійну теоретико-методологічну основу для комплексного вивчення як зовнішніх, так і внутрішніх властивостей політичних режимів. З погляду здійснюваного нами дослідження це означає, що права інституціоналізація політичного режиму це не лише формально-юридична процедура, але й невід'ємний етап його генезису, коли визначають його сутнісні характеристики.

Разом з тим, спираючись на наведену на початку цієї статті дефініцію поняття правової інституціоналізації політичних режимів, слід визнати, що у контексті загальної методології юридичного аналізу політичних режимів, процес правової інституціоналізації є універсальним для всіх без виключення типів політичних режимів, оскільки завдяки ньому політичний режим набуває ознак стабільності і відтворюваності, незалежно від того чи мова ведеться про демократичні, тоталітарні або ж авторитарні політичні режими. Разом з тим, в процесі інституціоналізації політичних режимів і забезпечення циркуляції публічної влади у суспільстві у системі взаємовідносин «державна – суспільство – право» можуть встановлюватись різні типи зв'язків, що зрештою й визначає тип і внутрішню специфіку того чи іншого політичного режиму. Але говорячи про визначення типу політичного режиму в процесі його правової інституціоналізації не можна обмежуватись лише загальною настановою на з'ясування того чи маємо ми справу з домінуванням держави над суспільством (ця

ознака розглядається як фундаментальна властивість тоталітарних та авторитарних політичних режимів), чи з такою державою, яка служить суспільним інтересам та є гарантом дотримання прав і свобод людини і громадянина (у цьому випадку робиться висновок про демократичний характер політичного режиму). Насправді, юридичний аналіз процесів правової інституціоналізації політичних режимів має на меті встановити наступне: а) які саме політичні відносини набувають правової форми, унормовуються і закріплюються у вигляді відповідних правових інститутів; б) якою є правова сутність зазначених політичних відносин і як вона визначається у чинному законодавстві; в) яким чином держава гарантує (або не гарантує) правовий статус найважливіших для даного політичного режиму політичних відносин. Власне лише чітка відповідь на ці три групи запитань дає надійні теоретико-методологічні підстави для встановлення типу політичного режиму.

1. Плавич С. В. Правотворення, правотворчість та законотворчість: проблема співвідношення // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2007. Вип. 35. С. 92. **2. Правосвідомість** і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. Харків: Право, 2009. С. 173. **3. Про політичні партії в Україні:** Закон України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 23. Ст. 118. **4. Ржевський В. А., Чепурнова Н. М.** Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности. Москва: Юрист, 1998. С.125. **5. Про судоустрій** та статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 41-42, № 43, № 44-45. Ст. 529. **6. Виборче** право України / за ред. В. Ф. Погорілка, М. І. Ставнійчук. Київ: Парламентське видавництво, 2003. С. 10. **7. Проблеми** реалізації Конституції України: теорія і практика / відп. ред. В. Ф. Погорілко. Київ: А. С. К., 2003. С. 205. **8. Конституційне** право зарубіжних країн / за заг. ред. В. О. Ріяки. Київ: Юрінком Інтер, 2002. С. 94. **9. Биктагіров Д. Т.** Некоторые теоретические и практические проблемы совершенствования избирательной системы российской Федерации // Вестник Центральной избирательной комиссии Российской Федерации. 2001. № 11(125). – С. 76. **10. Кресіна І. О., Перегуда І. В.** Парламентські вибори в Україні : правові і політичні проблеми. – Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2003. С. 7-10. **11. Про вибори народних депутатів України :** Закон України від 17.11.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 10-11. Ст.73.

Bondareva Kateryna. Process of legal institutionalization of the political regime as a procedure for determination its genesis and its essential characteristics

Summarizing the results of the study, the following conclusions can be made. First, legal institutionalization of political regimes can be described as a process of regulatory and legal registration of political relations which are most important for the state and society, resulting in legal definition of political institutions specific to this type of political regime, as well as methods and means of public authority implementation. The main feature that distinguishes the legal institutionalization from the political one is that a legal rule which under no circumstance loses its normative and mandatory nature, is the basis of the former, while the latter is based on political interest and political motives which may arise and disappear, change and evolve, etc. At the same time the methodological aspect cannot limit the significance and role of the process of legal institutionalization of political regimes to formal legal aspects, because, as confirmed by the current practice of democratic political regimes, the law formally recognizes certain institutions of public authority and also defines their nature as it establishes fundamental principles which must guarantee the democracy of these institutions of public authority and political regime in general. Second, during the process of legal institutionalization, political relations constitutive for this type of political regime acquire clear legal form. Legal form, which reflects political relations important for a certain political regime, can consolidate established and reproducible connections which are vital for the development of any system of political power. Authoritarian and totalitarian political regimes are characterized by most abstract definitions of human rights and freedoms, lack of real guarantees of the implementation and protection of these rights, a high level of detailed legal status of public authorities, the scope of political authority of which covers virtually all social relations. In contrast, democratic political regimes institutionalize relations which are connected to multiparty systems, political and ideological pluralism, party competition, equal access of political parties to information resources and equal rights regarding participation in the public and political life of the country, etc.

Key words: political regime, process of legal institutionalization, regulatory and legal registration of political relations.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ: ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я ЗДОРОВИХ І ВІДНОСНО ЗДОРОВИХ ЛЮДЕЙ

Описується стратегічний підхід та сучасне бачення побудови нової системи охорони здоров'я в Україні. На думку автора, в її основі повинна бути здоров'язбережна складова. Наголошується, що нині значної уваги з боку політиків і науковців потребують здорові і відносно здорові люди. Пропонується використовувати здоров'язбережні політичні технології, принципи. Визначені етапи формування державної політики здоров'язбереження. Зроблені висновки, що у цивілізованому суспільстві ідеал здоров'я має стати найважливішим елементом загальнонаціональної ідеї. Для поліпшення здоров'я населення необхідно проводити відповідну державну політику, яка має характеризуватися комплексністю і налагодженою системою стимулювання здорового способу життя.

Ключові слова: політика, здорова людина, відносно здорова людина, здоров'я, система охорони здоров'я.

Спивак М. В. Государственная политика здоровьесбережения: сохранение здоровья здоровых и относительно здоровых людей

Описывается стратегический подход и современное видение новой системы здравоохранения в Украине. По мнению автора, в ее основе должна быть здоровьесберегающая составляющая. Отмечается, что в настоящее время в значительном внимании со стороны политиков и ученых нуждаются здоровые и относительно здоровые люди. Предлагается использовать здоровьесберегающие политические технологии, принципы. Определены этапы формирования государственной политики здоровьесбережения. Сделаны выводы, что в цивилизованном обществе идеал здоровья должен стать важнейшим элементом общенациональной идеи. Для улучшения здоровья населения необходимо проводить соответствующую государственную политику, которая должна характеризоваться комплексностью и налаженной системой стимулирования здорового образа жизни.

Ключевые слова: политика, здоровый человек, относительно здоровый человек, здоровье, система здравоохранения.

Spivak Marina. State policy health care: maintaining the health of healthy and relatively healthy people

The article describes the strategic approach and modern vision of building a new healthcare system in Ukraine. According to the author, it is based must be asarina health component. It is noted that at present, a considerable attention from politicians and scientists need a healthy and relatively healthy people. It is proposed to use health aspirin political technology principles. Determines the stages of formation of the state policy of preservation. It is concluded that in a civilized society the ideal of health should be an important element of the national idea. To improve the health of the population it is necessary to conduct appropriate public policies, which should be characterized by a complex and established system of promoting a healthy lifestyle.

Key words: *policy, healthy people, relatively healthy people, health, health care system.*

Ми живемо у світі, який відзначається надзвичайною насиченістю, складністю, динамічністю проблем, масштаб яких зростає так, що вони стають проблемами глобального розмаху. Наприклад, електрозварювання м'яких тканин, участь українських науковців у відкритті бозона Хіггса та створення детекторів для великого адронного колайдера, теоретичне відкриття з фізики графену, розроблення технології розпізнавання осіб та об'єктів мобільними пристроями¹. Але разом з тим вплив науково-технічного прогресу має і негативні результати, наприклад, зросла захворюваність населення на земній кулі, дослідники говорять про перспективи катастроф глобального виду, які реально загрожують не тільки здоров'ю, а й життю людини і всьому живому. У вирії таких подій здоров'я людини стає другорядним, неважливим. У сучасних уявленнях про здоров'я людини виділяють чотири його чинники, а саме: фізичне, психічне, соціальне і духовне. Державна політика в галузі охорони здоров'я спрямована на забезпечення їхнього комплексного формування. В Україні здійснено відповідні практичні кроки: прийнято ряд законів і підзаконних актів щодо запобігання поширенню інфекційних хвороб, порядку правового регулювання питань, пов'язаних із поширенням СНІДу, онкологічних захворювань, хворих на наркоманію і психічні розлади.

Однак, питання збереження здоров'я здорових і відносно здорових людей не знаходять свого відображення не лише у правовому полі а і у науковому.

Коли ми говоримо про хвору людину то відразу згадуємо науку медицину, що займається вивченням патологічних процесів в організмі людини, різноманітних захворювань, патологічних станів, методів їх лікування. А от на відміну від медицини суб'єктом валеології є практично здорова людина, а предметом її здоров'я, причому шлях до нього прямий формування, підтримання і розширення зони здоров'я. Здається, зрозумілий і логічний поділ. Чому тоді більшість заходів які проводить уряд у державі стосується хворих людей? Хто буде піклуватися про здорових і відносно здорових? Чому про них забули у ХХІ столітті? Можливо тому, що з розвитком суспільства соціальна сутність людини все частіше деформує її біологічну природу, здебільшого тенденції розвитку суспільства не орієнтовані на підтримку нормальних функцій людського організму. Ці порушення є абіологічними за сутністю. Абіологічні тенденції в умовах і способі життя вкрай загострюють головну проблему громадського здоров'я – протиріччя між зростаючими суспільними потребами у хорошому здоров'ї і його несприятливими реальними зсувами.

Здоров'я не виключає наявності в організмі людини об'єктивно хворобливих засад. Тому замість терміна «здорова людина» на думку А. Погосян доцільніше вживати «практично здорова людина», тобто така, в якій відхилення від норми, що спостерігаються в організмі, не позначаються на її самопочутті.

Спробуємо виділити основні ознаки здорової людини: нормальне функціонування організму на всіх рівнях його організації клітинному, гістологічному, органному та ін. Нормальний перебіг фізіологічних і біохімічних процесів, що сприяють індивідуальному виживанню і відтворенню; динамічна рівновага організму, його функцій і факторів зовнішнього середовища або статична рівновага (гомеостаз) організму і середовища. Критерієм оцінки рівноваги є відповідність структур і функцій організму навколишніх умов; здатність до повноцінного виконання соціальних функцій, участь у соціальній діяльності та суспільно корисній праці; здатність людини пристосовуватися до постійно мінливих умов існування в навколишньому середовищі (адаптація). Здоров'я ототожнюють з поняттям адаптація, так як, щоб система могла зберігатися, вона повинна змінюватися, пристосовуватися до змін, що відбуваються в навко-

лишньому середовищі; відсутність хвороб, хворобливих станів і хворобливих змін; повне фізичне, духовне, розумове і соціальне благополуччя, гармонійний розвиток фізичних і духовних сил організму, принцип його єдності, саморегуляції і гармонійної взаємодії всіх його органів³.

Можливий також підхід С. Громбах для індивідуальної оцінки здоров'я. В основу угруповання покладено стан здоров'я організму, що оцінюється за відсутності або наявності функціональних порушень, морфологічних відхилень, хронічних захворювань і ступеня їх тяжкості. Виділяють наступні групи здоров'я: I група – здорові; II група – здорові з функціональними і деякими морфологічними відхиленнями, функціональними відхиленнями після перенесених захворювань, що страждають частими гострими захворюваннями, мають порушення зору середніх ступенів; III група – хворі з хронічними захворюваннями в компенсованому стані, а також з фізичними вадами, значними наслідками травм, однак частково пристосовані до праці і інших умов життя; IV група – хворі з хронічними захворюваннями в субкомпенсованому стані, що ускладнює пристосування до праці і умов життя; V група – хворі в декомпенсованому стані, інваліди I і II груп⁴. Як видно з класифікації С. Громбах не виключає існування стану «здорової людини».

Під діагностикою здоров'я здорової людини різні автори розуміють окремих або інтегральний кількісний показник, який характеризує ресурс здоров'я. На переконання В. Гриценка, В. Белова, А. Котової, О. Пустовойт відомі сьогодні вітчизняні методики оцінки рівня здоров'я, його резерву як за окремими показниками, так й інтегральним не відображають триєдину (фізичну, психічну, соціальну) природу здоров'я⁵.

У цьому дослідженні ми ведемо мову про «здорових» і «відносно здорових» людей, хоча і вважаємо, що політика здоров'язбереження повинна охоплювати всі стани здоров'я людини без виключення. Особливо актуальним це твердження є на фоні результатів української збірної на Паралімпійських іграх у Ріо-де-Жанейро. Українська збірна за підсумками Паралімпіади завоювала 117 медалей і посіла третє місце в загальному заліку. Ці Паралімпійські ігри стали найуспішнішими в історії України⁶. Такі досягнення показують копітку працю спортсменів і їх тренерів, зусилля

батьків та усіх небайдужих. Це стало можливим лише за умови використання здоров'язбережних підходів до виховання спортсменів. Вони доказують своїми перемогами те, що їх стан здоров'я набагато кращий за стан здоров'я пересічного громадянина. Як приклад, також слід згадати візит Н. Вуйчича до України⁷. Його промова є уроком милосердя, а історія його життя дає сили людям з обмеженими можливостями і здоровим людям.

Саме ці факти змушують нас неоднозначно відноситися до порушеного у статті питання. З одного боку нам абсолютно не вистачає аргументів для з'ясування станів «здорова» і «відносно здорова» людина. А з іншого боку, якщо і згадати відомі науці ознаки здорової людини вони близькі до стану здоров'я спортсменів паралімпійців та Н. Вуйчича. Ми не зупиняємося у наукових пошуках і маємо надію, що свого часу нам вдасться дати відповідь на це питання.

Нині система охорони здоров'я України потребує нового стратегічного підходу до побудови галузі в основі якого буде здоров'язбережна складова.

Чи не єдиними серед існуючих стратегічних підходів є сучасне бачення системи охорони здоров'я В. Платонова і Т. Семигіної який ґрунтується на збереженні і зміцненні здоров'я здорових людей. На думку В. Платонова в Україні завдання забезпечення належного здоров'я здорових людей має бути віднесене до числа першочергових пріоритетів державної політики, існує необхідність оперативної розробки, затвердження і подальшої реалізації національної програми, мета якої – збереження і зміцнення здоров'я здорових і відносно здорових співгромадян на основі профілактичних напрямків⁸. У свою чергу Т. Семигіна стверджує, що Україні потрібен системний перехід від традиційно-медикалізованої охорони здоров'я до сучасних концепцій збереження здоров'я здорових людей, впровадження підходів сприяння здоров'ю. Тобто існує необхідність осучаснити вітчизняну парадигму охорони здоров'я – з медицини на охорону громадського здоров'я⁹.

Актуальними є пропозиції Н. Башавець, Л. Воловик, Л. Горяної, О. Гресь, С. Дудко, О. Іонової, Т. Самусь, М. Дяченко-Богун, В. Короткової, Н. Карапузової, Т. Кочубей, Н. Кравчук, Л. Києнко-Романюк, М. Курика, С. Оргеєва, Є. Починок, С. Присяжнюка,

Р. Павлюка, В. Федореця, Т. Шаповалової щодо тенденцій удосконалення технологій збереження здоров'я здорових людей, зміцнення й формування здоров'я підростаючого покоління та їх ефективне впровадження в процес життєдіяльності кожної особистості через освіту, виховання і культуру; поширення та пропагування навичок здорового способу життя, формування усвідомленої відповідальності громади та конкретної людини за збереження і поліпшення власного здоров'я і здоров'я членів сім'ї; формування стратегічного потенціалу в сфері здоров'язбереження в Україні.

Очевидно, що основні цілі, завдання та способи реалізації ідей здоров'язбереження мають бути визначені на державному рівні. В її основі повинно бути розкрито її соціальне призначення – поліпшення, відновлення та збереження здоров'я здорової людини. Нове бачення стратегії повинно втілювати механізми і прояви збереження здоров'я, методи його діагностики і прогнозування, а також корекцію шляхом оптимізації механізмів здоров'я з метою підвищення його рівня, поліпшення якості життя і соціальної адаптації індивіда.

Такий підхід повинен розглядати здоров'я людини як самостійну категорію, суть якої може бути кількісно і якісно охарактеризований прямими показниками. Здоров'ям можна «управляти» – формувати, зберігати, зміцнювати.

Плануючи стратегію слід використати інтегративний (системний), підхід до людини та її здоров'я, з використанням переважно немедикаментозних, природних методів впливу. Розробка теоретичних принципів стратегії повинна відповідати задачі формування загальної теорії медицини, що з'єднає філософське осмислення суті здоров'я, хвороби і перехідних станів.

Особливість такого підходу полягає у тому, що вперше в політичній площині пропонується система оздоровлення населення і збереження здоров'я здорових і відносно здорових осіб. Наприклад, основними напрямками можуть бути: формування нових цінностей і установок суспільства, нового відношення до збереження і зміцнення здоров'я; формування особистої мотивації до збереження і зміцнення здоров'я у різних груп населення; створення і впровадження системи виховання і навчання здоров'ю різних груп населення; фізичне виховання різних груп населення; лікувально-оздоровче, дитяче і лікувальне харчування; забезпечення моніто-

ринга індивідуального здоров'я здорових і відносно здорових осіб, а також індивідуальних рекомендацій по його збереженню; створення матеріально-технічної бази для реалізації проектів і програм здоров'язбережного напрямку; забезпечення оптимальних санітарно-гігієнічних умов в зонах рекреації і активного відпочинку населення; підготовка кадрового потенціалу; впровадження зарубіжного досвіду в управлінні загальнодержавною системою збереження і зміцнення здоров'я різних груп населення; міжнародна співпраця; наукове забезпечення та інновації; фінансування; законодавче і нормативно-правове забезпечення; залучення церкви до розв'язання проблеми здоров'язбереження; позитивна реклама здорового способу життя; статистика і прогнозування.

Реалізація здоров'язбережної політики повинна відбуватися через здоров'язбережні технології, які повинні знайти відображення у політико-правовому полі:

- здоров'язбережні освітні технології – це всі технології, використання яких в освітньому процесі ідуть на користь здорової чи відносно здорової людини. Це прийоми, методи, які не завдають шкоди здоров'ю людині, створюють їм безпечні умови перебування на навчанні, роботі чи виробництві; технології, що засновані на вікових особливостях пізнавальної діяльності людини, оптимальне поєднання рухових і статистичних навантажень, створення емоційно сприятливої атмосфери, формування позитивної мотивації до здоров'язбережної поведінки, культивування знань з питань здоров'я;

- забезпечення безпеки життєдіяльності – впровадження в повсякденне життя населення рекомендацій фахівців з охорони праці, цивільного захисту, пожежної безпеки;

- соціально-адаптувальні та особистісно-розвивальні технології – формування та зміцнення здоров'я здорових людей або відносно здорових, підвищення ресурсів психологічної адаптації особистості, проведення різноманітних соціально-психологічних і реабілітаційних заходів, реалізація програм здоров'язбережного напрямку;

- фізкультурно-оздоровчі технології – фізичний розвиток через загартування, тренування сили, витривалість, швидкість, гнучкість та інші якості направлені на фізичний розвиток здорових та від-

носно здорових людей, які реалізуються під час спортивних змагань, дозвілля, роботи;

- лікарсько-оздоровчі технології – впровадження профілактичних, оздоровчих і реабілітаційних методів лікування, що забезпечують відновлення фізичного здоров'я;

- медико-гігієнічні – дотримання та забезпечення гігієнічних умов навчання, виховання, проведення заходів санітарно-гігієнічної освіти, спостереження за динамікою здоров'я здорових або відносно здорових людей, організація профілактичних заходів, організація «кабінетів здоров'я»: проведення занять ЛФК, послуг біоенергоінформотерапії, фітотерапії, точкового масажу, мануальній терапії тощо;

- екологічні здоров'язбережувальні технології – виховання бережливого ставлення до природи і тваринного світу, створення екологічно оптимальних умов для життєдіяльності людини.

Вважаємо, що знання, володіння та застосування зазначених технологій є важливою складовою професійної компетентності сучасного політика та здоров'язбережувальної компетентності всіх залучених акторів.

Формування державної політики здоров'язбереження через перераховані технології має свої етапи. На першому етапі (інформаційно-когнітивний) за допомогою акторів відбувається концентрація всієї уваги на особливостях організації, динаміки і формування знань людини про навколишній світ, розширення та поглиблення знання людей про користь і переваги здорового організму. Логічним завершенням цього етапу є аналіз того, як той чи інший актор сприймає певну політичну проблему, реагує на розвиток ситуації.

Другий етап (діяльнісно-практичний), повинен розкрити практичні навички і забезпечити процес спілкування акторів з громадянами.

Третій етап (підсумково-результативний), полягає у зведенні політико-соціальних, економічних, медичних показників та проведення соціологічних спостережень на предмет ефективності впливу політики здоров'язбереження на здоров'язбережувальну свідомість і здоров'я громадян. На цьому етапі можна навіть з'ясувати рівень впливу політики здоров'язбереження не лише на здорових і від-

носно здорових осіб а й на хворих осіб або тих, які раніше були байдужими до свого власного здоров'я і здоров'я оточуючих.

Четвертий етап (опосередковано-коригуючий), це правильно організоване і своєчасно забезпечене усунення недоліків чи недоопрацювань на рівні підтримання оптимальних здоров'язбережних умов для розвитку і життєдіяльності організму.

На нашу думку, окрім основних принципів охорони здоров'я в Україні необхідно визначити ті, які повинні бути закладені у політику збереження здорових і відносно здорових людей. Основні принципи політики здоров'язбереження базуються на :

- особистісному соціально-психологічному підході. Політика здоров'язбереження повинна базуватися на актуальних здоров'язбережних потребах людини з урахуванням її вікових, індивідуальних та соціально-психологічних особливостей, наявних здоров'язбережних уподобань і рівня сформованості здоров'язбережної культури особистості та її найближчого соціального оточення;

- перманентне оновлення змісту. Ми передбачаємо, що зміст політики здоров'язбереження постійно буде оновлюватися. Буде динамічним відповідно до розвитку технологій, медичної науки, економіки і політики, змін у системі охорони здоров'я, стану культури суспільства та окремих його верств. Для ефективної роботи цього принципу необхідно використовувати актуальні прецеденти здоров'язбережного характеру, новини і успіхи світової практики, сучасні комплексні феномени, популярні техніки. При здійсненні політики здоров'язбереження завдяки цьому принципу забезпечується баланс між актуальною сьогоденністю, історичними надбаннями і майбутнім;

- орієнтація освіти на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій політики здоров'язбереження. Здоров'язбережна освіта спирається на передові досягнення інформаційно-комунікаційні технології. Вона використовує їх для організації роботи акторів, формує спільні інформаційні ресурси, полегшує процес комунікації та координації в середовищі взаємодії акторів здоров'язбережного руху;

- пріоритет морально-етичних цінностей. Цей принцип спрямований на захист суспільної моралі і людської гідності, протистоїть

жорстокості і різним формам насильства, сприяє утвердженню загальнолюдських цінностей, зокрема ціннісному ставленню особистості до власного і громадського здоров'я, суспільства і держави, до людей, природи, мистецтва, праці та самої себе;

- принцип взаємодії і конструктивності діалогу. Цей принцип спрямований на розвиток національної культури здоров'я-збереження, сприяє зростанню престижності «бути здоровим». Він забезпечується через співпрацю органів виконавчої влади з громадськістю в процесі формування й реалізації регіональної та місцевої здоров'язбережних політик;

- принцип патріотизму. Запровадження політики здоров'я-збереження в Україні є важливим засобом формування і зміцнення національної ідентичності, консолідації суспільства, формування свідомої громадянської патріотичної позиції особистості. Політика здоров'язбереження передбачає забезпечення процесу національно патріотичного виховання громадян за допомогою застосування різноформатного контенту патріотичного змісту та формування інструментальних умінь критичного сприймання, аналітичного опрацювання повідомлень здоров'язбережного змісту, оцінювання їх достовірності та об'єктивності, а також набуття нових смислів, зміцнення патріотичних почуттів. Цей принцип дозволить державі розділити відповідальність з іншими акторами перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України;

- принцип громадянської спрямованості. Політика здоров'язбереження, в міру набуття нею форми здоров'яосвітнього руху, сприяє розвитку в країні громадянського суспільства. Вона спирається на потенціал громадських об'єднань і асоціацій, узгоджує свої зусилля з розвитком інших громадських рухів. При цьому здоров'язбережно-інформаційна грамотність громадян перетворюється на важливий складник політичної культури здоров'язбереження суспільства;

- принцип естетичної наснаженості. За допомогою цього принципу політика здоров'язбереження може широко використовувати кращі досягнення різних форм сучасного мистецтва та естетичного виховання засобами образотворчого мистецтва, музики, художньої літератури, кіно, фольклорних практик, розвивається з

урахуванням потенціалу існуючих у суспільстві загалом і на місцевому рівні інституцій.

На наше переконання викладена позиція щодо запровадження політики здоров'язбереження з акцентом на збереження здоров'я здорових і відносно здорових людей потребує практичного втілення. Здоров'я – вічна, незмінна цінність людини і суспільства, одне з найважливіших соціальних благ, що потребує державної охорони і підтримки. В цивілізованому суспільстві ідеал здоров'я має стати найважливішим елементом загальнонаціональної ідеї. Зрозуміло, що для поліпшення здоров'я населення необхідно проводити відповідну державну політику, яка має характеризуватися комплексністю.

Акторам задіяним у формуванні державної політики здоров'язбереження слід пам'ятати, що здоров'я людини тісно пов'язане з налагодженою системою стимулювання здорового способу життя, а методологія концепції людського розвитку виходить з того, що довге і здорове життя є одним із стратегічних пріоритетів людини.

1. *Гриневич* назвала 4 найбільші наукові досягнення українців за 25 років. 25.08.2016 // «Українська правда. Життя». URL: <http://life.prawda.com.ua/technology/2016/08/25/217104/> 2. *Погосян А.П.* Правова концепція «Здорова людина – вища соціальна цінність держави»: постановка проблеми // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2010. № 3. С. 17. 3. *Мельникова Н.А., Лук'янова В.Н.* Основи медичних знань та здорового способу життя. Визначення поняття «здоров'я». Ознаки і показники індивідуального здоров'я. URL: <http://medbib.in.ua/opredelenie-ponyatiya-zdorove-priznaki.html> 4. Там само. 5. *Гриценко В., Бєлов В., Котова А., Пустовойт О.* Здоров'я людини як багатоаспектна проблема // Вісник НАН України. 2006. № 6. С. 53. 6. *Україна* посіла третє місце в медальному заліку Паралімпіади-2016. URL: http://dt.ua/SPORT/medalniy-zalik-paralimpiadi-2016-218183_.html 7. *Vizum* до України Ніка Вуйчича. Олена Мигачова. Укрінформ. URL: <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/1994869-nik-vujcic-ludina-bez-ruk-i-bez-nig-zaklikae-nas-ne-skigliti.html> 8. *Платонов В. М.* Збереження і зміцнення здоров'я здорових людей – пріоритетний напрямок сучасної охорони здоров'я // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2012. № 1. С. 26. 9. *Семігіна Т. В.* Нова парадигма охорони здоров'я – виклик для України чи можливість для політичної модернізації? // Магістеріум. Політичні студії. 2014. Вип. 58. С. 36.

Spivak Marina. State policy health care: maintaining the health of healthy and relatively healthy people

The author notes that in present society lives in an environment characterized by negative richness, complexity and dynamism of problems, the scale of which increases so that they become issues of global scale. In the maelstrom of these events human health becomes secondary, unimportant. Contemporary notions of human health there are four factors, namely: physical, mental, social and spiritual. Public policy in health should be focused on ensuring their comprehensive formation.

It is noted that the issue of preserving the health of healthy people and healthy people do not find their reflection not only in the legal field and in research. Proposes a new vision of the health system which involved health aspirine approach. This approach must consider human health as a separate category, the essence of which can be quantitatively and qualitatively characterized by direct indicators. Health can be "managed," to form, strengthen, maintain.

Stand out aspirin health technology: health aspirin educational technologies, life safety; socio-adaptively and personality-developing technologies, health technology, medical health, medical-hygienic, ecological.

Determines the stages of formation of the state policy of health care: information and cognitive, activity and practical, outcome-effective, indirectly-correcting.

The principles of health care policy, based on personal socio-psychological approach, the permanent updating of the content, orientation of education on the development of information and communication technology policy of health care, priority of moral values, the principle of cooperation and constructive dialogue, the principle of patriotism, civic orientation and the principle of aesthetic management.

The conclusion is that health is the eternal, unchanging value of man and society, one of the most important benefits, which requires state protection and support. In a civilized society the ideal of health should be an important element of the national idea. To improve the health of the population must adopt state policies that must be characterized by complexity.

The actors involved in the formation of the state policy of health protection it should be remembered that human health is closely linked to an established system of incentives for healthy lifestyles, and methodology of the human development concept assumes that a long and healthy life is one of the strategic priorities.

Key words: policy, healthy people, relatively healthy people, health, health care system.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНА “ГРУПА ІНТЕРЕСІВ” ЯК СУБ’ЄКТА ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Розглянуто два основні підходи до визначення поняття “група інтересів”. Здійснено ретроспективний аналіз наукових досліджень з проблем концептуалізації поняття “група інтересів”. Обґрунтовано застосування широкого (функціонального) підходу при дослідженні груп інтересів в Україні.

Ключові слова: група інтересів, фракція, група тиску, організовані інтереси.

Гнатенко Н. Г. Концептуализация феномена «группа интересов» как субъекта политического процесса

Рассмотрено два основных подхода к определению понятия «группа интересов». Осуществлен ретроспективный анализ научных исследований проблемы концептуализации понятия «группа интересов». Обосновано применение широкого (функционального) подхода при исследовании групп интересов в Украине.

Ключевые слова: группа интересов, фракция, группа давления, организованные интересы.

Gnatenko Natalia. Conceptualisation of the fenomen “interest group” as a subject of the political process

The article highlights two main approaches to the definition of "interest group" as the subject of the political process. The look back analysis of scientific research on the conceptualization of the term "interest group" has been done. The application of a wide (functional) approach in the researches of interest groups in Ukraine has been grounded.

Key words: interest group, factio, pressure group, organised interests.

У науковому середовищі склалося загальне розуміння ролі груп інтересів як одного із “домінуючих соціально-політичних інститутів у сучасних суспільствах”¹, вага якого постійно зростає. Проте серед дослідників немає єдиної позиції у питанні визначення сутності поняття «група інтересів» (interest group). Це пояснюється великою різноманітністю проявів означеного явища та відсутністю “універсальних” критеріїв його класифікації. Як справедливо наголошує

© ГНАТЕНКО Наталія Григорівна – помічник-консультант народного депутата України

Г. Джордан, “у тих, хто вивчає зацікавлені групи, немає інструмента, еквівалентного критерію “великих гравців”, який так ефективно окреслює сферу досліджень політичних партій. Зацікавлені групи значно різноманітніші, і тут не існує єдиного способу відсікти маргінальні утворення”². Таким чином, важливим методологічним завданням науковця, який вивчає “групи інтересів” є чітке визначення предмету дослідження, окреслення кола акторів, які підпадають під це поняття.

Ретроспективний аналіз наукових досліджень дозволяє виокремити два основні підходи до визначення поняття “група інтересів”: широкий (функціональний) та вузький (організаційний).

В основу широкого (функціонального) підходу покладено наукову “парадигму інтересів”. Як зазначає А. Мордовцева, перехід до цієї парадигми тривав впродовж XVIII – XIX століть, а у XX столітті вона остаточно замінила “традиційні релігійні, духовні та інші соціокультурні основи у гуманітарному пізнанні”³. “Парадигма інтересів” стала новою фундаментальною теоретико-методологічною основою для пошуку та інтерпретації закономірностей суспільного розвитку, де людський інтерес (від лат. *interest* - має значення, важливо) виступає універсальним джерелом активності соціальних суб’єктів (будь-то індивід чи група індивідів), надає людській діяльності цілеспрямованості, визначає її характер та спонукає до формування нових соціальних практик⁴.

Дана парадигма лягла в основу досліджень авторів т.зв. “ортодоксальної” концепції груп інтересів. До них традиційно зараховують ідеолога американської конституції Дж. Медісона та американських дослідників першої половини XX століття А. Бенлі та Д. Трумена.

Слід зазначити, що Дж. Медісон не вживав термін “група інтересів”, але описував це явище послуговуючись терміном фракція (від лат. *factio*). Ним він позначав об’єднання громадян, які “діють під впливом якоїсь спільної спонуки – пристрасті або інтересу – всупереч правам інших громадян або сталим і сукупним інтересам спільноти”⁵. Таким чином група інтересів за Дж. Медісоном – це універсальний суб’єкт політики, який включає у себе її функціональний, соціальний, інституційний виміри. Автор наголошував, що “фракційність” суспільства є його об’єктивним (природнім) станом,

оскільки детермінується наявністю необмеженої кількості групових інтересів, присутніх у соціумі.

Термін «група інтересів» на початку ХХ століття у науковий обіг ввів американський соціолог, економіст і історик А. Бентлі. Послугуючись новаторською на той час методологією біхевіоралізму (від англ. behaviour – поведінка) він фокусує свою дослідницьку увагу не на формальних інститутах та процесах врядування, а на діяльності груп, яка “зумовлена їх інтересами і спрямована на забезпечення цих інтересів”⁶. Для науковця група та інтерес тотожні явища, оскільки: “немає такої групи, яка б не мала власного інтересу”⁷. При цьому наявність інтересу у дослідника передбачає активну цілеспрямовану діяльність групи щодо його реалізації. Поза “активним” інтересом група у А. Бентлі не існує.

Автор пропонує загальний поділ груп інтересів на дискусійні та організаційні. Перші формуються в глибинах суспільства і їх діяльність спрямована на артикуляцію громадської думки (широких суспільних інтересів), другі перебувають “на поверхні” і діють безпосередньо у сфері політики. До них автор зараховує політичні партії, урядові структури, суди тощо.

У подальшому положення викладені А. Бентлі деталізував та оформив у “ортодоксальну” концепцію груп інтересів інший американський дослідник Д. Трумен. Слід зазначити, що у своїй роботі “Процес управління” (1951 р.)⁸ він відходить від беззастережного ототожнення групи із інтересом та діяльністю і визначає її як велику кількість індивідів, що “взаємодіють між собою з певною мірою частоти”⁹. На відміну від інших соціальних груп (категоріальних, професійних, конфесійних тощо), “група інтересів” у Д. Трумена набуває своїх “специфічних” ознак: наявність артикуляції вимог до інших груп (включаючи уряд) з метою встановлення, підтримання чи закріплення норм поведінки, які відображають спільні погляди членів групи. Разом із тим, межі між групами у автора розмиті: будь-яка соціальна група, яка включається у політичний процес набуває ознак “групи інтересів”.

І у А. Бентлі, і у Д. Трумена іманентними властивостями “групи інтересів” виступають тиск та здатність чинити опір, які характеризують активну фазу відстоювання інтересів. Таким чином поняття “група інтересів” та “група тиску” (“pressure group”) у дослідників

є тотожними. Перманентний конфлікт групових інтересів виступає способом існування та розвитку суспільства. За результатами кожного конфлікту у суспільстві встановлюється рівновага (баланс групових тисків), яка втілюється у рішеннях органів влади. У разі, коли уряд не здатен відтворити відповідний баланс, він або еволюціонує, або розпадається і формується нова владна більшість.

Ідея суспільної саморегуляції, кульмінацією якої виступає явище суспільної рівноваги в ортодоксальній концепції груп ґрунтується на положенні про те, що рівень тиску групи є прямо пропорційний її розміру. Тобто, ширший (загальніший) інтерес у Бентлі-Трумена завжди перемагає вузький (спеціальний, егоїстичний) інтерес, внаслідок чого гарантується контроль суспільства над процесом врядування.

Підсумовуючи викладене, слід узагальнити ключові положення ортодоксальної концепції груп: а) “група інтересів” виступає системоутворюючим елементом суспільного (в тому числі політичного) життя, що характеризується наявністю спільного для групи інтересу та активною діяльністю щодо його реалізації; б) усі політичні явища є наслідком міжгрупової взаємодії конкуруючих груп; в) взаємодія інтересів відбувається на засадах саморегуляції, коли більша за розміром група, яка реалізує найбільш загальний інтерес завжди перемагає групи, що артикулюють вузький (еґоїстичний) інтерес; г) державна політика є відображенням балансу (рівноваги) інтересів, встановленого між групами внаслідок дії механізму суспільної саморегуляції; д) дослідити і описати усі політичні явища можна лише через емпіричне дослідження діяльності “груп інтересів”.

З середини минулого століття група інтересів як об’єкт наукових досліджень набула таких характеристик як наявність сталої і формалізованої структури об’єднання та фіксованого членства. Це вже не розмиті у структурному значенні формування, об’єднані за Бентлі-Труменом лише спільним інтересом та прагненням його реалізувати через взаємодію із органами влади, а, як зазначає Р. Солсбері, “формально організовані асоціації, що прагнуть здійснювати вплив на рішення уряду”¹⁰. За такого підходу синонімами групи інтересів стали такі поняття як організовані інтереси (organised interests) та організовані групи (organised groups). У цілому, організаційний, або як його ще називають “вузький” підхід до ви-

значення поняття група інтересів і сьогодні є провідним серед дослідників системи груп у країнах сталої демократії. Серед них Г. Зейглер¹¹, Ф. Херіс¹² тощо.

Сама ортодоксальна концепція груп неодноразово піддавалась науковій критиці¹³. Найбільш системно критичне осмислення спадщини Бертлі-Трумена на засадах політекономічної теорії колективної дії (collective action theory) здійснив американський дослідник М. Олсон. Положення його роботи “Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп” (1965)¹⁴ ґрунтується на гіпотезі, що homo economicus (“людина раціональна”) проводить стратегічний політичний вибір з точки зору максимізації особистої вигоди (досягнення матеріальних, соціальних, політичних благ) і тому ефективність діяльності групи залежить від рівня індивідуальної зацікавленості члена групи у результаті її діяльності.

М. Олсон зазначає, що будь-яка група інтересів (держава, профспілки, фермерські організації, корпорації тощо) як організація, “метою якої є просування інтересів їхніх членів”, покликана реалізувати фундаментальну функцію щодо “забезпечення суспільними (колективними) благами” своїх членів¹⁵. Здатність групи реалізувати цю функцію, на думку автора, перебуває в оберненій залежності від її розміру. Тобто, “чим більшою є група, тим далі вона буде від отримання оптимального обсягу колективного блага” і “тим менше вона реалізовує спільні інтереси”¹⁶.

Також на користь більшої ефективності малої “привілейованої” групи у питанні реалізації колективного інтересу виступає її високий організаційний потенціал. М. Олсон наголошує, що малі групи з великою ймовірністю “зможуть зорганізуватися для колективних дій, до того ж вони можуть зорганізуватися раніше, ніж великі групи”, тому виникає ситуація, за якої “у членів “малих” груп виявляється непропорційно велика організаційна влада для здійснення колективних дій”¹⁷.

Окрім того, дослідник спростовує положення про “злиття” індивідуального та колективного інтересу, виокремлюючи індивіда і перш за все лідера групи у самостійний, впливовий суб’єкт політики. Він обґрунтовує свою тезу явищем внутрішньо організаційної олігархізації групи. На цьому наголошують і інші західні дослідники. Так, Р. Міхельс зазначав, що будь-яка організація, незалежно

від її демократичності чи автократичності має внутрішню тенденцію до олігархізації, яка у підсумку виливається у розділення її членів на “керівну меншість та керовану ними більшість”¹⁸.

Спосіб організації груп інтересів покладено в основу ряду класифікацій цього політичного суб’єкта. Серед них, зокрема найбільш поширена серед західних науковців типологія Г. Алмонда та Дж. Пауелла. Вони поділяють усі групи на чотири типи: дезорганізовані групи (anomic group); групи, які не організовані в асоціації (nonassociational groups); інституціональні групи (institutional interest groups); асоціації (associational groups)¹⁹. У свою чергу М. Дюверже, спираючись на аналіз внутрішніх структур соціальних груп, поділяє їх, на традиційні і масові за аналогією масових та кадрових партій²⁰.

Слід зазначити, що поширення у країнах сталої демократії організаційного (вужького) підходу до визначення групи інтересів як суб’єкта політичного процесу зумовлено наявністю: а) плюралістичної структури суспільства; б) усталеної, довготермінової практики участі груп інтересів у процесі формування державної політики, яка санкціонована соціальними нормами; в) легальних правових механізмів артикуляції групових інтересів.

Натомість в країнах, де склалася дихотомічна структура суспільства, відсутня укорінена як легальна, так і легітимна практика артикуляція групових інтересів застосування “вужького” підходу для визначення і дослідження групи інтересів як суб’єкта політики є невинуватим через високу флюїдність явища. Так, у пострадянських країнах в цілому та Україні зокрема набув поширення широкий (функціональний) підхід до визначення змісту поняття група інтересів, коли основним критерієм існування явища виступає дієве проявлення функціонального (тобто вужькогрупового, спрямованого на вирішення однієї чи обмеженої кількості проблем) інтересу, у зв’язку із чим “включення групи у політичний процес дозволяє захувати її до групи інтересів”²¹. Функціональний підхід, по-суті, відсилає нас до ортодоксальної концепції груп, де основними критеріями поняття “група інтересів” виступають наявність: а) спільного для групи інтересу; б) групової активності у сфері політики з метою його реалізації.

Варто виділити ряд класифікацій груп інтересів, в основі яких лежить характеристика інтересу, який вони артикулюють. У найбільш широкому вимірі за характером інтересів дослідники поділяють групи

на “групи бізнес-інтересів” і “групи не бізнес-інтересів”²². Така типологія акцентує увагу на домінуючій ролі бізнесу у структурі груп сучасного суспільства, проте вона лишає поза увагою цілий ряд організованих економічних інтересів, які також виступають важливими суб’єктами формування політики, наприклад, профспілки.

Спрощену, але більш всеохоплюючу класифікацію пропонує американський політолог Дж. Беррі. Він поділяє групи на ті, що репрезентують широкий (суспільний) та приватний (егоїстичний) інтерес²³. Артикулюючи приватні інтереси індивід діє як бізнесмен, власник тощо, тобто як член певної референтної групи, а не як громадянин. Такі групи спрямовані на пріоритетне щодо інших груп задоволення власних вузькогрупових потреб у сфері розподілу суспільних ресурсів.

Так, Т. Паттерсон поділяє групи інтересів на: а) економічні (бізнес-групи, корпорації, профспілки, фермерські об’єднання, професійні асоціації тощо), які відстоюють економічні інтереси і створюються для того, щоб “отримувати прибуток, забезпечувати робочі місця, покращувати оплату праці чи захищати сферу своєї діяльності”; б) неекономічні (“групи публічного інтересу”, “одноцільові групи”), що формуються не заради досягнення економічних переваг, а заради “можливості просувати справи, в які вони вірять”; в) органи влади як спеціальна категорія груп інтересів (здійснюють репрезентацію та захист інтересів іноземних держав, субнаціональних органів, урядових структур)²⁴.

В Україні серед дослідників переважає саме функціональний підхід до визначення сутності явища та його класифікації, коли групи інтересів розглядаються в контексті дієвої артикуляції, відстоювання та реалізації спільних групових інтересів. Проте є авторські визначення, які поєднують у собі як функціональний, так і організаційний підходи. Зокрема, Ю. Сбанадзе визначає групи інтересів як “організації, які об’єднують громадян на основі тих чи інших специфічних цілей або функцій, артикулюють колективні вимоги та шукають оптимальні шляхи їх просування переважно через вплив на прийняття політичних рішень”²⁵.

Слід зазначити, що застосування широкого (функціонального) підходу при дослідженні груп інтересів відкриває перед науковцем широкі можливості щодо авторського розуміння цього явища, його типологізації тощо. З іншого боку – породжує перманентні диску-

сії щодо окреслення предмету наукового дослідження. Тому для кожного науковця, який звернувся до теми вивчення груп інтересів на перше місце виходить проблема методології, пошуку адекватних явищу інструментів його дослідження.

1. *Павроз А. В.* Группы интересов и лоббизм в политике: учебное пособие. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. С. 34. 2. *Джордан Г.* Группы давления, партии и социальные движения: есть ли потребность в новых ограничениях? // МЭиМО. 1997. № 1. С.83. 3. *Государственная власть и лоббизм: проблемы и противоречия развития российского политико-правового пространства: монография / под. общ. ред. А.Ю. Мордовцева.* Москва: Юрлитинформ, 2011. С. 8. 4. *Філософія політики: короткий енциклопедичний словник / авт.-упоряд. Андрущенко В. П. та ін.* Київ: Знання України, 2002. С. 260 – 261. 5. *Медісон Дж.* Основы демократичного врядування // Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 383 – 384. 6. *Современная буржуазная политическая наука: проблемы государства и демократии / под общ. ред. Г. Х. Шахназарова.* Москва: Наука, 1982. С. 65. 7. *Bentley A.* The Process of Government: A Study of Social Pressures. Cambridge, Mass., 1967. P. 221 – 222. 8. *Truman D.B.* The Governmental Process. New York: Alfred A. Knopf, 1964. XV. 544 p. 9. Там само. P. 24. 10. *Salisbury R. H.* Interest Groups // Nongovernmental Politics Handbook of Political Science / Ed. by F. I. Greenstein and N. W. Polsby. Reading, Mass., 1975. P. 171. 11. *Zeigler H.* Interest groups // Encyclopedia of Government and Politics. N. Y., 1992. 12. *Harris F. R.* America's democracy: the ideal and the reality. Glenview, Ill.: Scott, Foresman, 1983. 683 p. 13. *Berry J.M.* The Interest Group Society. Harper Collins Publishers. 1995. P.24. 14. *Олсон М.* Логіка колективної дії: суспільні блага і теорія груп / М. Олсон; пер. з англ., післямова С. В. Слухай. Київ: Лібра, 2004. 271 с. 15. Там само. С. 24. 16. Там само. С. 43 – 45. 17. Там само. С. 77. 18. *Михельс Р.* Социология политической партии в условиях демократии // Диалог. 1990. № 3–15. С. 58. 19. *Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: учеб. пособие для студ. - политологов / Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р.; сокр. пер. с англ. А.С. Богдановский, Л. А. Галкина.* Москва: Аспект Пресс, 2002. С. 130–135. 20. *Дюверже М.* Политические партии / Морис Дюверже; Л. А. Зимина (пер. с фр.). 4-е изд. Москва: Академический Проект; Трикста, 2007. С. 114–121. 21. *Перегудов С. П., Латина Н.Ю., Семененко И.С.* Группы интересов и российское государство. – Москва: Эдиториал УРСС, 1999. С. 25. 22. *Charrad K.* Lobbying the European Union // Westfälische Wilhelms-Universität Münster; Nachwuchsgruppe „Europäische Zivilgesellschaft und Multilevel Governance“. URL: http://nez.uni-muenster.de/download/Charrad_Literaturbericht_Lobbying_mit_Deckblatt.pdf 23. *Berry J. M.* Lobbying for the People. Princeton, 1977. P. 7. 24. *Patterson Thomas E.* The American Democracy. New York: McGraw, 1993. P. 355 – 358 25. *Сабанадзе Ю. В.* Групи інтересів в умовах перехідного суспільства: монографія. Київ: Логос, 2009. С. 18.

ПАРТІЙНЕ БУДІВНИЦТВО І ЗВ'ЯЗКИ ВСЕРЕДИНИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ)

Проаналізовано основні риси партійного будівництва та внутрішньо-партійної структури вертикального та горизонтального зразка, окреслено ключові проблеми політичних партій України в контексті типу партійних зв'язків. Окреслено взаємозв'язок між рівнями розвитку політичних партій та демократії. Політична партія з вертикальним типом зв'язків має меншу залежність від внутрішнього розбрату, але має малі можливості для рекрутування нових членів і просування молодих лідерів а також не виконує функції соціального ліфта і має низьку швидкість оновлення партійних еліт.

Ключові слова : політична партія, партійні зв'язки, партійна структура.

Одарченко Е. Ю. Партийное строительство и связи внутри политических партий (на примере современной Украины)

Проанализированы основные черты партийного строительства и внутрипартийной структуры вертикального и горизонтального образца, обозначены ключевые проблемы политических партий Украины в контексте типа партийных связей. Определены взаимосвязь между уровнями развития политических партий и демократии. Политическая партия с вертикальным типом связей имеет меньшую зависимость от внутреннего раздора, но имеет малые возможности для рекрутирования новых членов и продвижения молодых лидеров а также не выполняет функции социального лифта и имеет низкую скорость обновления партийных элит.

Ключевые слова: политическая партия, партийные связи, партийная структура.

Odarchenko Catherine. Party building and relations within political parties (in today's Ukraine)

The article analyzes the main features of party building and the structure of internal vertical and horizontal pattern, outlines key issues political parties of Ukraine in the context of the type of party ties. Outlined the relationship between the levels of development of political parties and democracy. A political party with vertical connections although they are more resilient to the threat of internal strife, but has little potential recruit to its ranks and promising young leaders, does not fulfill the role of social lift and has a low rate of change within the party elite.

Key words: political party, party ties, party structure.

Початок розгляду політичних партій, їх еволюції та змін структури політичних партій в соціальних науках започаткували видатні дослідники Моріс Дюверже та Макс Вебер. У наші дні партійне будівництво та партійна структура неоднократно досліджувались вітчизняними та зарубіжними політологами, зокрема цю тему висвітлювали М. Примуш, І. Ломко, В. Шведа, М. Обушний та інші дослідники.

Питання партійного будівництва, зв'язків всередині політсил та особливостей становлення партій в конкретно взятій країні є тісно пов'язаними з питанням про реальність існування в ній демократії. Достеменно відомо, що демократія як процес тісно пов'язана з якістю партійного життя і демократичність політичних процедур залежить в першу чергу від конкурентності у партійному середовищі, існування реальних політичних сил в країні. Однак, теоретична модель партійного життя в політиці була створена для країн Західного світу, і натикається на свої проблеми в країнах пострадянського простору.

Партійне будівництво в сучасній Україні відбувається за законами, які загалом актуальні в пострадянських країнах. Особливим фактором, який впливає на сучасне партійне життя в Україні є мала активність громадян та нежиттєздатність ряду важливих інститутів суспільства. Перш за все це доводить той факт, що з кількох сот політичних партій, що зареєстровані в Україні заледве три-чотири мають реальний волонтерський партійний актив, розгалужені і міцні осередки в регіонах та проводять постійну внутрішньопартійну комунікацію. До таких політсил слід віднести ВО Батьківщина, ВО Свобода, Демократичний Альянс та ряд дрібних політичних сил, які вже практично повністю втратили електоральну підтримку, необхідну для перемоги на виборах хоча б місцевих рівнів. У більшості випадків міцна партійна структура і взагалі її реальна наявність підкріплюється також визначеною ідеологічною ангажованістю, адже рекрутування партійного активу відбувається перш за все серед прихильників певної ідеології, наприклад націоналістів (ВО Свобода). Відсутність стійкої ціннісно-ідеологічної основи у партійному житті найчастіше призводить до того, що більшість вітчизняних партій намагаються апелювати до всіх виборців одразу, висуваючи популістські гасла, не маючи стійкої політичної орієнта-

ції. У той же час у країнах з розвиненими демократичними традиціями, політичні партії мають чіткі орієнтації на конкретні верстви населення, наприклад Консервативна партія Великобританія орієнтована на бізнес-кола, лівоцентристи з Шотландської національної партії – на жителів Шотландії з середнім і нижче середнього достатком тощо.

Політичні ж сили, які не мають сталої і розгалуженої мережі учасників найчастіше наймають агітаторів та спостерігачів під вибори, що дозволяє провести вибори без багаторічної роботи по побудові політичної структури, однак коштує керівникам політсили чималих грошей.

Горизонтальність чи вертикальність партійних зв'язків в певній країні багато у чому демонструє рівень демократичності її суспільства. За твердженням дослідника Н. Бедрака, для політичних партій існує небезпека перетворення їх у інструмент задоволення інтересів відносно невеликого кола осіб, що належать до партійної еліти¹. Такі тенденції безумовно присутні і в Україні, що становить загрозу «олігархізації» партійної діяльності і нівелювання демократичної складової партій. У західній політичній науці досі не одностайні щодо остаточної типологізації політичних режимів на пострадянському просторі, тут можна звернутись до позиції дослідників Хуана Лінца та Ларрі Даймонда, які запропонували для країн перехідного типу політичних режимів вживати термін «напівдемократія». Ті ж самі Даймонд та Лінц також акцентували на тому, що рівень інституалізації політичних партій, рівень їх сформованості є показником рівня демократії в країні. Реальний досвід України певним чином підтверджує правильність висновків американських політологів: низький рівень розвиненості політичних партій є ознакою недостатньої демократичності українського суспільства та політики в нашій країні.

Відсутність реального активу у багатьох навіть дуже впливових політсил пояснюється перш за все шляхом і цілями, з якими формувались вітчизняні політичні партії у 1990-х роках. Проведення виборів демократичним шляхом на багатопартійній основі поставило колишні радянські еліти перед необхідністю роботи на нових засадах. Таким чином, наспіх були створені партії, які об'єднували колишню радянську партійну верхівку і давали їй законні підстави

балотуватися в нові органи влади після заборони діяльності Комуністичної партії в Україні. Фактично ці партії мали не вибороти владу, а зберегти її в руках тих же самих людей, саме тому структура партій будувалася згори донизу, активно застосовувались радянські методи залучення до партійної діяльності. Наприклад, дуже розповсюдженою була схема, коли керівник підприємства змушував усіх його працівників вступити в політичну партію. Безумовно, такі заходи не покращували рівень партійного життя, однак давали можливість створити ілюзію діяльності, імітацію масового членства в політсилі. Головною причиною низького рівня партійного життя в Україні можна вважати те, що партії обмежувались суто номінальними заходами, адже на меті було не реальне оволодіння владними повноваженнями, а їхнє збереження, фактично переформатування колишньої КПРС на місцях у нові номенклатурні політсили. Питання горизонтальної структури у таких політичних силах не ставилось взагалі – ці політичні партії не були настільки якісним продуктом політичного ринку, як політичні партії розвинених країн Європи. Як зазначає дослідник В. Лемак, сучасні українські політичні партії істотно відрізняються від того, що в європейській практиці називається цим терміном. Згідно В. Лемаку, одним із факторів «недемократичності» вітчизняних політичних партій є: «надцентралізована структура та організація передбачає можливість для керівного органу чи вищестоящої партійної структури розпуску нижчестоящого осередку, виключення зі складу партії будь-якого її члена за «дискредитацію» політичної партії. Первинні осередки в такій організаційній атмосфері не є спроможними впливати на прийняття рішень керівними органами партії»³.

На протигагу номенклатурним політсилам в Україні часів розвалу СРСР сформувався і ряд політичних партій, які сповідували демократичні чи націонал-демократичні ідеї, будувалися знизу і не мали стосунку до колишньої радянської партноменклатури. Серед таких перш за все слід згадати Українську республіканську партію, об'єднання «Державна самостійність України», Народний рух України та ряд дрібніших партій. Не дивлячись на те, що ці політсили реально намагались будувати розлогу волонтерську структуру, імплементувати в українське політичне життя західні норми, активно працювати з громадянським суспільством, нажаль їх спроби

отримати владу виявились недієвими. Ряд дослідників наголошують ще і на нездатності суспільства у вкрай короткі строки перейти від норм радянського авторитарного однопартійного режиму до умов конкурентної багатопартійної політичної боротьби. Таким чином, відбулася фактична передача влади з рук у руки, від старої радянської комуністичної номенклатури до нової партійної. Разом з тим, у 1990-х роках відбувся фактичний поділ партій на т.зв. «табір влади» (правлячі партії типу СДПУ (о), які формувались згори донизу) і опозиційні (вже згадані Народний Рух, УРП та інші, сформовані знизу догори).

Якщо проаналізувати типи партійних зв'язків, які домінували в тодішньому партійному житті України, то можна побачити, що усі номенклатурні партії мали вертикальні зв'язки, при чому фактично як слід діяли лише вищі органи партії (Політрада), а не місцеві осередки. Будь-яка громадська діяльність політсил такого типу велась на несистемному рівні, при чому найчастіше на основі особистих зв'язків членів партії. Фактично подібний тип партійної структури можна назвати вертикальним лише умовно, адже реальна відсутність справжніх осередків робить неможливим будь які типи зв'язків.

Більш детальне вивчення життя політичних партій дає можливість стверджувати, що питання горизонтальних чи вертикальних партійних зв'язків всередині політичної сили однозначно залежить від шляху формування партії : знизу догори (у такому випадку часто вибудовується політична сила з горизонтальним типом зв'язків) чи згори донизу (результатом такого будівництва є партія вертикального типу). Реальне перетворення вертикальної політичної структури у горизонтальну практично неможливе, адже вертикальну структуру характеризують найчастіше характеризує висока роль керівного органу чи лідера партії, низький рівень ініціативності на місцях, слабка структура та низький рівень фінансової автономності осередків.

Партії, створені знизу, мали саме горизонтальний тип партійних зв'язків, в Україні означав відносну самостійність керівників місцевих осередків політсил і їх фінансову автономність. При чому, залежно від партії, траплялись і курйозні випадки, коли місцевий осередок ставав формально самостійним, зокрема Харківський осе-

редок політичної сили УНА-УНСО відкрито підтримував у грузино-абхазькому конфлікті Абхазію, у той час як інші осередки направляли добровольців для участі в ньому на боці Грузії тощо. Партійні структури з горизонтальними зв'язками найчастіше залучали до членства багато активних і амбітних людей, що, однак, призводило до частих розколів та внутрішньопартійних чвар внаслідок великих особистих амбіцій керівників підрозділів політсили різного рівня.

При цьому, не дивлячись на схильність до розколів, нерідко партія побудована за горизонтальним типом зв'язків має більші шанси зберегти себе під час тиску з боку спецслужб, який часом і досі відбувається в Україні відносно деяких політичних партій. Розгалужену горизонтальну структуру партії практично неможливо розвалити згори, паралізувавши фінансові потоки та керівництво, оскільки чималий ряд важливих питань функціонування партії на місцях вирішується безпосередньо локальним партійним осередком, якому найчастіше належить і більша частина партійного внеску кожного партійця певного регіону. Таким чином, горизонтальна партійна структура, побудована за принципом «знизу догори» набагато більш вразлива для загроз зсередини партії (партійних чвар, розколів тощо) аніж ззовні (політичне переслідування чи спроба руйнування структури партії з боку спецслужб), аніж партія з вертикальним типом партійних зв'язків.

При цьому, в 1990-х поступово склалися перші прототипи «лідерських» партій, які у майбутньому дійдуть до піку популярності. Фактична побудова політсили під одного впливового політика так само найчастіше означала сильну централізацію повноважень всередині партії. На практиці це призвело до того, що на початку 2000-х років активно формувались політсили, які називали себе іменами своїх лідерів (Блок Юлії Тимошенко, Блок Литвина тощо), оскільки в тогочасних українських реаліях саме персону лідера давала виборцеві найточнішу ідентифікацію партії і її вектора діяльності. Разом з тим, така концентрація політичних повноважень всередині партії, перебільшення ролі лідера найчастіше веде до високого рівня залежності рейтингу партії від іміджу лідера. Партія лідерського типу має найменше можливостей перетворитись на силу з горизонтальною структурою, оскільки домінуюче значення однієї особи дещо спотворює пропорції розподілу повноважень і відповідальності всередині партії.

Таким чином, партійна структура лідерської партії швидко руйнується під впливом спаду популярності лідера, особливо якщо ведуться активні дії з дискредитації його особи. В умовах високої конкурентності в політичному середовищі та широкого застосування чорних технологій закріпляти велику залежність структури партії від її лідера є винятково небезпечним заходом, оскільки система дискредитаційних заходів проти всього лише однієї людини (лідера) здатні знищити цілу політичну партію. Зокрема, як зазначає грузинський політолог В. Долідзе, нездатність президента Грузії Едуарда Шеварнадзе подолати ряд соціальних та економічних проблем в країні і падіння його особистого авторитету призвело до краху його партії – «Союзу громадян Грузії»⁴. Як і у випадку з вітчизняними владними елітами, в кінці 1990-х владні еліти Грузії поступово перейшли на ліві позиції перш за все під загрозою перемоги комуністичних сил на виборах і необхідності відтягнути на себе електорат комуністів. Цей перехід на ліві позиції ознаменувався входженням «Союзу громадян Грузії» до лав Соцінтерну.

Як вже зазначалось вище, партійна структура, вибудована на принципах фінансової автономності осередків та демократичних принципів керування політсилою є більш стійкою, ніж жорстко централізована лідерська партія. Однак, побудова такої політсили вимагає великих зусиль та жорсткого підбору кадрів, оскільки безініціативні керівники осередків, дочірніх структур партії можуть виявитись нездатними поставити рівень партійних заходів у довірених їм сферах на достатній рівень самостійно. Нестача кваліфікованих волонтерських кадрів є однією з ключових проблем формування партії активного типу з горизонтальними зв'язками – будь-яка формально автономна структура партії потребує великої кількості хороших керівників та досвідчених активістів.

Окрему увагу при розгляді особливостей партійної структури слід приділити розумінню політичної сили як соціального ліфту. Воно характерне передусім для партій з розвиненими осередками та автономною структурою, оскільки такий порядок речей приваблює перш за все амбітних і перспективних людей до лав партії. У такій політичній силі як правило налагоджені молодіжні структури, швидкий кар'єрний ріст і відбувається постійна зміна кадрів.

На сьогоднішній день в Україні існує тенденція до злиття на місцях політичного життя з громадським. Як приклад : члени Демократичного Альянсу залучають нових прихильників політсили через заходи різного типу (спортивні, екологічні, освітні проекти), при цьому дуже часто вони є ще і членами чи керівниками громадських організацій (наприклад, ФРІ – Фундації регіональних ініціатив). Фактично це означає певне пом'якшення жорсткості партійної структури, послаблення її бюрократичної складової за рахунок активної співпраці з паралельними проектами, представники яких отримують можливості для просування всередині політичних партій. Досі залучення активістів з громадського сектору до політичної сфери було одним з важливих каналів рекрутування політичних еліт.

Таким чином, питання виду партійних зв'язків тісно пов'язане з формуванням партії, цілями, які перед нею ставить партійна еліта, та рівнем демократичності суспільства. Загалом, більш розвинене демократичне суспільство спонукає політичні сили переходити до горизонтального типу партійних зв'язків. Причому, можна підкреслити одночасну тенденцію: як підвищений рівень демократії покращує рівень партійного політичного життя, так і навпаки, рівень розвитку політичних партій здатний покращити рівень демократії в країні.

1. *Лемак В.* Політичні партії як інститут громадянського суспільства: проблеми правового регулювання в Україні. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/pruk/2010_7/3.pdf 2. *Пискунова Н.* Внутриполітические трансформации в странах Африканского Рога: тенденции или угрозы? URL: <http://old.mgimo.ru/files/127130/127130.pdf> 3. *Бедрак Н.* Партії як інститут політичного представництва. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DO WNLOAD=1&Image_file_name=PDF/appol_2014_52_34.pdf 4. *Долідзе В.* Политические партии и партийное строительство в Грузии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskie-partii-i-partiynoe-stroitelstvo-v-gruzii>.

Odarchenko Catherine. Party building and relations within political parties (in today's Ukraine)

The article analyzes the main features of party building and the structure of internal vertical and horizontal pattern, outlines key issues political parties of Ukraine in the context of the type of party ties. Outlined the relationship between the levels

of development of political parties and democracy. The key types of party ties in average political parties are horizontal and vertical type. Most suitable for a democratic initiative is political power structure is horizontal type of party ties. This type of structure is optimal for the development of an effective political force and attracting enterprising and ambitious professionals to work in the party. The structure of the vertical type although it is more centralized, but often inactive in the involvement of the general public to cooperate with the party. Vertical type structures are the result of the post-Soviet period and the rapid transformation of party elites in the Soviet political elite of Ukraine. A political party with vertical connections although they are more resilient to the threat of internal strife, but has little potential recruit to its ranks and promising young leaders, does not fulfill the role of social lift and has a low rate of change within the party elite. Political party relations with the vertical type machine builds big party bureaucracy and thus is extremely insensitive to the major trends of political life. In the absence of stable political parties with a long history and variability of the trends of political life in Ukraine political force vertical type gradually becoming less effective tool to gain voters and political recruitment of quality staff. This horizontal structure opposite able to provide quick response to any political circumstances, has more autonomous and independent department and usually is in close relationship with civil society. Creating a real strong political parties in Ukraine should lead to the dominance of political forces branched structure and horizontal type of party ties.

Key words: political party, party ties, party structure

МІЖНАРОДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 323.02

І. Ю. ВІЛЬЧИНСЬКА

ПРАВОВІ І ПОЛІТИЧНІ ІНІЦІАТИВИ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ У СВІТЛІ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Аналізуються основні правові та політичні заходи керівництва країн Вишеградської четвірки, викликані міграційною кризою в Європейському Союзі. Найбільша увага приділяється проблемам розподілу квот на прийом біженців у країнах ЄС (зокрема необхідності легалізації, працевлаштування мігрантів тощо), важливості посилення заходів спільного захисту зовнішніх європейських кордонів (зокрема збереження Шенгенської зони), в тому числі за рахунок концентрації поліцейських і військових підрозділів, створення єдиної системи безпеки.

Ключові слова: міграція, біженці, Європейський Союз, Вишеградська четвірка, квоти, безпека.

Вильчинская И. Ю. Правовые и политические инициативы стран Вышеградской четверки в свете миграционного кризиса в Европейском Союзе

Анализируются основные правовые и политические меры руководства стран Вышеградской четверки, вызванные миграционным кризисом в Евро-

© ВІЛЬЧИНСЬКА Ірина Юріївна – доктор політичних наук, професор, професор кафедри правознавства Київського національного університету культури і мистецтв

пейском Союзе. Наибольшее внимание уделяется проблемам распределения квот на прием беженцев в странах ЕС (в частности необходимости легализации, трудоустройства мигрантов и т.п.), важности усиления мер совместной защиты внешних европейских границ (в частности сохранения Шенгенской зоны), в том числе за счет концентрации полицейских и военных подразделений, создания единой системы безопасности.

Ключевые слова: миграция, беженцы, Европейский Союз, Вишеградская четверка, квоты, безопасность.

Vilchinska Iryna. The legal and political initiatives of the states of the Visegrad four in the context of the migration crisis in the European Union

The main legal and political measures of the Visegrad Four leaders, caused by the migration crisis in the European Union are analysed in the article. The author pays attention to the problems of distribution of the quotas for refugees in many states of the EU (the necessity of their legalization and employment etc.), the importance of the reinforcement of the EU common external borders (saving of the borders of the Schengen area) by the creation of the single security system and the concentration of the police and military subunits.

Key words: migration, refugees, the European Union, the Visegrad Four, quotas, security.

У середині вересня 2016 р. відбувся неформальний саміт 27 країн – членів Європейського Союзу. «Господинею» саміту цього разу стала Братислава – столиця Словаччини – країни, яка разом із Польщею, Чехією, Угорщиною входить до групи країн, відомих як Вишеградська четвірка.

Такий вибір місця зустрічі співпав із найважливішими проблемними питаннями, більшість з яких сьогодні особливо актуальна для країн Східної та Центральної Європи. Йдеться насамперед про міграційну кризу в Європі, позаяк саме ці країни можна вважати своєрідним форпостом, який першим відчував і відчуває на собі негативний вплив, пов'язаний з неконтрольованим потоком мігрантів, спровокованим довготривалими війнами у країнах Африки і Близького Сходу.

Особливо міграційні процеси загострилися у 2015 р. у зв'язку з активізацією військових дій у Сирії. Отже, дослідження проблем міграції і відповідних законодавчих та політичних ініціатив у європейських країнах, зокрема членах Вишеградської групи, потребує додаткової уваги як науковців, так і практиків, що й актуалізує вибір теми нашої розвідки.

Міграційні проблеми – не нова тема для аналізу в різних сферах наукового дискурсу, оскільки переміщення людей торкається широкого кола аспектів суспільного побутування: економічних, соціальних, політичних, адміністративних і под., що, в свою чергу, вимагає відповідних державно-правових заходів регулювання. Тому проблемами міграції завжди цікавилися правознавці, політологи, соціологи, демографи, економісти, зокрема українські дослідники: В. Новік, Ю. Римаренко, О. Малиновська, С. Чехович, О. Топчів, В. Трощинський, М. Шульга, І. Лапшина, С. Писаренко, О. Позняк та ін.

Не вдаючись до аналізу соціально-економічних, політичних та інших чинників, які впливають на переміщення людей між країни, звернемо увагу на останні події і зміни у політико-правовому полі країн Вишеградської четвірки, пов'язані з реакцією на міграційні виклики та регулюванням відповідних проблем, що й визначає мету нашого дослідження.

Відтак, серед основних питань, які порушувалися на саміті країн ЄС у вересні 2016 р. у Братиславі – міграційна криза і безпека у Європі. Прем'єр-міністри країн Вишеградської групи наголосили на необхідності посилити захист зовнішніх кордонів, розширювати обмін будь-якою інформацією, особливо відомостями у сфері безпеки, на необхідності співпраці з третіми державами, зокрема такими, як Туреччина. Глави урядів також висловили готовність до більш активної діяльності Вишеградської четвірки у випадку ескалації міграційної кризи, зокрема її поширення у Болгарії. «Міграційна політика повинна спиратися на принцип гнучкої солідарності»¹, – йдеться у спільній заяві.

Варто коротко зупинитися на подіях, які передували нещодавній зустрічі. Так, ще на екстреному саміті 23 квітня 2015 р. голова Єврокомісії Ж.-К. Юнкер запропонував дві ідеї для вирішення міграційних проблем: 1) державам ЄС взяти на себе відповідальність за розселення мігрантів залежно від площі, величини ВВП, кількості населення, рівня безробіття у країнах; 2) знайти шляхи легалізації мігрантів перш ніж вони вирішать стати "нелегалами", зокрема спростити одержання дозволів на роботу в тих країнах, в яких відчувається нестача робочих рук. Водночас ще 13 травня було оприлюднено документ "Європейський порядок денний

щодо міграції", відповідно до якого обов'язкових квот не передбачалося, оскільки, наприклад, Великобританія, Данія та Ірландія вже відстояли право не приймати мігрантів з інших країн ЄС. При цьому станом на 2014 р. більшість із 600 тис. мігрантів, які очікують легалізації, хотіли б отримати право на проживання в Німеччині і Швеції, а Франція прийняла велику кількість біженців із Сирії. За новим пілотним проектом, ЄС мав намір відповідно до квот у найближчі два роки розселити у країнах - членах ЄС 20 тис. мігрантів із таборів біженців за межами ЄС, витративши на їхню адаптацію 50 млн євро. За розрахунками Єврокомісії, найбільше біженців прийме Німеччина — 18,4%, Франція (14,2%), Італія (11,8%), Іспанія (9%), Швеція (3%)².

Згодом, у вересні 2015 р., Канцлер ФРН А. Меркель та президент Франції Ф. Олланд узгодили спільну пропозицію щодо квот розподілу біженців (120 тис. між країнами Євросоюзу), заклавши країни спільно вирішити міграційну проблему.

Однак категорично проти такого розвитку подій виступили країни Східної і Центральної Європи. Так, 4 вересня 2015 р. керівники урядів на саміті "Вишеградської четвірки" у Празі відмовилися прийняти принцип квоти. У результаті такої позиції міністри внутрішніх справ країн - членів ЄС на екстреній зустрічі в Брюсселі 14 вересня 2015 р. так і не змогли узгодити квоти прийому біженців.

Така позиція країн Вишеградської групи фактично не викликає нерозуміння. Так, найбільш неочікуваний негативний результат від напливу біженців відчула на собі Угорщина, яка стала чи не першою країною ЄС на шляху міграційних потоків. У серпні 2015 р. до країни вже прибуло понад 50 тис. біженців переважно з Іраку, Афганістану та Сирії. Основна мета переселенців – через Угорщину проникнути і закріпитися в розвинених країнах Західної Європи, зокрема Австрії і Німеччині. Утім, не витримуючи такого значного потоку «транзитних» мігрантів, що призвело, зокрема, до сутичок з місцевими націоналістичними групами у містечку Рюске, вже 14 вересня 2015 р. Угорщина була змушена закрити окремі ділянки кордону з Сербією, а 18 вересня оголосила надзвичайний стан у шести районах країни поблизу сербського кордону - на західних і південних рубежах.

16 вересня Угорщина почала приготування до будівництва 70-кілометрової стіни на кордоні з Румунією. 24 вересня угорське керівництво ініціювало зведення огорожі на кордоні зі Словенією, а вночі з 17 на 18 жовтня закрило кордон із Хорватією, на якому теж почало зводити загороджувальний паркан.

Чехія та Словаччина на початку вересня погодилися відкрити для біженців «транзитний» шлях із Угорщини до Німеччини, але за умови, що Німеччина сама домовиться із Угорщиною. 28 жовтня в Чехії почалися мітинги протестів проти мігрантів.

Одночасно (вже у вересні 2015 р.) уряд Угорщини вніс зміни до міграційного законодавства, відповідно до якого з 15 вересня 2015 р. почали діяти нові правила для біженців. Крім того, було посилено покарання за незаконний перетин кордону: віднині це вважатиметься кримінальним злочином і передбачатиме ув'язнення на термін до 3 років - навіть у разі пошкодження прикордонного паркану або спроби його перелізти. Також відповідно до нових правил уряд матиме право депортувати біженців до Сербії.

21 вересня 2015 р. парламент Угорщини прийняв закон, який дозволяє уряду розгорнути армію на кордонах, спрямувавши для їх захисту сотні військових і поліцейських. Закон підтримав 151 депутат: переважно представники правлячої партії "Фідеш" та націоналісти з партії "Йоббік". 12 парламентарів утрималося, а 27 висловилося проти. Отже, таку ініціативу підтримала не просто більшість, а найбільш впливові політичні сили в угорському політикумі. Це фактично означає, що зміни в закон передбачають використання збройних сил, яким водночас дозволено використовувати спеціальні засоби - гумові кулі, піротехнічні пристрої, гранати зі сльозогінним газом. Крім того, Міністерство оборони Угорщини оголосило про часткову мобілізацію на добровільній основі резервістів збройних сил.

13 червня 2016 р. парламент Угорщини проголосував за прискорення розгляду справ мігрантів, які нелегально перетинають кордон. Утім, 5 липня 2016 р. набуло чинності рішення угорського уряду про можливість без судового рішення відправляти нелегалів назад до Хорватії або Чорногорії. Такому розвитку подій передувало рішення Європейського Суду, який 7 червня 2016 р. постановив, що нелегальний перетин кордонів всередині шенгену для

мігрантів з-поза ЄС не може бути підставою для їхнього затримання - вони мають бути повернуті до країни прибуття...

Не залишилася осторонь і Словаччина. У 2015 р. республіка фактично взяла на себе охорону шенгенських кордонів в Угорщині і Словенії. Водночас, згідно з квотами, Словаччина повинна була б прийняти 802 біженця, однак попередила, що вона буда не в змозі зупинити тих мігрантів, які вирішать «перебиратися» у більш розвинені країни Європейського Союзу, позаяк, наприклад, у 2014 р. країна отримала лише 154 клопотання про надання притулку.

Уже на початку грудня 2015 р. Словаччина подала позов до Європейського Суду в Люксембурзі з вимогою скасувати рішення Євросоюзу про розподіл між країнами-членами ЄС 120 тис. нелегальних мігрантів. "Я вважаю ці квоти абсурдними і технічно нереалізованим. Наші слова підтвердились, квоти зазнали фіаско"³, - заявив прем'єр-міністр Словаччини Р. Фіцо.

Після новорічних подій 2015-2016 р. у Кельні (Німеччина) керівник уряду Словаччини озвучив ще категоричнішу позицію: країна і надалі виступатиме проти обов'язкових квот щодо розподілу біженців між країнами ЄС. Однак Р. Фіцо запропонував свої ініціативи - звернувся до голови Європейської Ради Д. Туска і голови Європейської Комісії Ж.-К. Юнкера із заявою про необхідність прискорення створення підрозділів європейської прикордонної і берегової охорони. При цьому республіка, наголосив Р. Фіцо, активно підтримує ініціативи ЄС зі створення спільної системи охорони, виходячи з розмірів бюджету, численності населення і розмірів країни. Так, уже 1 січня 2016 р. у країні було сформовано спеціальний поліцейський підрозділ «Град» для охорони зовнішніх кордонів Шенгенської зони, зокрема з боку Македонії. На думку Р. Фіцо, такі дії дадуть можливість зупинити потік нелегальних мігрантів, кількість яких у 2016 р. може сягнути трьох млн людей⁴.

24 травня 2016 р. голова МЗС Словаччини М. Лайчак заявив, що основне завдання, яке планує виконати Словаччина під час свого головування у Євросоюзі – проблеми міграції і захисту зовнішніх кордонів ЄС. При цьому, можливо, країна перегляне своє відношення до розподілу біженців, однак наполягатиме на прийомі лише висококваліфікованих мігрантів.

Відповідно до плану ротації 1 липня 2016 р. функція головування в Раді Європейського Союзу перейшла до Словаччини. Серед першочергових завдань Словаччина одразу наголосила на питаннях міграції: захист зовнішніх кордонів ЄС, збереження цілісності Шенгенського простору, посилення боротьби з нелегалами, створення «розумних кордонів» із використанням нових технологій у прикордонному контролі⁵.

Ініціативу Р. Фіцо щодо захисту кордонів ЄС підтримав і прем'єр-міністр Чехії Б. Сobotка.

Ще на початку кризи, у середині вересня 2015 р., Міністр внутрішніх справ Чехії М. Хованец наголосив, що, можливо, будуть потрібні подальші більш радикальні заходи через наплив біженців у країну, що змусить Чехію посилити прикордонний контроль слідом за Німеччиною та Австрією, позаяк після тимчасового припинення залізничного сполучення між цими країнами потік мігрантів може попрямувати в Німеччину «обхідним шляхом» - через Чехію.

Крім того, 21 жовтня 2015 р. Б. Сobotка повідомив про спрощення для українців процедури працевлаштування у країні, оскільки вважає за необхідне запрошувати іноземних спеціалістів - насамперед із близьких у культурному відношенні країн. Вже у листопаді 2015 р. уряд Чехії погодився прийняти 500 технічних фахівців з України, спростивши для них процедуру отримання довгострокових робочих віз.

Ще більш категоричну позицію щодо мігрантів, особливо мусульман, висловив наприкінці листопада 2015 р. президент Чехії М. Земан, заявивши, що міграційна криза в Європі - це добре сплановане і гарно проплачене вторгнення, основне завдання якого - зруйнувати європейські структури. Це, на його думку, загроза, яку можна порівняти тільки з нацистською окупацією. М. Земан також назвав молодих мусульманських мігрантів боягузами, оскільки вони «повинні взяти в руки зброю і боротися за свою країну, а не бігти»⁶.

Наприкінці серпня 2016 р. прем'єр Чехії Б. Сobotка офіційно запросив канцлера Німеччини А. Меркель на зустріч у Прагу, зокрема для обговорення міграційних проблем, можливо, пов'язаних із терористичними нападами в центрі Європи. Чеський уряд,

наголосив він, як і раніше, виступає проти примусового розподілу нелегальних біженців у країнах ЄС. Особливо непримиренну позицію керівництво Чехії демонструє щодо біженців-мусульман, виступаючи проти формування у Чехії сильної мусульманської громади. Серед найбільш резонансних ініціатив чеського уряду - заява про необхідність створення спільної армії Євросоюзу, яка, крім іншого, відповідала б за охорону зовнішніх кордонів ЄС⁷.

Найбільш цікавою, на нашу думку, уявляється реакція на міграційну кризу нашої найближчої країни-сусіда – Польщі. Прикметно, що незадовго до розвитку подій 2015 р. керівництво Польщі пом'якшило міграційне законодавство. 1 травня 2014 р. вступив у силу новий Закон «Про іноземців». Ним спрощувалася процедура отримання тимчасової і постійної посвідки на проживання, скорочувався кінцевий термін подання документів з 45 до 1 дня до закінчення строку дії візи, посвідки на проживання тощо.

Також Польща спростила процедуру легалізації жертв торгівлі людьми, тимчасового проживання іноземців, перебування яких погоджується з дотриманням права на сімейне життя та правами дитини (відповідно до Конвенції про захист прав людини і основних свобод та Конвенції про права дитини)⁸.

Утім, з розгортанням міграційної кризи в Європі, вже наприкінці серпня 2015 р., президент Польщі А. Дуда заявив, що його країна не готова приймати нових мігрантів з Близького Сходу і Північної Африки, оскільки повинна насамперед надати допомогу біженцям з України⁹.

Вже 13 квітні 2016 р. Сейм прийняв поправки до Закону «Про захист біженців». Ними передбачається більше часу на перевірку мігрантів у питанні їх можливої загрози безпеці країни. Показово, що за них проголосувало 429 депутатів – ніхто не утримався, ніхто не висловився проти. 31 травня ці зміни підписав президент Польщі.

22 квітня 2016 р. керівництво країни відмовилося від обох варіантів розміщення біженців, запропонованих Європейською Комісією. Міністр внутрішніх справ Польщі М. Блашак заявив: «Позиція Польщі однозначна - ми проти і першої, і другої версії, оскільки вони обидві представляють собою постійний механізм щодо перерозподілу біженців, а саме цей механізм є фактором, що

збільшує потік міграції ... ще кілька держав ЄС дотримуються тієї ж позиції, що і Польща»¹⁰.

Водночас на початку квітня 2016 р. урядова партія «Право і справедливість» ініціювала і підтримала спрощення отримання громадянства власникам «карт поляка». Відповідно до нововведення, її власники, які перебралися до Польщі, вже через рік (а не через три, як раніше) зможуть подати заяву на громадянство¹¹. Зміни передбачають й інші «заохочувальні» моменти.

Отже, можна зробити висновок, що країни Вишеградської четвірки демонструють своєрідну єдність у питаннях вирішення міграційної кризи в Європі. Насамперед це стосується майже безальтернативної позиції щодо примусового розподілу квот на прийом нелегальних мігрантів, необхідності концентрації поліцейських і військових підрозділів для спільного захисту зовнішніх кордонів ЄС. Найбільш категоричною є позиція Словаччини і Угорщини, які навіть виступають за захист своїх позицій у Європейському Суді. Звичайно, під тиском європейських структур вони змушені йти на певні поступки, тому на сьогодні всі зазначені ініціативи не є вичерпаними. Водночас Польща і Чехія спрямовують свої зусилля на спрощення процедури прийняття біженців з країн, близьких у ментальному і культурному відношенні, зокрема з України. Аналіз можливих прихованих мотивів ініціатив урядів Польщі та Чехії, а також перспектив і наслідків їх реалізації для України - тема перспективного ґрунтовного дослідження в політико-правовому полі.

1. Вишеградська група висловила спільну позицію щодо майбутнього ЄС. URL: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/271256>. **2.** Коваль О. Європу накриває вал нелегальної міграції. URL: <http://gazeta.dt.ua/international/yevropu-nakrivaye-val-nelegalnoyi-migraciyi-html>. **3.** Словачія подала в Європейський суд за квот на беженцев. URL: **4.** Словачія призвала провести екстренний самміт ЕС в зв'язі з нападами в Кельне. URL: http://ipress.ua/ru/news/slovakiya_pryzvala_provesty_ekstrenniy_sammyt_es_v_svyazy_s_napadeniyamy_v_kelne. **5.** Председательство в Совете Евросоюза перешло к Словакии. URL: <http://interfax.com.ua/news/political/353740.html>. **6.** Президент Чехии назвал миграционный кризис хорошо спланированным вторжением. URL: <https://lenta.ru/news/2015/11/29/vtorgienie>. **7.** Президент Чехии хочет обсудить с Меркель миграционный кризис и Brexit. URL: <https://ria.ru/world/20160825/1475211647.html>. **8.** Рада Міністрів Польщі прийняла Проект нового

закону про іноземців. URL: <http://ostarbeiter.vn.ua/proekt-pro-inozemtsiv.html>. **9.** *Польща* пошла вразрез с миграционной политикой ЕС в угоду украинцам. URL: <http://nv.ua/world/geopolitics/polsha-poshla-vrazrez-s-migratsionnoj-politikoj-es-v-ugodu-ukraintsam-65934.html>. **10.** *МВД* Польши: Мы против реформ ЕК в политике по предоставлению убежища. URL: <http://www.radiopolsha.pl/6/136/Artykul/249785>. **11.** *Польща* упрощает получение гражданства для владельцев карты поляка. URL: <http://euroua.com/europe/eu/7097-polsha-uproshchaet-poluchenie-grazhdanstva-dlya-vladeltsev-karty-polyaka>.

Vilchinska Iryna. The legal and political initiatives of the states of the Visegrad four in the context of the migration crisis in the European Union

The main legal and political measures of the Visegrad Four leaders, caused by the migration crisis in the European Union are analysed in the article. The author pays attention to the problems of distribution of the quotas for refugees in many states of the EU (the necessity of their legalization and employment etc.), the importance of the reinforcement of the EU common external borders (saving of the borders of the Schengen area) by the creation of the single security system and the concentration of the police and military subunits.

The migration processes in Europe, caused by the long-term wars in the states of Africa and the Middle East, worsened in 2015 as results of the intensification of military action in Syria. The most negative impact of migration we can see in Central and Eastern Europe, including members of the Visegrad Four. At the EU summit, in September 2016 in Bratislava the prime ministers of the Visegrad Group countries stressed the need to facilitate the protection of the external borders and the exchange of security information. He also underlined the need for cooperation with the countries of the third world.

Today, one of the most important issues is the distribution of the quotas for the admission of illegal immigrants in the EU. On September 4, 2015 in Prague the heads of Visegrad Four "governments refused to accept the principle of quotas.

Hungary became the first base for the migrations in the EU. In 14 September 2015 the country has to close the borders with Serbia. On 18 September it announced a state of emergency in its six regions. In September Hungary began the preparations for the construction of the wall on the border with Romania and Slovenia. At night from 17 to 18 October Hungary closed the border with Croatia, which also began to build the different barrage fences. The Government of Hungary has introduced changes to immigration laws. According to them the new rules for refugees go in power since 15 September 2015. On 21 September, 2015 the Hungarian parliament allowed the government to deploy the army at the borders. But in June 2016 the Parliament voted to speed up the procedure of cases of migrants who illegally had crossed the border. In July 2016 the decision of the Hungarian government on the possibility without any court order to send illegal immigrants back to Croatia or Montenegro came into force.

In 2015 Slovakia actually took over the protection of Schengen borders in Hungary and Slovenia. At the beginning of December 2015 Slovakia filed a lawsuit in the

European Court for rescission of the decision on allocation between Member States of the 120 thousand illegal immigrants. Robert Fico applied for the need to accelerate the establishment of the European Border and Coast Guard. In January 1, 2016 the country had formed a special police group "Grad" for the protection of the external borders of the Schengen area. In May 2016 the Foreign Minister of Slovakia M. Lajcak said that the country would reconsider its relations to the distribution of the refugees but it would insist on taking only well-skilled workers.

Robert Fico's initiative on protecting EU borders and the creation of a common EU army was supported by the Prime Minister of the Czech republic, B. Sobotka. In October 2015, he reported on simplifying procedures for Ukrainian employment in the country because it is considered necessary to invite foreign experts - primarily from relatives in culturally countries. The Czech government opposed the forced distribution of illegal refugees in the EU.

At the end of August 2015, the President of Poland, A. Duda said his country was ready to accept new immigrants from the Middle East and North Africa. In April 2016, Seimas adopted amendments to the Law "On protection of refugees." They expected to check the migrants the question of a possible threat to national security. The leadership refused both refugee accommodation options, offered by the European Commission. However, in April 2016 the political party "Law and Justice" supported the simplification of the citizenship holders "Polish Card".

Thus, the Visegrad countries show the unity in resolving the issues of migration crisis in Europe. Slovakia and Hungary have the most categorical position. Poland and the Czech Republic aim at simplifying the procedure for acceptance of refugees from countries, closed to the mental and cultural terms, including Ukraine.

Key words: migration, refugees, the European Union, the Visegrad Four, quotas, security.

УДК 32.001(470+571)

В. В. ПЕТРОВ

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА ВОЛОДИМИРА ПУТІНА ЯК «ПРАГМАТИЧНА» СПРОБА ВІДНОВЛЕННЯ ВЕЛИКОДЕРЖАВНОЇ РОСІЇ: ЗАГРОЗИ Й ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА ЗАХІДНОГО СВІТУ

Остання наразі українська модернізаційна проєвропейська Революція на Майдані додатково акселерувала радикальний кремлівський зсув, який характеризується зміною, починаючи від 2008 року, модернізаційного тренду на

© Петров Валентин Володимирович – кандидат політичних наук, доцент кафедри Національної академії Служби безпеки України

контрмодернізаційний. Протидія цьому небезпечному тренду включно з методами збройної оборони є обов'язковою передумовою успішної модернізації України та її інтеграції до західних структур.

У статті проаналізовані оцінки російськими та західними експертами «доктрини Путіна» й «української кризи» у їх тісному взаємозв'язку та взаємодії. Здійснена спроба класифікації цих оцінок, які варіюють залежно від ідеологічної приналежності експерта, його ангажованості/неангажованості в медійно-ідеологічні та інформаційно-психологічні операції періоду нової «холодної війни», мотивів його участі/неучасті в операціях подібного татунку, які наразі проводять західні друзі України або її вороги.

Ключові слова: модернізація, контрмодернізація, воєнна доктрина, суверенна демократія.

Петров В. В. Военно-политическая доктрина Владимира Путина как «прагматическая» попытка восстановления великодержавной России: угрозы и вызовы для Украины и западного мира

Последняя на сегодня украинская модернизационная проевропейская Революция на Майдане придала дополнительное ускорение радикальному изменению политики Кремля, которая характеризуется заменой, начиная с 2008 года, модернизационного тренда на контрмодернизационный. Противодействие этому опасному тренду, включая методы вооруженной обороны является необходимым условием успешной модернизации Украины и ее интеграции в западнe структуры.

В статье проанализированы оценки российскими и западнями экспертами «доктрины Путина» и «украинского кризиса» в их тесной взаимосвязи и взаимодействии. Сделана попытка классификации оценок, которые варьируются в зависимости от идеологических установок эксперта, его ангажированности/неангажированности в медийно-идеологические и информационно-психологические операции периода «новой холодной войны», мотивов его участия/неучастия в подобных операциях, которые проводятся как друзьями Украины, так и врагами.

Ключевые слова: модернізація, контрмодернізація, воєнна доктрина, суверенна демократія.

Petrov Valenty. Military and political doctrine of Vladimir Putin as a "pragmatic" attempt to restore Russia's great power: threats and challenges to Ukraine and the Western world

The latest pro-European Ukrainian's modernization Revolution on Maydan stimulated and accelerated the radical shift in the Kremlin politics, which is characterized by change, beginning from 2008 Year; the modernization trend to countermodernisation. Countering this dangerous trend including methods of armed defense is a prerequisite for the successful modernization of Ukraine and its integration into Western structures.

In the article analysed the estimation of Russian and Western experts "Putin doctrine" and "Ukrainian crisis" in their close relationship and interaction. Attempted classification of these estimates, which vary depending on the ideological affiliation of the expert, his engagement or nonengagement to the ideological, information and psychological operations period of a new "cold war", the motives of his/her involvement or non-involvement in the operations of this sort, which are currently carried out by the Western friends Ukraine or its enemies.

Key words: *modernization, countermodernisation, military doctrine, sovereign democracy.*

Сучасна трансформація геополітичної та безпекової ситуації навколо України обумовлює необхідність відпрацювання якісно нових підходів до забезпечення національної безпеки нашої держави. Стратегічне планування у сфері безпеки і оборони має ґрунтуватись на глибокому аналізі актуальних викликів та загроз, їх генези, вивчення історичних передумов до їх виникнення. У вітчизняній та західній науковій думці бракує досліджень, які б охоплювали трансформацію стратегічних підходів до політичних процесів в Російській Федерації у їх зовнішньому та внутрішньому вимірах. Зазначені підходи, у свою чергу, знаходять відображення в конкретних діях російського керівництва, що, у свою чергу, має безпосередній вплив на нашу державу.

24 вересня 2015 року Указом Президента України набула чинності *нова редакція Воєнної доктрини України*. У новому документі стисло окреслені виклики та ризики воєнній безпеці та сценарії їх реалізації, а також зміни воєнно-стратегічної ситуації України, які власне й обумовили прийняття нової редакції Воєнної доктрини, а саме: *«Тимчасова окупація Російською Федерацією частини території України – Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, розпалювання Росією збройного конфлікту в східних регіонах України та руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права...»*¹.

Слід зауважити, що термін «доктрина» (від лат. «doctrina») має вельми протяжливі значення. У висхідному контексті цей термін означає систему догм, «ядро» певного вірування, релігії тощо (гр. «катехизис»)².

«Доктрина» у воєнно-політичному аспекті передусім означає концентровану суму поглядів на питання зовнішньої політики та політики безпеки й оборони, властиві певній історичній епосі, чітко ар-

тикульовані певними політичними діячами, які зобов'язані з певною примусовістю поділяти усі представники правлячого класу.

Приміром, в офіційному глосарії НАТО (вперше сформульований 1 березня 1973 року) дається наступне визначення «доктрини»: «Фундаментальні принципи, які окреслюють, як мають діяти збройні сили, щоб досягати вказаних цілей. Мають авторитарний характер, але вимагають самостійного мислення в процесі їх застосування»³.

1. Новий російський цикл «вставання з колін»: ідеологічні та квазіідеологічні основи

У розпал «холодної війни» на Заході функціонували біля 13 тисяч «кремленологів» та «советологів». В процесі розпаду СРСР та вщухання холодної війни РФ почала сприйматися Заходом як другорядна держава, яка не заслуговує поглибленого вивчення та презентації в мас-медіа.

Відповідно, число фахівців з «російського питання» та «путінологів», станом на 2012 р., скоротилося до однієї тисячі (в 13 разів!), розосереджених в 637 «think tanks» в 85 країнах⁴.

Характерною особливістю сучасних «наукових досліджень» в РФ (зрештою, як і в багатьох інших країнах «пострадянського» простору) є змішування науки з пропагандою та журналістикою. Нинішня російська ідеологія у її зовнішніх вимірах суто формально нагадує «комуністичну» часів СРСР Сталіна – Хрущова - Брежнєва, оскільки тут йдеться про захист суспільства від ворогів, - як зовнішніх, так і внутрішніх.

Опонуючи водночас і «вмираючій» комуністичній ідеології і «нежиттєспроможним» ліберальним цінностям, розробники путінської ідеології акцентують на патріотизмові, державному націоналізмові і «нормальних» традиційних цінностях (російською - «духовних скрепах») «Руського міра», до яких передусім відносять соціально-політичний консерватизм й православний фундаменталізм. Чільне місце в цій ідеологічній системі посідає чотири терміни з префіксом «анти»: антидемократизм; антиглобалізм; антиамериканізм; антиєвропейськість.

Характерно, що вже наприкінці 2013 року В. Путін взяв на себе роль хранителя цінностей православного фундаменталізму, дозволивши собі різко засуджувати країни Заходу (представників «євро-

атлантизму») за «моральнісний занепад» й фактично відтворивши пропагандистські кліше прибічників російського слов'янофільства (рос. «почвенництва») середини ХІХ століття, які в тому ж стилі опонували тодішнім західникам-лібералам. Західній системі ліберально-демократичних цінностей російське керівництво протиставляє «життездатний» набір цінностей» консервативного й реакційного характеру, успадкованих з минулого⁴.

Проте, тут є й чимало моментів мімікрії під ті ж самі західні цінності: політичний і культурний плюралізм, свобода вибору замість західного універсалізму. До цього ж набору слід віднести такі поняття як державний суверенітет, національна гідність, невтручання у внутрішні справи: опора на традиційні суспільні, особисті та сімейні цінності, підтримка релігій, відкидання войовничого секуляризму.

Промовляючи 19 вересня 2013 року на засіданні «Валдайського клубу» В. Путін дистанціювався як від «*фундаментального консерватизму*», так і від «*західного ультралібералізму*», акцентувавши, що нинішня Росія є «*охоронницею християнських і консервативних цінностей*»⁵.

У контексті зазначеного, поряд з терміном «*прогресивний консерватизм*», російськими ідеологами від 2005 року активно вживається термін «*суверенна демократія*», під якою пропонується розуміти «*керовану демократію*». До відповідної термінології неодноразово зверталися в публічних виступах В. В. Путін, В. Ю. Сурков, С. Б. Іванов, Б. В. Гризлов та ін. Його обґрунтування було дано надійними експертами та науковцями: правознавцями С. А. Авакьяном, В. Д. Зорькіним, Л. С. Мамутом; політологами В. В. Івановим, Д. І. Орловим, журналістом В. Третьяковим та ін.

Водночас ідеологічний проект «путінізму» й створення відповідної істеричної атмосфери довкола нього чимало компетентних оглядачів приписують головному раднику В. Путіна з міжнародних питань В. Суркову. Так, на думку Н. Хрущової, «за Суркова інформаційна політика Кремля зосередилася на головній тезі - Захід хоче знищити Росію, а конфлікт в Україні брехливо подано як відновлення боротьби з фашизмом і захист істинно російської, антизахідної ідентичності». Щодо методології кремлівської пропаганди, то вона, на думку Н. Хрущової, вельми примітивна: «тисне на емоції, не дуже піклуючись про факти»⁶.

Західні експерти із зовнішньої політики російську неоімперську поведінку 2010-х років часто порівнюють з аналогічною поведінкою радянських вождів повоєнного періоду, яка характеризувалася також підкреслено націоналістичною риторикою, економічним балансуванням на межі війни, культом особистості, агресивними демонстраціями сили тощо. Одна з основних цілей доктрини Путіна є поділ європейців на «хороших» та «поганих», а відтак – спроба «хороших» відокремити від Сполучених Штатів як «поганих за визначенням».

Світовий розвиток, на думку нинішнього російського керівництва, на сучасному етапі характеризують посилення глобальної конкуренції, напруга у різних областях міждержавних та міжрегіональних взаємодій, суперництво проголошених цінностей і моделей розвитку, нестабільність процесів економічного та політичного розвитку на глобальному і регіональному. Усе це нібито створює для РФ можливості перерозподілу впливу на користь нових центрів економічного зростання і політичного тяжіння.

2. «Прагматична реімперіалізація» Володимира Путіна як імітація доктрин Сталіна-Хрущова-Брежньєва

9 лютого 1946 року Йосип Сталін виступив з промовою у Великому театрі Москви, у якій зробив «сенсаційні заяви». Хоча війна закінчилася, рівень військового виробництва мав бути збільшений в три рази вище у порівнянні з довоєнними роками. Сталін виправдав ці жертви конфліктогенними тенденціями у розвитку капіталізму⁷.

У відповідь на цю викличну сталінську промову тодішній американський посол у Москві Джордж Кеннан 22 лютого 1946 року надіслав відому «Довгу телеграму», у якій, як згодом порахували історики, містилося 8 тисяч слів. Слова й словосполучення «Радянський Союз», «Росія», «Москва» і «Кремль» Джордж Кеннан використовує як взаємозамінні для позначення суб'єкта, який намагається перетворити СРСР (Росію) на світову державу (наддержаву), використовуючи з цією метою передусім суперечності всередині «капіталістичної системи»⁸.

Основні положення доктрини Л. Брежньєва зародилися вже в рамках «хрущевізму» (Khrushchevism). Події в Угорщині (1956 р.), зокрема, є реалізацією «доктрини Хрущова», тоді як події в Чехо-

словаччині (1968 р.) є реалізацією «доктрини Брежнєва», хоча воєнно-політичний смисл цих подій однаковий й означає намагання захистити від посягань «імперіалістів» зону впливів СРСР в Центральній Європі.

Сутність «доктрини Брежнєва» вперше виклав 26 червня 1968 року у виступі на сесії Верховної ради СРСР радянський міністр закордонних справ А. Громико. Згодом, 3 жовтня 1968 року, А. Громико повторив основні тези цієї Доктрини у виступі на черговій Генеральній асамблеї ООН⁹.

Сам радянський лідер Л. Брежнєв тези своєї доктрини артикулював у промові на V з'їзді Польської об'єднаної робітничої партії 13 листопада 1968 р. відразу ж після придушення у серпні того ж року «Празької весни» радянськими та іншими «союзницькими» по Організації Варшавського Договору військами.

Доктрина Брежнєва проголошувала: *«І коли внутрішні й зовнішні сили, ворожі соціалізму, спробують повернути розвиток певної соціалістичної країни у напрямі реставрації капіталістичних порядків, коли виникне загроза справі соціалізму у цій країні, загроза соціалістичній співдружності в цілому — це вже перестане бути проблемою тільки народу даної країни, але стане спільною проблемою, турботою всіх соціалістичних країн»*¹⁰.

Започаткований в 1975 році процес Гельсінкого «детанту» дещо послабив доктрину Брежнєва. Типовим прикладом «м'якого» радянського реагування на ідеологічне «відступництво» є польські події 1980 року.

Згодом через внутрішню слабкість СРСР режим Михайла Горбачова в 1988 році дозволив країнам соцтабору самостійно визначатися з внутрішньою й зовнішньою політикою. Офіційно перехід від доктрини Брежнєва до доктрини Горбачова відносять до моменту зустрічі М. Горбачова й президента США Дж. Буша на Мальті в грудні 1989 року. Неофіційний початок цієї Доктрини, безумовно, пов'язаний з падінням Берлінського муру¹¹.

Типовим продуктом «прагматичної реімперіалізації»¹² є доктрина Путіна. Прихід до влади в 2009 році а США команди Барака Обами, яка проголосила курс на «перезавантаження» відносин з Росією («reset»), правлячий на той час тандем Путін-Медведев розцінив як ознаку слабкості США.

Звідси були зроблені далекосяжні висновки щодо можливості поновлення РФ заради «національних інтересів» впливів в межах колишнього СРСР. Подібне розуміння «національних інтересів» було задеклароване в трьох стратегічно-доктринальних документах періоду путінсько-медведевського тандему (на них стоїть підпис формально чинного на той період президента Дмитрія Медведєва):

- *Концепція зовнішньої політики Російської Федерації від 15 липня 2008 року;*

- *Принципи зовнішньої й безпекової політики від серпня 2008 року*

- *Стратегія національної безпеки від 9 травня 2009 року*¹³.

Зовнішньополітична концепція Володимира Путіна («Доктрина Путіна») зводиться до інтенції повернути світ до двохполюсного світоустрою, який має знову надасть світосистемі керованості, втраченої нею із-за проамериканської однополюсності (Unipolarism). Саме про це Володимир Путін однозначно заявив у своєму виступі на Генеральній Асамблеї ООН восени 2015 року.

Згодом ці геостратегічні та геополітичні тези в розгорнутому вигляді були представлені з належним ілюстративним відеорядом в документальному фільмі Володимира Соловйова «Світоустрій» (рос. «Миропорядок») ¹⁴.

Отже, у випадку з доктриною Путіна не йдеться про оригінальну розробку, а радше про нове «перевидання» «доктрини Брежнєва», відомої також як «доктрина обмеженого суверенітету» ¹⁵.

Незважаючи на зміну історичних «декорацій», такий самий смисл має військово-політична агресія Росії проти України, розпочата у лютому 2014 року. Її найбільш вираженими маніфестаціями стали анексію Криму та військова інтервенція РФ на Донбасі, замаскована під «громадянську війну» українців з українцями, що цілковито відповідає концепту «війни чужими руками» (проху war).

Одна з перших спроб проаналізувати «доктрину Путіна» належить в російській політології Олексію Чадаєву. «Доктрина, на відміну від ідеології, - підкреслює автор, є завжди заручницею свого часу. Прийняття доктрини як зразка, джерела програм залежить від того, наскільки її лозунги можна реалізувати практично» ¹⁶.

За міжнародними класифікаційними рамками, Росія у її нинішньому стані є «імперією у стадії занепаду» («a superpower in decline»).

Зокрема, навряд чи Росія в її нинішньому стані може погрожувати США та іншим країнам НАТО так як дозволяв собі колишній СРСР.

Представники російської воєнно-політичної еліти, напевно, відчували певне приниження, коли американський президент Барак Обама, виступаючи восени 2014 року на Генеральній Асамблеї ООН, поставив «російську загрозу» (конкретно йшлося про агресивні дії росіян в Україні) на друге місце серед глобальних загроз і викликів після «лихоманки Ебола»¹⁷. Водночас, восени 2015 року у подібному виступі в ООН Барак Обама російську проблему поставив після іранської¹⁸.

З обранням Володимира Путіна в березні 2000 року президентом РФ російський «силовий комплекс» пов'язував надії на власне відродження, які зрештою справдилися. Військові видатки СРСР на кінець його існування склали суму, еквівалентну 300 млрд. доларів США. Натомість, під кінець 90-х ця сума складала, за даними SIPRI, 21,8 млрд. доларів¹⁹.

Станом на 2013 рік, Росія мала воєнний бюджет розміром в 88 млрд. доларів. Офіційно опублікований воєнний бюджет РФ 2015 року склав 81 млрд., що становило менше 10% від сукупного воєнного бюджету країн НАТО (\$900 млрд. на рік, з яких дві третини - \$638 млрд. припадає на долю США).

У 1990 році в воєнній економіці СРСР були задіяні 8 млн. працівників (19% від загального числа робітників, задіяних в промисловості). Серед них 1,5 млн. працювали у науково-дослідницькому секторі (рос. НИОКР; англ. R&D), що складало 80% від числа усіх науковців-дослідників та конструкторів СРСР. 12% промислової продукції в СРСР мали суто воєнне (оборонне) призначення²⁰.

Найголовнішою проблемою РФ (зрештою, як і України та решти країн «пострадянського простору») є неререформованість ЗС, їх невідповідність сучасним концепціям та доктринам збройних протистоянь. Поки США розвивали подібну доктрину модернізації збройних сил, підсилених на базі кібернетичної платформи C4ISR (аббревіатура від «Command, Control, Communications, Computers, Intelligence, Surveillance and Reconnaissance»), Росія аж до 2008 року оновленням Збройних Сил не займалася.

Анахронічною була й російська оргструктура ЗС. Зокрема, для СРСР і російської армії до реформ, започаткованих у 2008 році,

характерним було існування «кадрованих» підрозділів. Обороняти країну передбачалося за допомогою масової мобілізації резервістів. У радянські часи в «загрозливий період» влада мала намір відмобілізувати з числа цивільних громадян до 8 млн.

Війна з Грузією в 2008-му продемонструвала фіктивність подібної концепції щодо сучасної РФ.

Згідно з державною програмою озброєнь РФ на 2011 - 2020 роки на переозброєння російської армії виділять 20 трлн рублів. Зміни в першу чергу мали стосуватися появи нових загроз РФ, які продемонстрували ситуація в Україні і довкола неї, а також у події на півночі Африки, в Сирії, Іраку і в Афганістані, коли в боротьбі провідних держав світу за свої інтереси типовими стали «непрямі дії», використання протестного потенціалу населення, радикальних і екстремістських організацій, приватних військових компаній; нарощується наступальний потенціал НАТО безпосередньо біля російських кордонів, активно проводяться заходи з розгортання глобальної системи ПРО. Ставиться також питання щодо посилення орбітального воєнно-космічного угруповання²¹.

3. Нова Воєнна доктрина РФ та російський експансіонізм щодо України

Нова російська Воєнна доктрина була опублікована 26 грудня 2014 року²² на відміну від попередньої редакції не містить безпосередніх вказівок на країни, які РФ вважає своїми актуальними або потенційними супротивниками, а також погроз превентивного використання ядерної зброї.

Більше того, всупереч попереднім очікуванням на тлі агресії РФ проти України під приводом захисту власної «сфери інтересів» нова російська Доктрина навіть не вказувала, які країни, вона відносить до сфери «особливих інтересів» і які створюють для неї найбільші воєнно-політичні загрози.

Жодного разу тут не називається, зокрема, Україна, хоча в оновленій російській Доктрині фігурує поняття «сусідство» (рос. - «страны, граничащие с Российской Федерацией»). Від «сусідів» РФ очікує цілої низки викликів і загроз й передусім «зміни політичних режимів» внаслідок кольорових революцій, масованих воєнних навчань та воєнної мобілізації тощо²³.

Відповідно, у програмній статі В. В. Путіна «Бути сильними. Гарантії національної безпеки для Росії»²⁴, яка є розлогим коментарем до нової Воєнної доктрини, йдеться не стільки про «відсіч агресії», скільки про відсіч спробам організації «штучного керованого хаосу».

Застосувавши більш-менш успішно для нового «підкорення Криму» у 2014 році методи сучасної «гібридної війни» як суміші війн звичайної (конвенційної) та незвичайної (неконвенційної, іррегулярної) - передусім інформаційної (кібернетичної), лідери сучасної Росії активно повірили у власну безкарність. Характерно, що у вересні 2014 року в одному з інтерв'ю російський президент В. В. Путін нахвалювався, що його країна могла би окупувати столицю будь-якої європейської країни впродовж двох днів.

На відміну від своїх попередниць російська військова доктрина зразка 2014 року наголошує не тільки на зовнішніх, але й внутрішніх загрозах. У свою чергу, серед внутрішніх загроз особливо виокремлено загрози, які виходять із внутрішнього й зовнішнього інформаційних просторів.

Таким чином, оборонні відомства відтепер зобов'язані включатися у внутрішньополітичну боротьбу.

Щоправда, критики даної версії російської Воєнної доктрини справедливо вказують на надто абстрактний характер її формулювань. Адже аналогічні поняття в американських документах подібного рівня є набагато конкретизованішими. Коли в американській доктрині говориться, зокрема, про «*концепцію миттєвого глобального удару*», то водночас уточнюється, якими засобами такий удар буде наноситися, за яких умов²⁵.

Ще однією інновацією останньої версії російської Воєнної доктрини є поняття «*мобілізаційної готовності країни*». Для підтримки на необхідному рівні ставиться завдання щодо підвищення ефективності військово-патріотичного виховання громадян²⁶.

23 травня 2016 р. «Совет по внешней и оборонной политике (СВОП)», покликаний готувати аналітичні матеріали для вищих органів влади РФ, опублікував тези, які претендують на узагальнення досягнень російської зовнішньої політики путінського періоду 2010-х років й окреслення її перспектив на 2020-ті роки (керівник авторської групи – С. А. Караганов)²⁷. З чималою дозою цинізму документ

СВОП розписує роль РФ як «постачальника безпеки для міжнародного співтовариства, особливо для партнерів і сусідів».

Агресію РФ проти України документ СВОП описує як «*братовбивчий конфлікт на Україні*» (тобто як «громадянську війну»), а дії Росії як вимушену реакцію («зустрічний або попереджуючий удар») у відповідь на західну експансію на територію, життєво важливу для Росії.

В прогностично-рекомендаційній частині документу СВОП міститься наступна теза: «Україна, радше всього, продовжить деградувати. Важливо обмежити негативний і відволікаючий вплив українського чинника на російську політику. Програма-мінімум виконана - зупинити подальше розширення західних союзів на Україну, інші країни і території, життєво важливі з точки зору безпеки Росії. Тепер доцільно, домагаючись дотримання мінських угод, на найближчі роки максимально, наскільки це можливо, абстрагуватися від України, забезпечуючи режим кордонів».

У цьому контексті привертає увагу існування пулу російських та західних аналітиків й журналістів, задіяних в організованих російськими спецслужбами «активних заходах», які перебувають якщо не повністю, то частково на утриманні кремлівського керівництва.

Отже, відбувся своєрідний функціональний обмін: російське політичне керівництво надало західним мислителям-маргіналам потужні засоби трансляції й ретрансляції у вигляді каналів зовнішнього мовлення та інформування, а вони своїм авторитетом в певних академічних та політичних колах підкріпили московську пропаганду на Заході враженнями самотності й автентичності й навіть плюралізму.

Таким чином, іожна констатувати, що остання українська модернізаційна (проєвропейська) Революція на Майдані додатково простимулювала (акселерувала) радикальний кремлівський зсув: зміну в 2013 році модернізаційного тренду контрмодернізаційним. Протидія цьому небезпечному тренду (включно з методами збройної оборони) є обов'язковою передумовою успішної модернізації України та її інтеграції до західних структур. Вкрай важливою також є консолідація наявних інтелектуальних ресурсів для побудови системи стратегічних комунікацій, формування національного нарративу тощо.

1. *Воєнна доктрина України*. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.
2. *Tami Davis*. Strategy and Grand Strategy: What Students and Practitioners need to know. Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press. 2015. P. 4.
3. *NATO Glossary of terms and definitions*. Listing terms of military significance and their definitions for use in NATO. - AAP-6(2008). URL: <http://fas.org/irp/doddir/other/nato2008.pdf>.
4. *Think Tank Atlas | Track II Diplomacy: Russian Studies as a Factor of Soft Power*. URL: <http://rethinkingrussia.ru/en/wp-content/uploads/2016/03/Think-Tank-Atlas.pdf>.
5. *Заседание международного дискуссионного клуба «Валдай»*. 19 сентября 2013 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/19243> <http://poseidon01.ssrn.com/delivery.php>.
6. *Хрущева Нина*. Дирижер у культуры. О ловушках Суркова для россиян // Новое время. 26 июня 2015 года. (Перевод. Copyright: Project Syndicate, 2015). URL: www.project-syndicate.org.
7. *Сталин, Иосиф*, Речь на предвыборном собрании избирателей Сталинского избирательного округа города Москвы 9 февраля 1946 года. URL: https://www.marxists.org/russkij/stalin/t16/t16_01.htm.
8. *The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State*. SECRET. Moscow, February 22, 1946. URL: <http://nsarchive.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>.
9. *Romaniecki, Leon*. Sources of the Brezhnev Doctrine of limited sovereignty and intervention // 5 Isr. L. Rev. 527 (1970) – URL: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/israel5&div=43&id=&page=>.
10. *Брежнев Л. И.* Ленинским курсом, т. II. М., 1970, с. 329.
11. *Падіння Берлінського муру: як це було*. URL: <http://www.dw.com/uk>.
12. *Bugajski, Janusz*. Russian pragmatic reimprialisation // Caucasian review of international affairs. Vol. 4 (1) – Winter 2010.
13. *Концепция внешней политики Российской Федерации*. URL: <http://kremlin.ru/acts/news/785>.
14. *Миропорядок*. Документальный фильм Владимира Соловьева. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZNhYzYUo42g>.
15. *Aron, Leon*. The Putin Doctrine. Russia's Quest to Rebuild the Soviet State // The Foreign Affairs. March 8, 2013. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2013-03-08/putin-doctrine>.
16. *Чадаев А.* Путин. Его идеология. М.: Европа, 2006. - 232 с.
17. *Ritter Eugene*. Russia—A Different Kind of Threat (Россия – угроза иного порядка) // Московский центр Карнеги. July 20, 2015. URL: <http://carnegieendowment.org/2015/07/20/russia-different-kind-of-threat/ilpb>.
18. *Remarks by President Obama to the United Nations General Assembly*. URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/09/28/remarks-president-obama-united-nations-general-assembly>.
19. *Julian Cooper* The Russian economy twenty years after the end of the socialist economic system // Journal of Eurasian Studies. Volume 4, Issue 1, January 2013, (20 Years of the Collapse of the Fomer Soviet Union). (20 Years of the Collapse of the Fomer Soviet Union). Pages 55–64.
20. *Blank, Stephen J.* Imperial Ambitions // World Affairs. May/June 2015, Vol. 178 Issue 1, p67-75. 9p.
21. *Гольц Александр*. Чрезвычайная оборонная ситуация // Огонек. № 45, 12 ноября 2012, с. 14.
22. *Военная доктрина Российской Федерации*. URL: http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d527556_bec8deb3530.pdf.
23. *Sinovets, Polina, Renz, Bettina* Russia's 2014 military doctrine and beyond,

threat perceptions, capabilities and ambitions Research Paper / NATO Defense College, 117. 12 S. URL: <http://www.ndc.nato.int/download/downloads.php?icode=457>. 24. *Путин В. В.* Быть сильными. Гарантии национальной безопасности для России // Российская газета. 2012. 02 февраля. URL: <http://www.rg.ru/2012/02/20/putin-armiya.html>. 25. *Сивков, Константин.* Халтура в ответ на вызовы // Военно-промышленный курьер. 04.02.2015. № 4 (570). URL: <http://vpk-news.ru/articles/23673>. 26. *Чекинов С.Г., Богданов С.А.* Прогнозирование характера и содержания войн будущего: проблемы и суждения // Военная мысль, № 10, Октябрь 2015, с. 41-49. 27. *Стратегия для России: российская внешняя политика конец 2010-х — начало 2020-х годов.* Тезисы рабочей группы Совета по внешней и оборонной политике. М. 2016. — 24 с. URL: http://svop.ru/wp-content/uploads/2016/05/тезисы_23мая_sm.pdf.

Petrov Valentyн. Military and political doctrine of Vladimir Putin as a “Pragmatic” attempt to restore Russia’s great power: threats and challenges to Ukraine and the Western world

The latest pro-European Ukrainian's modernization Revolution on Maydan stimulated and accelerated the radical shift in the Kremlin politics, which is characterized by change, beginning from 2008 Year, the modernization trend to countermodernisation. Countering this dangerous trend including methods of armed defense is a prerequisite for the successful modernization of Ukraine and its integration into Western structures.

In the article analyzed the estimation of Russian and Western experts “Putin doctrine” and “Ukrainian crisis” in their close relationship and interaction. Attempted classification of these estimates, which vary depending on the ideological affiliation of the expert, his engagement or nonengagement to the ideological, information and psychological operations period of a new “cold war”, the motives of his/her involvement or non-involvement in the operations of this sort, which are currently carried out by the Western friends Ukraine or its enemies.

The article analyses Ukraine’s new approaches towards national security and defense that are accepted under the influence of current security environment, annexation of Crimea, Russia sponsored military conflict in the Eastern Ukraine. This approach is reflected in hierarchy of strategic level documents of defense planning.

Shift is security environment was also reflected in practically all spheres of Russia’s life, especially in the field of policy – both foreign and domestic. It also made serious impact towards ideology, narratives and strategic communications. Very interesting phenomenon is integration of propaganda and political science; moreover science becomes integrated into official state propaganda, current situation is very similar to cold war époque with its demand to find out external (and internal) enemies. One of outcomes of such an approach is preserving of political, social, economic models that challenge worldwide trends.

Abovementioned tendencies are not something new; they can be traced down to Russian Empire traditions. Putin’s doctrine in many aspects is based on heritage

of previous Grand Strategies that are linked with names of Stalin, Hrushev, Brezhnev. Unfortunately due to many objective reasons West in after Cold war period in many aspects has lost its scientific and analytical capacities that were focused on Soviet Union // Russia, domestic political processes in post-soviet countries. It resulted in certain inability to predict Russia's desire to restore its influence in foreign policy, to renovate its military power etc. This article was also an attempt to analyze new Russian strategic concept that is reflected both in their official documents, official public statements and narratives that are being dispersed through wide network of pro-Kremlin experts.

As an outcome of this research we can note that political processes in both countries Ukraine and Russia are deeply interconnected and attempts to change political sphere in any of them will make deep impact on policy of other party. This thesis should be taken into account in political (including geopolitical) forecasting.

Key words: modernization, countermodernisation, military doctrine, sovereign democracy.

Зміст

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

<i>Печеранський І. П.</i> Міждисциплінарний характер дослідження української консервативної ідеології.....	3
<i>Костиця І. О.</i> «Arcane imperii» в системі політичних наративів раннього нового часу.....	14
<i>Маруховська-Картунова О. О.</i> Логіка еволюції концептуально-парадигмальних напрямів наукового дискурсу назв і понять конфліктів з етнополітичною складовою	33

Розділ 2. Історія політичної думки

<i>Докаш О. Ю.</i> Посилення ідеологічного контролю сталінського тоталітарного режиму над політико-культурним простором західних областей УРСР (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.)	51
--	----

Розділ 3. Етнополітологія та етнoderжавознавство

<i>Кресіна І. О.</i> Реінтеграція як складова державної етнонаціональної політики: актуальність дослідження та імплементації.....	61
<i>Червеньяк К. Т.</i> Етнонаціональний фактор як об'єкт наукового дослідження	73

Розділ 4. Політичні інститути та процеси

<i>Кресіна І. О., Мироненко В. П.</i> Участь політичних партій у парламентських коаліціях в Україні	81
---	----

<i>Горбатенко В. П., Стойко О. М.</i> Досвід міжнародних операцій з постконфліктної відбудови	92
<i>Кукуруз О. В.</i> Взаємовплив виборчої та партійної систем: основні наукові підходи.....	101
<i>Якименко Ю. В.</i> Партійна система України у 2015-2016 роках: тенденції еволюції	114
<i>Тарасюк В. М.</i> Інститут військового омбудсмена як інструмент демократичного контролю	128
<i>Бондарева К. В.</i> Процес правової інституціоналізації політичного режиму як процедура визначення його генезису та сутнісних характеристик.....	143
<i>Снівак М. В.</i> Державна політика здоров'язбереження: збереження здоров'я здорових і відносно здорових людей	155
<i>Гнатенко Н. Г.</i> Концептуалізація феномена «група інтересів» як суб'єкта політичного процесу.....	167
<i>Одарченко К. Ю.</i> Партійне будівництво і зв'язки всередині політичних партій (на прикладі сучасної України)	175

Розділ 5. Міжнародна політологія

<i>Вільчинська І. Ю.</i> Правові і політичні ініціативи країн Вишеградської четвірки у світлі міграційної кризи в Європейському Союзі	184
<i>Петров В. В.</i> Воєнно-політична доктрина Володимира Путіна як «прагматична» спроба відновлення великодержавної Росії: загрози й виклики для України та західного світу	194

До уваги авторів

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ЗБІРНИКА «ДЕРЖАВА І ПРАВО»

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи – трьома мовами: укр., рос., англ.
3. Заголовок – трьома мовами: укр., рос., англ.
4. Три анотації: українська + ключові слова, російська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті – 20 000 знаків /10 сторінок з переліком літератури/.
6. Після тексту статті треба зробити розширену англійську анотацію на 2 сторінки, або 4000 знаків. Вона не входить до кількості сторінок статті.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3...). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 73

Науковий редактор *І.О. Кресіна*
Художнє оформлення *В.С. Жиборовського*

Підп. до друку 29.09.2016. Формат 60×84/16.
Ум. друк арк.12,32. Наклад 200 прим.

ТОВ „Видавництво „Юридична думка”
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТзОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел. (044) 424-40-69